ГАРТ

1929

4

ДВУ

ВУСПП

H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. MYKYTENKO, I. KULYK, W. KORJAK,
P. USSENKO, M. DOLENGO, W. SOSSÜRA, W. JURYNETZ
STAATSVERLAG DER UKRAINA. APRIL 1929

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО
ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ
СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИ
СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. МИКИ
ТЕНКО, І. КУЛИК, В. КО
РЯК, П. УСЕНКО, М. ДО
ЛЕНГО, В. СОСЮРА,
В. ЮРИНЕЦЬ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ
1929 КВІТЕНЬ

№ 4

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 1645 20/IV. 1929. Замовлення № 1033. Тираж 1.500 примірників

В. СОСЮРА

ЗИМА

Холодним спокоєм одягнено поля,
у білому вбранні замислилась земля,
Куди не глянь — огні, холодні скрізь огні,
і сонце, наче спить у мертвій вишині,
тепла не шле згори. Чи довго буде сон цей?
Замислились поля, стулило вії сонце.
Мов облетіла даль, зів'яла, одцвіла,
покрило льодом рік блакитні дзеркала,
там переливи хвиль вже не біжать вперед,
лиш іноді вітри торкають очерет,
і ріки, мов дзвенять, жаліються у сні,
не в силі скинути окови крижані.
А прийде ніч сумна, і місяць угорі
по небу темному розвісить ліхтарі,
завиє вовк у тьмі з огнем очей рудим,
і стане жить усе життям якимсь страшним,
у балках, у степу, на ріках і вгорі,
аж до холодної, до дикої зорі,
що прийде з глибини і над полями стане,
урочиста, як спів, з плащем своїм багряним,
погляне на сніги... отверзуться уста,
і сонце випливе, як риба золота.
В обіймах тишини і далі снігової
проходять ночі й дні у срібному завої,

та хуґа іноді над степом продзвенить,
крилами білими затьмаривши блакить,
з риданням пролетить роспатлана вона,
погасне в далині... І знову тишина.
Та прийдуть інші дні, й весни зелений спів
у теплім сяйві зор, у дзвоні ручаїв,
крізь привітання птиць, крізь роси і тумани
над полем зацвіте, як музика незнана.
Щасливі прийдуть дні і глянуть із безодні
на океани трав, на ріки многоводні,
що скинули свої окови навісні
і вільно в даль біжать... Щасливі прийдуть дні!
І в нас була зима, і ми були, як ріки
в оковах навісних, похилі, без'язикі,
в холодній тишині, під тягаром одвічним,
нам не було часу піднять до зор обличчя.
А десь цвіли сади і дивно пахли трави,
над ними місяць плив рожевий і ласкавий,
лунав там дзвін гитар, і в залях осіяних
крутились у танку щасливі юні панни,
і кавалери їх дзвеніли острогами.
Як домовина, ніч гойдалася над нами.
І в нас була зима. Та дзвін хрипкий церков
раптово в ніч одну немов залляла кров —
то запалили ми огні свої уперті,
то ми пішли на штурм у білім танку смерті,
і у тривозі збляк, розтанув пишний баль,
і перемоги крик потряс колони заль!
Упав минулий світ, мов яблуко доспіле,
і на багнети ми троянди почепили.
І в нас була зима. Але тепер не те.
Тільки для нас земля співає і цвіте
і звільнена пливе у зорянім тумані...
О аромати трав, о крила днів багряні,
що заплели вгорі невиданий вінець!
О теплий тиск руки, о дружній стук сердець!

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО

З ТОГО СВІТУ

повість

I

I такий вітер!

Ось уже два тижні, як він забирає хмари пилюки в степу, вривається з нею у місто, сліпить очі, вихоплюється на дахи, рве там покрівлю, кидаючи її униз, на голови переляканим прохожим.

Такого вітру ніхто у місті не зазнав зроду. Не зазнали його ні акцизний чиновник Бурулька, ні русява дружина його, Глафіра.

Особливо ця ніч. Наче змагаючись з околишньою темрявою — шторм реве, виє, з свистом б'є віконницями по шибках, розбиваючи їх на дрібні шкельця, голосить і гуде в осиротілому парку, з дзвоном ламаючи надвоє сухі акації.

Сумно й тривожно у місті.

Ніхто не зважується запалити огонь у кімнаті або вийти у шторм на вулицю. Все живеє замкнулось дома на всі замки, з трепетом прислуховуючись до відгомону далекої канонади, що глухо вплітається в перерви між дужими поривами вітру...

Акцизний чиновник Бурулька причинив двері, наклав три защіпки, два рази повернув ключа в замку, все це уважно перевірив і, здригаючись у своїй шинельці, помацки дістав ліжка, сівши біля Глафіри. У кімнаті було темно, як у могилі, холодно й непривітно. По шибках била віконниця, будинок дрижав, у дворі протяжно й сумно вив собака.

Раптом щось пронизливо закричало на вулиці й змовкло. Глафіра простогнала. Бурулька крадькома підійшов до настінного годинника, помацавши стрілки, довідався, що було рівно година ночі.

— Хоч би ранок уже! — подумав він, сідаючи на ліжко.

Та в цю мить хтось підійшов до дверей, прислухавсь і тихо, наче до слабого, постукав. Бурулька задрижав усім тілом.

У двері знову постукало, дужче, настирливо, раптом закалатало з усієї сили, налягло на двері, так що скрипнули завіси.

Глафіра схопила Бурульку за руку, щось зашепотіла, а в двері било вже чобітьми, чимось важким, нарешті голосно крикнуло:

— Та відчиніть, Іване Йвановичу!

Бурулька навшпиньках підійшов до дверей і в замкову щілину спитав:

— Це ви, Кіндрате?

— Я. Пустіть на минутку!

Повернувсь два рази ключ, шкригнули три защіпки й у кімнату з свічкою увійшов двірник, сів біля столу, допитливо глянув на Бурульку.

— Ну, вдягайтесь, підемо!

— Як то, підемо? — разом скрикнули Бурулька й Глафіра. — Куди підемо?

В цю мить вітер ударив у вікно, розбилась шибка, погасла свічка.

— Усі робітники й злидарі зараз виходять з міста! — з темряви сказав двірник. — Завтра прийдуть більшовики і ми з ними. Лаштуйтесь, поки не пізно.

Бурульку наче громом вразило. Хвилину він мовчав, далі тихо й злякано промовив:

— Я не піду й дружина. Вони сюди не прийдуть, граф Зуботиченко у місті, чекає на допомогу... більшовики не діждуть захопити місто!

— Що ви кажете? — скрикнув двірник. — Графи нам не рівня, зараз підемо, поки не пізно, кажу вам...

— Ідіть самі! — рішуче одказав Бурулька. — Вам губити нічого...

— А вам є що? — зареготався двірник, простуючи до дверей. — Ваше діло, щоб не жалкували. Прощайте! Ой, жаліти будете!

Бурулька замкнув двері, поставив біля них стола й етажерку, затулив розбиту шибку подушкою і вже не сідав, а, щось роздумуючи, ходив по кімнаті, увесь час натикаючись на стільці, на ліжко, нарешті стомлений упав біля Глафіри й заснув.

Уперше за ці два тривожні тижні йому приснився сон, але якийсь недоладний, гидкий, усе лізли йому в лице свинячі пики, дивились на нього своїми сивими очицями, нарешті одна з них, найбільша, копнула його в лице і зареготалась. Бурулька помічає, що це не свиняча пика, а граф Зуботиченко.

— Графе! — скрикує Бурулька і прокидається...

Здивовано помічає, що вітер затих, зійшло сонце, і не чути стало канонади.

Тихо, щоб не розбудити Глафіри, Бурулька одімкнув двері, поспішаючи на вулицю дізнатись, чому настала така тиша.

Та на вулиці чекала його несподіванка . . .

Еге, Бурулька ніколи ще такого не бачив на власні очі, як це, що творилося зараз на вулиці. Десятки, сотні людей з пакунками, вузлами, чемоданами, дітьми, на звощиках і просто пішки, з криком „Більшовики йдуть!“, безтямно, як лист осінній, мчались до вокзалу. Кожен намагавсь випередити другого, слабший падав на землю і його немилосердно топтали ногами. Жахом кривились лиця, очі горіли диким огнем, як то буває з волами, коли стрільнути на них з мисливських рушниць. Переляканий скот мчить куди попало, і горе тому, хто вийде наперейми: його зіб'ють з ніг, розтопчуть на смерть, криваве тіло його вдавлять у землю залізними ратицями...

Ось мчить дебелий піп з двома золотими чашами, волосся йому тріпається на плечах, лице червоне, очі вискочили з ямок, — з розгону повалив він якусь дитину, що несла клітку з канаркою, і, наступивши її важким чоботом, зник у тумані. Поспішала за звощиком стара черниця; на милиці шкандибав сивий полковник;

молода артистка з великим чемоданом ледве встигала бігти, щоб не впасти, та чийсь потертий од довгого сидіння за канцелярським столом, лікоть штовхнув її в груди, артистка ґупала, і в цю ж мить її вкрили десятки швидких, неминучих ніг...

Бурулька помітив знайомого чиновника, що над усю свою чиновницьку силу ніс самовара і головку кравецької машини. Зустрівшись очима з Бурулькою, чиновник кинув самовара, знову схопив його і, вигукнувши — „Евакуйсь і рятуйсь, куди знаєш!“ затерся в натовпі, наче вода його змила. В цей самий момент почувся пронизливий зойк. Величезна карета графа Зуботиченка, напхана подушками, дорогими кріслами й кошиками, врізалась в натовп, затовкала задні ряди, налетіла на чиновника з самоваром, все це брязнуло, закричало, і, коли Бурулька зрозумів, що трапилось убивство, карета графа Зуботиченка зникла за рогом. Тоді Бурулька здригнувся, підняв поли шинелі і помчав до себе в кімнату...

Боже мій! — кожна хвилина багато важить, а Глафіра лежить роздягнена до сорочки, прикладаючи до лоба вогку хусточку.

— Евакуймось! — несамовито скрикнув Бурулька. — Чорти тебе заберуть, евакуймось!

— Іване, що кажеш?

— Не до слів! Більшовики йдуть!

Коли б Глафірі до самого носа поставили цебер аміяку — вона б тільки скривилась, заморгала очима чхнула і ніколи так швидко не схопилась, як почувши, що йдуть більшовики. Хустка з лоба полетіла в куток, Глафіра не в жарти стала лаштуватись до „евакуації“. Бурулька помагав одягти їй блузку, пальто, черевики, запинав хустку, крутячи Глафірою, як веретеном. Вона хотіла в дорогу узяти подушку, але Бурулька так дико вереснув, ніби й справді більшовики були уже десь близько,— Глафіра забула навіть хусточку до носа, хоч уже три тижні страждала на нежить...

На вулиці не було ні душі, крім розчавленої дитини, мертвого чиновника і його самовара з кравецькою машиною.

— Візьму машину! — сказала Глафіра.

— Евакуймось! — крикнув Бурулька, схопив Глафіру на оберемок, перекинув її собі на плечі і, наче з дровиною, побіг до станції . . .

Вокзал, завжди тихий й порожній, тепер уявляв величезний шумливий ломбард або контрактовий ярмарок. Гори подушок, меблі, самовари, грамофони, клітки з канарками — все це безладно валялось скрізь, де тільки можна було валятись. Ніхто цього не стеріг, люди стояли на рейках, галасували, вдивляючись за семафор. Якийсь панок у розбитому пенсне виліз на стовпа й, міцно ухопившись за ліхтаря, дзвінким голосом сповіщав, що йде поїзд. .

Справді, до станції підходив ешелон. Десь далеко цокотіли кулемети. Над покиненим містом кружляв аероплян. За лісом часто, наче перевіряючи свій механізм, почала бити ґармата...

Бурулька, діставшись вокзала, поставив на ноги Глафіру і, протискаючись з нею між людьми, натопкав комусь ногу і, не вибачаючись, зараз же причавив чиюсь маленьку ніжку у лакованому черевичку. Та ніхто на це не звертав ніякої уваги. Закон увічливости уже не грав ніякої ролі. І де там „закони“, коли якийсь піп, протискаючись наперед, лаяв на чім світ стоїть, не підбираючи слів якусь стару бариню; де тут „закон“, коли разом з Бурулькою товпились купці, чиновники, полковники, сам граф Зуботиченко і ті, що самі нікому не „тикали“ і їм ніхто не насмілювавсь „тикати“...

Нарешті з громом і свистом поїзд минув семафора, застрибав на стрілках і вже хотів промчати повз станцію не зупиняючись ні на хвилину, як проти нього вийшов піп з хрестом, став між рейками, піднявши руки.

Поїзд зашипів і зупинився. З вагонів визирнули перелякані жіночі голови у салдатських картузах і шапках.

Це була маленька частина з жіночого Батальйону Смерти, яка встигла прорватись крізь передні ряди більшовиків і мчала поїздом світ за очі, аби тільки не підставляти голів своїх під гострі кулі. Це була купка тих вояків, що Керенський, за браком мужчин смільивців, набрав з вулиць, з вертепів розпусти й, одягнувши у салдатські мундири, випустив проти більшовиків. Вони тепер утікали з фронту, як миші, і коли б не піп на колії, далеко були б у степах, кинули б там поїзд, щоб знову заповнити собою темні перевулки й будинки розпусти. Перелякані й здивовані, визирали вони з вагонів, а люди, захопивши свої речі, як з огню посунули до поїзда, але перший сміливець, якому пощастило кинути свого чемодана у вагона, посунувся під колеса, оглушений прикладом з рушниці. Видно, Батальйон Смерти не мав охоти перевантажувати і так повних вагонів.

— Ви так? — хтось дико вереснув, кинувши у вагона клітку з дохлою канаркою. — Ви, значить, так?

Зчинився страшенний гамір. Люди штурмом полізли на вагони, та з паровоза метнувсь білий прапор, і все стихло. Командир ешелону, він же й машиніст, висока огрядна жінка у галіфе гукнула:

— Брати, не затримуйте! Місця вам немає! Не затримуйте, ми ж вас захищаємо!

Який мент, усього одну мить, стояла німа тиша, нарешті з сотні хрипких уст вихопились прокляття, що перейшли згодом у дикий рев.

— А, захищаєте!

— Вам є, а ми без місця! — і як один, хто з чим був озвіріло кинулись у вагони. Звідти почулись нерішучі постріли, хтось крикнув, що кине бомбу.

— Значить, так? За мною ж браття! — войовничо зарепетував Бурулька, схопив Глафіру за руку і, піднявши чиюсь етажерку, як лев посунув на вагона.

За ним, озброївшись самоварами, подушками, ридикюлями, забувши все на світі, посунули інші люди, не в жарти почали лупити по чому попало вояків з Батальйону Смерти. Бурулька з Глафірою, збиті з ніг, попадали на землю, ледве устигли підлізти під вагона, звідти шукаючи собі вільного місця, щоб вискочити...

А біля вагонів стояла метушня, кричали хто як і скільки міг.

— Брати!

— Ми покажемо братів!

— Фронт загадили!

— Проститутки!

— Бабйо проклятуще! — несамовито верещала поважна дама, влучаючи своїм ридикюлем по лиці молоду дівчину у салдатському мундирі.

— Шлюхи, геть з дороги!

Два старі попи, улаштувавшись на буфері, чомусь держали дівчину з Батальйону Смерти, розриваючи сорочку їй на грудях...

Біля одного гальма за вільне місце стявся чиновник з молодим ксьондзом. Войовничий газард дійшов до краю, вони схопили один одного за груди, гойднулись і обидва попадали під колеса. На їхньому місці зараз же примостився якийсь полковник, на випадок вихопивши револьвера...

З галасом, наче гуни, тиснулись переможці у вагони, сідали де тільки можна було сідати, улаштовувались зверху на вагонах, як дома, все ще переслідуючи своїх ворогів...

Особливо жорстока баталія розгорнулась на паровозі. Машиніст, схопивши жіночими руками своїми залізну кочергу, ворочала нею наліво й направо, била черепи сміливцям, що хмарою лізли на паровоза. Якийсь панок зігнувся під кочергою, змахнув руками й умер. А жінка у галіфе невтомно ворочала кочергою, наче косила, і страшно було на неї глянути...

Бурулька в цей час бігав з Глафірою біля вагонів і ніяк не міг знайти вільного місця. Уже вкралась жорстока думка, що всі поїдуть, один він з Глафірою зостанеться тут, на вокзалі, щоб спокутувати чужі гріхи. Думка про більшовиків підганяла його гірше різок, коли ними бити по голих литках, він уже ладен був вчинити злочин, аби тільки такий трапився.

І от він опинився біля паровоза.

Одразу помітивши, що кочерга розмахувала тільки у три боки, він виліз на паровоза за спиною машиністові, витяг складеного ножа і, по-кошачому стрибнувши, з усієї сили по саму рукоять загородив ножа між лопатки. Кров бризнула йому в лице, але він не помічав нічого, схопив Глафіру за руку й, звівши її на паровоза, примостився з нею біля самого гудка і тільки тоді набрав у долоню чужої крови з лиця свого...

Згодом ешелоном заволоділи еміґранти. Скрізь, на кожному ґвинтику сиділи вони, як кажани, з трепетом чекаючи, коли рушить поїзд. Та він не рушав.

— Поганяй! — крикнули з заднього вагона.

Але нікому було „поганяти“. Машиніст, увесь закривавлений, лежав на рейках, а його помічник, молода дівчина, давно утекла за станцію, скинувши з себе салдатського мундира й шапку.

На щастя, ще не вмер інженер з розбитим лобом. Змагаючись за якогось цвяха з попом, він ударивсь головою об ріжок вагона і замість зомліти обома руками схопився за цвяха і висів тепер, наче шибеник, чекаючи, коли рушить поїзд. Почувши, що машиніста вбито, він одірвався з цвяха, став на паровоза й пустив пару. Цю мить десь зовсім близько сипнуло з кулеметів, густо загрюкала гармата, біля семафора з'явились верхівці, над містом аероплян кинув бомбу, сколихнувши страшним вибухом небо і землю.

Та ешелон уже мчав од станції. Інженер з розбитим лобом так щиро став пускати пару у золотники, що

тільки курява вставала за поїздом, а колеса, стрибаючи, як м'ячі, не встигали торкнутись рейок...

Люди на вагонах міцно держали один одного, щоб не зірватись, їм не хватало чим дихати, справжня буря била в лице, а з буферів уже почали падати нещасливці, капали вони на землю, як вода з умивальника, на кожній верстві залишаючи покалічену жертву.

Бурулька схилився лицем Глафірі на коліна, його почало нудити, лице збліднло, щось прошепотіли його сині уста, і він зомлів...

А поїзд мчав, наче од чуми і вже не страшно було, що йому наперейми з-за лісу вискочив загін кінноти...

II

Очу́тившись, Бурулька спершу обмацав себе і, упевнившись, що ще живий і Глафіра біля нього, став добирати, чому кричав увесь ешелон.

Поїзд стояв серед степу, спереду, куди мчались рейки, синів густий сосновий ліс. А люди галасували, збігались до паровоза, вимагаючи од інженера точної відповіді, чому він зупинився отут, у степу, де більшовики можуть їх половити, як курей, голими руками.

— Води немає! — десятий раз казав інженер. — Водомір показує нуль.

— Сам ти нуль! — кричали на нього. — Чому став, питаємо?

— Я не поїду! Води немає!

— Їдеш? — люто гукнули йому, лаштуючись розірвати його на шматки.

— Води ж немає! — жалібно й востаннє вереснув інженер, бо схопили його на кулаки, викинули його з паровоза під одкос, там він ударивсь об камінь, ліг, щоб більше не вставати...

Виявилось, що води в паровозі не було. Тепер ясно стало усім, — поїзд не рушить з місця і головне, ніхто

не знав, що це за степ, скільки проїхали верстов, може, там у лісі повно більшовиків, а може вони уже йдуть сюди, несуть помсту й зненависть і проллють кров, як воду. Дехто з страху зомлів, кілька чиновників панічно почали бігти просто у степ, але вискочивши на сусідню могилу — зупинялись і знову бігли назад, показуючи кудись руками. Там, наче хмара, щось повзло при землі, воно наближалося якраз до залізниці, ворушилося, помітно виростаючи у розмірі.

— Більшовики! — скрикнув Бурулька, пригортаючи до себе Глафіру.

Ешелон заворушився у безладді. Полковники зривали з себе погони й хрести, попи скидали ряси, обрізаючи ножами волосся; барині й баришні мазали сажею з паровоза собі лиця, рвали на собі одежу; чиновники топкали свої картузи з кокардами. Кожен хотів одразу стати старцем, знівеченим, бо знав, що тільки зневаженим і покривдженим подають більшовики свою руку. Бурулька глянув на Глафіру, на себе і, помітивши, що вони обоє й так подібні до двірників, прошепотів:

— Скажемо, що ми більшовики. Не забудь, Глафіро.

Граф Зуботиченко, згубивши свого бриля, метавсь з якоюсь скринькою, клав її під колеса, знову брав звідти, хотів закопати у вугіль на паровозі, але передумавши — підійшов до Бурульки.

— Швидко сховай!

Бурулька сховав скриньку за пазуху, вклонився графові і знову глянув у степ, куди дивились усі еміґранти.

Там хмара більшала, сунулась вона невблаганно й грізно, наче смерть. Ешелон притих. Хтось зідхнув і чути було зідхання од паровоза до заднього вагону. Робилось моторошно. Два попи стояли без ряс під вагоном на колінях і молились. Бурульці ломились коліна, він сів на землю, нашіптуючи Глафірі, щоб

Антон Дикий
дружній шарж

АВТОР ЦЬОГО МАЛЮНКУ ТОВ. Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ ВИМАГАЄ, ЩОБ МИ ВИЗНАЛИ В МАЛЮНКОВІ А. ДИКОГО. РЕДАКЦІЯ НЕ МАЄ ОХОТИ З НИМ СПЕРЕЧАТИСЯ Й ЧИТАЧАМ НЕ РАДИТЬ (НАДТО Ж ЗАПИТУВАТИ, ЧОМУ В ЖЕРТВИ ТАЛАНТУ Л. ПЕРВОМАЙСЬКОГО — ЛИШЕ ОДНЕ ОКО, ТА Й ТЕ СКІСНЕ). ОПОВІДАННЯ Ж А. ДИКОГО В НАСТУПНІЙ КНИЖЦІ „ГАРТУ“ — ПРОЧИТАЙТЕ. ЗВЕТЬСЯ ВОНО „ТРИ СТОРІНКИ„ ХОЧ ЗАЙМАЄ АЖ ПОНАД 60 СТОРІНОК.

казала вона у скрутну хвилину, що вони давно більшовики і крапка. Нарешті він протер очі і на всі легені крикнув:

— То вівці!

Справді, то була величезна отара овець. Цікавий чабан підгонив свою отару, аби довідатись, чому серед степу став поїзд. Та близько до вагонів йому не довелось підійти. Люди самі сипнули до нього з радісними вигуками, знімаючи руки до неба, наче уздрівши месію.

— Вівчарику наш!

— Наша утіхо!

Обступили чабана, сміялись, плакали, якась дама полізла до чабана з поцілунками, а старий піп, наче зійшовши з глузду, узявся в боки і, пританцьовуючи, став виспівувати:—„ой, чабане, чабаноньку, чи ти любиш дівчиноньку“.

Останнім до гурту підійшов граф Зуботиченко, одвів чабана в бік, строго спитавши:

— Нам треба зустріти більшовиків. Вони давно тут?

Ні, тут немає ніяких більшовиків. Чабан і не чув таких. Взагалі тут самі німці.

— Німці? — неймовірно скрикнув граф. — Як то, німці?

— Нуда, німці. Отам, за лісом, їхній кордон.

Граф витер рукавом спітніле лице своє і кашлянув. Одразу виріс він на цілий метр, розправивши плечі. Подав чабанові золотого червінця, щоб вибрав йому найкращого барана однолітка і приніс до вагону...

Поки чабан гонився за бараном,— ешелон уже знав, що кордон близько, треба негайно брати речі і йти до лісу. Одразу почулись веселі вигуки, жарти, попи повлазили у свої ряси, а Бурулька, обнявши Глафіру за талію, показував їй на ліс, назвавши те місце „обітованою землею“. Глафіра дивилась йому на кінчик пальця, тоді тихо промовила:

— Аби ти знав, як я їсти хочу!

— Їсти? — засміявся Бурулька. — Скоро у молоці плавати будемо! — і змовк, похиливши голову.

Може, уперше згадав, що їсти нема чого, не було у них ні шеляга, ні теплої одежини, щоб укрити своє нужденне тіло. Може, ще що подумав би, та граф Зуботиченко спитав, чи часом не згубилась скринька.

Ось вона і — прошу — Бурулька вмре, а скриньки не згубить, він служив змалечку і закони знає.

— Ти, брат, молодця! — сказав граф. — У тебе, бачу, речей ніяких — не візьмеш, часом, моє що піднести? Хе-хе, ти, брат, не сумуй, більшовик нас уже не візьме, а заживемо, курвого сина, га? Як ти думаєш? — і, помітивши на лиці в Бурульки рішучу згоду пожити „до курвого сина“, — закінчив: — так іди, візьмеш дещо і дружина твоя.

Ну, до діла!

Коли останній еміґрант покинув поїзд, — сонце котилось за ліс, у степу війнув вітер, на могилі, зігнувшись на патерицю, стояв чабан, кудись пильно вдивляючись своїми гострими, чабанськими очима...

А еміґранти йшли до лісу, витягнувшись у довгу лінію під високим насипом залізниці...

Особливо важко стало коли ступили у пісок, що вів просто до лісу. Він був, як море глибокий, жадної билини не росло на його жовтій поверхні. Скільки не топкали його еміґранти — сліду за собою не залишали, наче у воді, було важко витягати ноги, робили маленькі кроки, здавалося, ніхто ніколи не дійде до лісу.

Та не зупинялись ні на мить, хоч були стомлені, піт заливав очі, кров дзвінко била у скроні, лиця напружувались, наче хотіли лопнути.

Нарешті таки передні ряди перемогли пісок і ступили в ліс. Почулись легкі зідхання, дехто зупинявся витерти піт з лиця і знову йшов, не вважаючи на страшну втому...

Позаду всіх, все ще бовтаючись у піску, сунув Бурулька й Глафіра з графовими речами. Глафіра несла самовара і крісло з золотими китицями, а Бурульчина спина гнулась під молодим баранчиком і ящиком з білизною, а на шиї гойдався кошик з пляшками вина.

— Ти чула? — одсапуючись казав Бурулька. — Назвав братом! Закинь ноги за шию...

Глафіра не глуха і чула, як граф Зуботиченко назвав його братом. Вона закидала неспокійні баранячі ноги Бурульці за шию і йшла мовчки.

— Граф поможе службу знайти, він добрий. Ти як думаєш?

Та Глафіра нічого не могла думати. Просто упала з самоваром і кріслом у пісок, одкинула руки і застогнала. Була до краю знеможена, голодна ось уже два дні, у горлі їй посохло, серце ледве билося в грудях.

Бурулька злякано дививсь їй у посіріле лице, безпорадно жував губами, але не кидав барана й ящика на землю, бо добре знав, що вже не скине тоді собі на плечі.

— Пляшку розбий, там вино! — прошепотіла Глафіра. — Хоч крапельку...

— Боже нас хорони! — скрикнув Бурулька. Він просто не уявляв, як то можна розбити пляшку графового вина, аби урятувати Глафіру. — Ну, полеж трохи й підемо. Ну, вставай, мені теж не мед п'ється, а йду, не падаю...

І знову йдуть, ледве плутаючи ногами.

Глафірі здавалось, ніби вона йде дуже довго, цілий вік і ніколи не дійде до лісу, хоч було туди зовсім близько. Голова їй похилилась, з очей сипались сльози, нарешті вона упала в пісок і стулила очі. Бурулька подумав, що вона зомліла, але, приклавши ухо їй до уст, почув звідти страшну річ.

— Хоч би вже більшовики! — промовила Глафіра.

— Що ти кажеш? — скрикнув переляканий Бурулька. — Ну, зводься, підемо!

Вона не ворушилась. Лежала так довго, а над нею стояв Бурулька все нижче нахиляючи спину. Згодом Глафіра звелась, але твердо заявила, що краще вмре, а не понесе самовара й крісла. Не буде мучити себе графовим дрантям і точка.

— Шш! — озирнувся Бурулька. — Мовчи, він же граф!

Глафіра поставила на своєму. Піде, але не понесе самовара. Коли Бурулька дужий — нехай візьме собі на спину ще й графа.

Перевтома, безпорадність і нудьга надали їй почуття зневаги до всього, нехай то самовар і крісло буде князеве або цареве...

Довелось Бурульці узяти самовара й крісло з золотими китицями. Отак навантажившись, він, наче равлик, посунувся у ліс, почуваючи, як останній дух йому випирало, коліна тріщали, серце намагалось горлом вискочити на волю, може б і вмер Бурулька, та обов'язок перед графом держав його покищо на ногах. Глафіра ішла за ним, приказуючи:

— Може б і граф виліз на тебе?

— Глафіро, не говори! Хіба ти хочеш, щоб нас убили більшовики? Мовчи, Глафіро...

Вона змовкла, помітивши, як слід за ним зрошувався кривавим потом...

Згодом підійшли до всіх емігрантів, що когось ждали серед галявини. Бурулька, як був, так і повалився на землю. Баранчик мекнув, а він зомлів. Глафіра похапцем стала відвантажувати Бурульку, наче верблюда, від ящика, самовара, кошика з вином і крісла з золотими китицями...

В цей час з гущавини наче виросли два німецьких салдати з прикордонної варти, підійшли до еміґрантів і не стримуючи свого сміху — сказали:

— Die Russen sind gewundernswerte Leüte sie sind gewohnt in Not zu leben!

„Росіяни“ й собі реготались, хтось сказав німцям — „ґут морґен“, тоді салдати, на диво усім еміґрантам промовили по російському:

— Когда же большевікі прекратят чистіть Росію, ілі ви послєднієʼ? — і знову зареготались.

Може б довго ще жартували німці, та вийшов до них граф Зуботиченко, щось довго говорив з ними і, коли зникли вони у лісі, граф сказав еміґрантам, що завтра вранці еміґрантів переведуть на той бік кордону, а зараз спокійно можна лаштуватись до ночі, більшовиків тут ніколи не було й не буде і т. д. і т. д.

— Вітаю вас із спасінням! — закінчив граф, простуючи до високої сосни, де кілька полковників і попів розпалювали багаття для графа...

III

Убившися в силу, Бурулька з Глафірою почали частинами зносити графові речі під велику сосну. Помітивши крісло, граф задоволено повалився у нього, розповідаючи полковникам та попам якусь дуже веселу пригоду, бо вони качались з реготу, хапаючись за груди.

Коли Бурулька приніс баранчика — крик радости вихопився у графа.

— Ріжте його, смажте, щоб курява вставала! — сам узяв баранчика за роги і, розгойдавши, з усієї сили ударив ним об сосну.

На мертвого баранчика кинувся піп з ножем, оббілував його, як справжній різник, тоді узявся закривавленими руками в боки й зареготався.

— А тобі велика дяка, ти, бачу, не пропадеш! — сказав граф Бурульці, одрізав шматок барана, настромив на шпичку і почав смажити...

Бурулька з Глафірою постояв трохи, хотів щось сказати, але, махнувши рукою, пішов од огню. Вони посіли у темряві під кущем, Глафіра заснула, а Бурулька накривши її шинелею, став ходити між купками

еміґрантів, що лаштувались спати. Коли пробирало холодом, він підходив до вогню грітись. Але зупинившись раз біля одного ґурту, Бурулька ледве стримався, щоб не заплакати. Це була одна родина. Кругом лежали вузли, вузолки, вузлики, вузолочки, чемодани й пищав маленький самовар. Помітивши Бурульку, пані сказала своєму чоловікові:

— Дивись на речі! — і ще щось додала по-французькому.

Бурульці сльози навернулись на очі, та все ж зміг він одійти в темряву, уже не підходив грітись, сів біля сонної Глафіри й зідхнув...

Поки табір засипав — біля графового багаття саме починався бенкет. Бурульці видно було, що там робилось. Граф сидів у кріслі, біля ніг його на колінях стояли попи й полковники і просто з пляшок пили вино. Видно, були вже усі п'яні, не могли звестись на ноги, лазили по землі, падали, щось кричали, комусь погрожували пляшками. Чув носом Бурулька, як звідти густо несло горілим м'ясом.

Глафіра прокинулась, звела голову тихо мовивши:

— Хоч би що їсти! — і знову впала головою на землю.

Бурульку наче хто окропом линув.

— Зараз! — сказав він, скинув картуза і, рішуче підбігши до графового крісла, зупинився, як укопаний.

— А, це ти! — вигукнув граф. — Ти, брат, герой. Це герой у мене! — звернувся до своїх гостей, що лежали біля огню, носами риючи землю.

Були п'яні, як звощики. Кругом валялись пляшки, шматки горілої баранини були й у вогні, на траві, один полковник держав цілу баранячу ногу, комусь погрожував нею, вимахуючи нею, наче шаблею. Сам граф ледве сидів на краєчку крісла, волосся звисло йому на очі, руки й одежа замащені кров'ю й м'ясом баранячими, був дуже схожий на дикуна, що справляє свій бенкет кривавий над трупом свого полоненого...

— Може є що їсти у вас, графе? — несміливо заявив Бурулька.

— Їсти? Як то, їсти? — щиро здивувався граф. — Не хлібом живий чоловік буде, а духом божим. Ти чув... — хотів щось сказати, та вискочив з крісла і коли б не Бурулька — опинився б в огні.

Бурулька зручно підхопив графа, помістив у кріслі і вже хотів схопити шматок баранини й бігти звідци, простяг був уже руку, але граф помітив його намір, схопив його за коміра, крикнувши на все горло:

— Е, так ти, бачу, сам більшовик. Ану, перехристись, невіро!

Бурулька поки христився — графова рука все глибше сунулась йому за коміра. Утікати уже було не сила, хіба що рвонутись, кинути графа в огонь, самому полетіти разом з ним і тільки тоді буде можливість спекатись залізних рук графових.

Раптом граф дико зареготався, щось пригадавши.

— Отець Никий, починає молебствіє, а ти дякуй! — труснув Бурульку.

Отець Никий, розмахуючи ногою в повітрі хрипко почав:

... Спасі - і госпо - оді
Люді тво - о - я ...

За ним гули полковники:

... і благослові достояніє тво - є ...

Граф не зводив очей з Бурульки і, помітивши, що тому уста були мертві, труснув ним, наче грушею.

... Побєди - и, благовєрному
Імператору нашему ... —

дико заспівав Бурулька й раптом змовк.

— Забув, як царя звуть?

— Його ж величність убито! — промовив Бурулька і зразу обомлів.

Граф несамовито вчепився йому в волосся обома жменнями, повернув йому лице до себе й плюнув в очі.

— Ще хочеш? На!

Бурулька не втирався, тільки злякано водив очима, як би вискочити з пастки. А граф наче був збожеволів. Заплювавши усе Бурульчине лице, сказав:

— Я вам не раз плював, чуєш, хаме? — і все ще не випускаючи руки з волосся, другою рукою витяг знайому Бурульці скриньку, надавив на неї пальцем, кришка одскочила, а з середини щось блиснуло, наче сльози. — Ти бачиш?

— Бачу графе.

— Що ти бачиш, хаме?

— Діяманти...

Справді, скринька була повна діямантів, що одсвічували своїм таємним світом, наче зорі.

— Плюну просто в око — матимеш камінчика. Згода? — тихо прошепотів граф уже шукаючи вразливого місця у Бурульчиному оці.

— Плюйте, графе!

Два рази, з непереможною насолодою плюнув граф йому в лице, а Бурулька, наче нічого й не трапилось сховав собі два діяманти.

— Плюньте ще, хоч разочок!

— Ні, дудки, скоте, марш звідци! — хотів пхнути Бурульку ногою, але сам не втримався і як опука повалився на землю...

Бурулька зірвавсь, наче з гілляки, підбіг до сонної Глафіри, ліг біля неї і, намацавши в кишені камінчики, хрипко засміявся...

IV

Не зовсім ще благословилось на світ, а вже всі еміґранти були на ногах, лаштуючись в дорогу. Три німецьких салдати з офіцером поставили еміґрантів у чергу, підрахували їх, наче овець, і довга лінія людей посунулась у гущавину, ламаючи сухі гілки,

вийшла з лісу зупинившись перед комендатурою кордонної охорони.

Маленький цегляний будиночок з радіощоглою, поблизу касарня для салдатів,— оце й уся була охорона вузенької смужки землі, що зветься кордоном. Тут же гули три автомобілі з кулеметами біля шоферів...

Кожен еміґрант мусив по одинці заходити до комендантської, там з'ясовували його походження, обшукували, перевіряли паспорти, робили відтиски пальців, наче каторжникам. Німецька „охранка" спостерегла, що між еміґрантами раніш проходили через кордон і комуністи, та це було далеко раніше, як усі недобитки білогвардійщини й старого режиму нахрянули на кордони шукаючи захисту й кордонна охорона просто не встигала проробити перевірки. І взагалі тоді було більше князів, царевих родичів, їх не зручно но було питати де родився і що робив до всесвітньої війни. Тепер пішла риба дрібніша і рідко коли з'явиться який граф дивак, а все купці, дворяни, попи й інші чиновники, що лякались більшовиків хоч змалку тремтіли й перед російським князем і утікали за кордон за інерцією, як риба іде з моря на нерест високо у прісні річки. З ними німецька охорона так само церемонилась, як і з своїми салдатами...

Якось вийшло так, що Бурулька з Глафірою став першим у черзі, зупинившись проти дверей до комендантської. І його подиву не було кінця й краю, коли граф Зуботиченко, усі попи й полковники гуртом зайшли до комендантської, побули там яких десять хвилин і знову вийшли, та не стали до черги, а влізли в автомобілі й поїхали. Зробили це мовчки, ніхто з них не вклонився на прощання землякам своїм. Правда, граф Зуботиченко, помітивши Бурульку погрозив йому пальцем, зробивши на устах щось подібне до посмішки, але це вийшло так, наче з-за хмари виглянуло сонце й одразу сховалось до вечора...

Нарешті прийшла черга до Бурульки. Він похапцем перехристився, глянув на Глафіру й прочинив двері. Сивий комендант глянув на нього з - під окулярів, прочитав паспорта, тоді склав руки на столі і, не спускаючи очей з Бурульки, спитав:

— Ваші політичні переконання? Як дивитесь на комуністів?

Такого запитання не сподівався Бурулька. Його одразу кинуло в піт. Політичні переконання... власне, переконаннів у його зовсім не було ніяких, а на комуністів дивився дуже просто, бо комуністи й більшовики це все одно.

Більшовиків Бурулька лякався так само, як дитина лякається цигана.

Він довго думав, як висловитись більш точно й красно, переступав з ноги на ногу, нарешті, глибоко зідхнувши, з одчаєм відповів:

— Комуністів поїв би, а переконання мої тверді в політиці, ваше благородіє.

Комендант посміхнувся, віддав паспорта і, не робивши відтисків з Бурульчиних пальців, махнув рукою.

Увесь мокрий, наче з лазні, вийшов Бурулька, дорогою шепнув Глафірі, щоб нічого не лякалась, сів на каміня одкривши на вітер груди. Коли вийшла Глафіра — вони одійшли в бік, прослали шинелю, потиху розмовляючи...

Так то. Бурулька радий, як дитина. Житиме в Берліні, вивчить німецьку мову і буде говорити нею, як дома. Головне, ніколи вже не доведеться утікати од більшовиків, вони обоє постаріють, питимуть пиво, а там умруть. Як цікаво склалось: — були в Росії, більшовики гнались за ними, могли б убити, а тепер спокійно житимуть у Берліні. Бурулька аж посміхнувся на радощах...

Глафіра слухала мовчки. Коли він змовк, — поволі, переконуюче доводила, що ця країна чужа їм, наче мачуха, це раз. Друге, — у них ні шеляга, голі вони,

як турецький святий, а мови цієї ніколи не розберуть, це два. Три й чотири,— немає у них грошей...

— Грошей? — здивувався Бурулька, добуваючи щось у кишені.— Хіба це не гроші? — поклав на долоню два діяманти.— Це гроші і не абиякі гроші!

Глафіра переможено змовкла. Ну, ясно, це ціле багатство, оці камінчики.

Коли ж Бурулька розповів, як йому дістались діяманти — вона посміхнулась, похитала головою, докоривши його, чому він не схотів, щоб плюнули йому ще разів хоч п'ять, од цього він би не вмер і око не вискочить з-під лоба.

— Просив, та не хоче... і разу більше не схотів плюнути! — реготався Бурулька.

Тепер тільки в Берлін і точка. Бурулька серцем чує радість і щастя. Та серце його, наче навмисне зрадило...

Еміґрантів збили в один гурт, офіцер зробив коротеньку промову, з чого Бурулька зрозумів, що за встановленим порядком еміґранти мусять перейти карантин, їхню одежу продезинфекціонують і тоді — кому куди краще.

Крик обурення був відповіддю на промову. Еміґранти захвилювались, вони ніколи не сподівались, щоб цивілізована країна могла допустити таку наругу над тими людьми, що ледве з самими душами урятувались од більшовиків. Почулися прокляття. Часом не за звощиків їх приймають?

Більше од усіх хвилювався Бурулька. І де та правда, коли попи, полковники, граф Зуботиченко, якийсь там нещасний граф поїхав на автомобілі, може він слабий, чому він обминув карантин і дезинфекцію? Та тут, може, не карантин, а принцип, де та правда, питається? — докопувався правди Бурулька.

І „правда“ вийшла просто з касарні, перетворившись у групу салдатів з рушницями на плечах. Вони оточили еміґрантів, офіцер став спереду і за ним мовчки

 й покірно посунула валка еміґрантів у степ, де в долині стояло два великих, білих будинки...

У процесі ходьби кожному поволі западало на розум, що може й краще пройти карантин і вже цілком здоровим почати нове життя у чужій країні. Разом з тим, вони спочинуть й обміркують, куди краще податися, до якого міста їхати.

— Це дуже добре й розумно! — доводив Бурулька Глафірі. — Ми спочинемо, протруять нашу одежу, дійсно, тільки дивуватись, яка культурна країна...

І не зчулись, як дістались білих будинків у долині, офіцер наказав зупинитись і не галасувати...

Будинок од будинка стояв за сто кроків. Кожного з них було обведено у три ряди колючим дротом.

Дехто з еміґрантів зідхнув, хтось хотів подати свій голос, але тільки розкрив рота, бо офіцер щось крикнув салдатам, вони зробили „на караул", з крайнього будинка вийшов чоловік у циліндрі, строго заявивши, що жінки й діти підуть у крайній будинок, мужчини до свого, це закон і ніхто не сміє його порушувати.

Серед еміґрантів почувся був глухий гомін і враз притих, бо чоловік у циліндрі сердито на всіх глянув, щось шепнувши офіцерові.

Жінки з дітьми пішли до свого будинка, а мужчини мусили були знову стати до черги, бо перед тим, як увійти до будинка треба було кожному зайти до маленької комірки, де аґенти обшукували еміґранта, забирали різні коштовності, гроші, персні, годинники, книжки й інші золоті речі. Все це поверталось власникові тоді, як він виходив з карантину на волю.

Довідавшись про це, Бурулька поклав діяманти під язик, спокійно увійшов на обшук, байдуже позираючи на аґентів і на столики, де вже лежала книжка й перстень якогось еміґранта. Його похапцем обшукали, тоді налили склянку якогось питва, але Бурулька рішуче похитав головою,— він не п'є. І раптом йому ясно сказали, що кожен еміґрант мусить випити ліків,

аби приготувати шлунок свій до умов карантину. Бурулька перехилив склянку, хотів проковтнути, та горлові м'язи скорчились од нестерпимо смердючого питва, виплюнувши разом з ним два діяманти. Їх спокійно поклали на стіл, записали, дали Бурульці квитанцію і прочинили перед ним двері, що просто вели до карантину.

Бурулька зробив два кроки вперед, стулив очі й коли розплющив їх — мимоволі поточився назад, ледве стримавшись, щоб не скрикнути…

Місце, куди ступив Бурулька, уявляло величезний барак з маленькими заґратованими віконцями, кудою продиралося сіре світло, од чого у бараці був вічний присмерк. Під стінами були високі помости для спання, де крім соломи Бурулька помітив у кутку кількох людей, що нерухомо лежали, наче мертві. Посеред бараку стояло відро, щоб плювати, віник і діжка з водою.

Це й був той карантин, де еміґранти спочивають, їхню одежу дезинфекціонують, тоді вони здорові — їдуть звідци куди кому краще, уже не лякаючись більшовиків…

Бурулька не зважувавсь сам рушити з місця і тільки тоді, як інші еміґранти почали розташовуватись на помостах — став вибирати й собі місце.

Та скрізь було темно й вогко, давня солома одгонила попередніми „мешканцями", видно, її ніколи не зміняли новою, бо скрізь валялись онучі, клаптики з одежі, недопалки цигарок, поламані гребінці й ґудзики з царським орлом. Не знайшовши кращого місця Бурулька прослав шинелю біля невідомих сонних людей, ліг і замислився…

Він просто нічого не міг зрозуміти. Знав тільки, що він у вогкому, темному бараці, біля дверей стоїть салдат з рушницею і не пускає вийти, щоб хоч трохи вхопити свіжого повітря. Особливо його непокоїли ці сонні люди. А може вони мертві й гниють. Він звівся

на лікоть, довго вдивлявсь у свого сусіду, замотаного у гниле дрантя, нарешті насміливсь торкнути його віхтем соломи.

З лахміття визирнуло якесь обличчя в кудлатій бороді, повело гарячими очима і наче щось подумавши — крикнуло:

— Не лізь, уб'ю! — але не сховався знову невідомий у своє лахміття, сів на соломі, пригладив волосся на голові, жалібно спитавши: — у тебе хліб є? Дай мені їсти...

Бурулька розвів руками і похитав головою. Він сам голодний, хліба не бачив ось уже два дні.

— Я віддам хліб, я хліб віддам! — говорив невідомий, підсовуючись до Бурульки. — Коли виживу — гори хліба дам тобі.

Бурулька знову запевнив, що хліба немає, спитавши невідомого, як його на прізвище і чи давно він у бараці.

— Тут два тижні, здається вмру. Я Шванський, завод Шванського, чув?

— Умрете? — скрикнув Бурулька. — Як то, умрете? Ви ж еміґрант, вас мусять лікувати.

— Дурень! — безнадійно махнув рукою Шванський, накидав на себе гниле лахміття, ліг і застогнав...

Скоро заґратовані вікна зовсім потемніли, надворі був вечір, а в бараці стояла чорна ніч. Біля дверей салдат засвітив свічку, од чого у бараці стало моторошно. Свічка, здавалась, була десь дуже далеко, салдат біля неї скидався на відьму, що шепоче щось над своїм чортовим зіллям. Еміґранти мусили спати, сказав салдат якоюсь мовою, але його не розуміли, не могли зімкнути очей, зідхали, ворочались на соломі, хтось звівся на коліна й молився богу...

Бурулька все ще не міг заспокоїтись. Слова Шванського глибоко запали йому в душу. Він з цих слів вивів дуже просту істину, якої сам злякався: — коли Шванський мав у Росії завод, а тепер радий шматку хліба, — що ж тоді буде з Бурулькою й Глафірою?

Піт пронизав йому тіло, почали ввижатись привиди, крик одчаю готовий був вихопитись йому з уст, коли згадав Глафіру. Раптом, почув, як Шванський простяг руку, пошукав нею по соломі й намацав його голову.

— Що ви робите? — прошепотів Бурулька, одсовуючись.

— Мовчи! — погрозив Шванський. — Думав, збрехав ти... шукав хліба...

Знову стало тихо, шелестіли пацюки в соломі, іноді зідхав еміґрант, тріщала свічка, як над покійником.

Бурулька до самого світу не міг стулити очей. Голова йому ходила обертом, він думав,—думав, нарешті дійшов до дикої вигадки, до чого дійшли, наче змовившись,— усі еміґранти.

Уранці, вони як один кинулись до дверей, зім'яли салдата, вискочили з барака і вже хотіли бігти в степ, та колючий дріт спинив їхній войовничий запал. Вони метались, як миші в пастці, знімали страшний гамір, брали поліна дров, щоб пробити дірки у колючому дроті. Та незабаром сюди підбіг загін салдатів, вистрілив залпом, офіцер підійшов до бунтарів, спитавши, що їм, нарешті, треба.

— Жити дайте! — першим гукнув Бурулька.

— Випустіть нас!

— Ми не каторжники! — кричали усі разом, розмахуючи дровами.

Довелось салдатам знову подати залп, один і другий, офіцер вихопив револьвера, спокійно спитавши, що хочуть робити „ді руссен".

— Ось що! — разом вигукнули еміґранти і десятки поліняк полетіло на офіцера.

Офіцер щось подумав, тоді дав наказа і салдати з багнетами кинулись на еміґрантів, загнали їх у барака й замкнули двері. Офіцер у шпарину двері заявив, що коли росіяни будуть і далі дітьми — їх спершу вишмагають, а на другий раз перестріляють, як собак. Їм хочуть добра, а вони бунтують, наче більшовики.

Еміґранти погодились не бунтувати, спитали тільки, чи довго їх держатимуть отут у кузні?

— Це не кузня! — образився офіцер. — А випустять за тиждень.

Знову біля дверей став похмурий салдат, уже озброєний, крім рушниці, бомбами, еміґранти поволі заспокоїлись, почавши перший день карантинного життя...

По одинці їх випускали умитись, там кожен брав чашку окропу, грудочку цукру й шматочок хліба, ішов назад у барак і снідав. До обід вони мали право робити все, що тільки хочуть: — спати, розмовляти, реготатись, або плакати. Еміґранти брали перше й спали. В обід з жіночого бараку салдати приносили цебер борщу, мішок хліба, миски й ложки, ставали біля дверей, а еміґранти чергою підходили брати обід. На чотирох душ давали цілий хлібець, чотири ложки й миску страви. Все це з'їдалося в одну мить; просили добавки, та салдати тільки посміхались, хитали головами й виходили.

З обід до вечора еміґранти спали. Увечері чашка окропу, шматочок хліба, — цукор мусів залишатись од сніданця. Тоді по десять чоловік випускали на світ божий. Еміґранти ходили кругом барака, лягали черевом на землі, дивились крізь колючий дріт на сусідній барак, де були їхні жінки й діти. Звідти також дивились сумно і безпорадно — у цей бік. Уночі всі спали.

Це здорово, ніч для того, щоб спати і такий закон усіх карантинів...

Так минав тиждень, одноманітно, сіро й нудно. Кожному еміґранту лице осунулось, позеленіло, у суглобах з'явився різкий біль, од вічного присмерку очі не могли дивитись на ясний світ. Перестали один з одним розмовляти, не чулось уже сміху, наче зібрались сюди кати, або хронічні меланхоліки. До цього ще жахливий голод. Годували, як собак, харч був без жирів,

ніхто ніколи не наїдався. В обід завжди траплялась якась прикра історія.

Чотири чоловіки, одержавши ложки, миску страви й хлібець — ішли в куток, брали шнурочок, міряли ним хлібець уздовж і впоперек, міряли так довго і тільки дійшовши аптечної точности — різали хлібець на четверо. Страву їли по черзі: — один ложку, другий, третій, четвертий. І так до кінця. Горе тому, хто набирав ложку через край, — його лаяли, плювали в лице, били ложками, скубли за волосся. Коли ж у мисці залишалась зайва краплина — її також різали на четверо й поїдали.

Особливо важко доводилось Бурульці. Він завжди обідав з трома директорами гімназій. Вони ухвалили такий порядок: — той не має своєї пайки хліба, хто не відгадає якоїсь загадки, чи то історичної постаті, або події. Директорів було більше — тому Буррулька мусив на це пристати.

— Хто перший з греків побачив Кавказ? — спитали Бурульку.

— Олександер Македонський.

— Прометей! — зареготались директори і Бурулька їв тільки самий борщ.

Так перебрали Юлія Цезаря, царицю Катерину другу, Бонапарта і Діогена з його діжкою й інших зор світу. Тільки раз довелося Бурульці з'їсти хліба. Він одразу відгадав, що найбільше хабарів бере акцизний чиновник.

— Ну, їж! — сказали директори. — Ти вже й так охляв!

І тиждень минув, а еміґрантів не випускали. Дехто з них серйозно заслаб на шлунок, один чиновник почав кидатись з ножем на салдата і його повезли до лікарні. Шванський одної ночі віддав своє лахміття Бурульці, а вранці помер. Салдат біля дверей мовчав, світив уночі свічку, коли ж до нього підходили спитати, чи довго їх тут мучитимуть, — він дико щось

 вигукував, замахавши рушницею й схопивши бомбу.

Безпорадність і сум опанували еміґрантів. Хтось сказав, що їх повезуть до Франції, аби ними відмолодити вимираючу націю і ніхто на це не звернув особливої уваги. Один Бурулька подумав трохи й сказав сам собі: — а як же тоді Глафіра?

А раз пішли уперті чутки, ніби їх повезуть на різниці, щоб начинити ними ковбаси. Ця чутка ходила два дні, почалися заколоти. Бурулька не знаходив місця спокійного, підбурював вчинити бунт, задушити салдата й вискочити на волю. Але сили не вистачало удруге бунтувати. Ходили, наче мертві, і коли спали,— то годі було їх розбудити. Треба було чогось гострого, незвичайного, щоб викликати роздратовання у цих сонних, млявих людей, що вже нічим більше не цікавились, крім доброго харчу й свіжого повітря.

І такий момент настав.

Раз увечері, коли Бурульку випустили погуляти, він побачив, що до жіночого бараку під'їхало кілька великих автомобілів, забрали жінок і дітей і поїхали кудись у степ. Це вкрай схвилювало Бурульку, він знав, що і його Глафіру кудись повезли і, не догулявши своїх десяти хвилин, ускочив у барак, крикнувши страшну звістку.

Між еміґрантами зчинився неймовірний галас, усі посунули на салдата, але той вчасно вискочив замкнувши двері. Та це мало вплинуло на розворушених еміґрантів. Вони били ногами в двері, вилазили до віконець, кричали звідти, намагалися виламати ґрати. Хтось знайшов покинену салдатом бомбу, викинув її з віконця, страшним вибухом сколихнувши вечірні сутінки.

Незабаром барак оточили салдати. Знову у шпарину офіцер спитав, чим незадоволені „росіяни".

На відповідь була уперта мовчанка. Еміґранти полягали, щоб набратися сили і ранком рознести барак на тріски.

Уранці вони заявили, що од барака зостанеться руїна, коли їм не скажуть, де діли їхніх жінок із дітьми.

— Де діли? — щиро здивувався офіцер. — Вони спокійно поїхали до Берліну, там стануть до роботи і не треба про них турбуватись.

— Де діли жінок, собаки? — крикнув Бурулька, вдаривши відром по шпарині, куди говорив офіцер.

Відповіді не було.

Цілий день дверей не одмикали, еміґранти не розносили на тріски барака, були голодні, знесилені, гнів їхній втихомирився, вони проспали цілий день і цілу ніч, тільки уранці сповістили їх, що карантин закінчився, можуть вони забрати свої речі і йти, куди хочуть. До сусідньої станції їх повезуть на автомобілях, видавши дарові квитки й на поїзд.

— Германія просить забачення, коли росіянам хто вчинив яку неприємність! — закінчив офіцер...

Бурульці повернули його камінчики, спитавши, куди він має охоту їхати.

— Берлін! — скрикнув Бурулька.

— Що ви там робити будете? — зацікавився офіцер, виписуючи квитка. — Раджу їхати десь на заводи або на ферми...

— Більше говоріть! — зневажливо кинув Бурулька, вліз в автомобіля й зідхнув.

Коли од'їхали од барака, — він поклав лице в долоні і несподівано вперше в чужій країні — заплакав...

V

Поїзд зашипів, здригнувсь на стрілках і зупинився.

— Берлін, ді руссен! — сказав кондуктор, зазирнувши до еміґрантів, і замість одчинити їм двері — замкнув вагона, наче там сиділи не „ді руссен“, а небезпечні звірі.

Еміґранти, не довго думаючи — кинулись до дверей, навалились на них плечима, били ногами, кричали, дивились крізь скло у вікна, бачили, як пасажири виходили з вагонів, знову лупили у двері, намагаючись

зірвати їх з петель. Кожен думав, що знову готується їм нова історія, гірша ніж на кордоні. Раптом брязнуло скло, Бурулька висунув голову у розбите вікно, на чім світ стоїть закричавши:

— Рятуйте, хто в бога вірує!

На галас збіглись носильники, жандари, почувся тривожний свищик, усі здивовано поглядали на Бурульчину голову у розбитому вікні і довідавшись, що це привезли еміґрантів, — почали реготатись. А Бурулька кричав, розмахував руками, намагався вискочити з вікна, уже було висунув половину тіла, — та кондуктор одімкнув вагона, туди увійшов чоловік з орденом на грудях, призирливо глянув на збентежених еміґрантів, суворо й гордо мовивши:

— Трощити вікна можете дома.

Далі він відрекомендувався, назвав себе представником з ОПРЕ і, натягаючи лайкову рукавичку на свої куці пальці, додав:

— Еміґранти мусять у першу голову з'явитись до ОПРЕ. Прошу йти за мною...

Еміґранти, захопивши хто що мав, покірно пішли за чоловіком з орденом на грудях, сіли у величезного автомобіля, що ним возять лантухи з житом, і рушили вулицями Берліна...

Бурулька міцно вчепився за свого картуза, щоб не знесло вітром, бо машина мчала так швидко, що, здавалося, колеса не торкалися землі. На кожному повороті він скрикував, ойкав, заплющував очі, не міг зрозуміти, як шофер встигав лавірувати між сотнями автомобілів, трамваїв, які мчали вулицею наче комети. Йому дух збивався в грудях, коли, здавалось, автомобіль зараз налетить на трамвая або на телеграфного стовпа і розіб'ється в тріски.

І таке місто дивне, боже ти мій! Завернувши у тихий перевулок — машина пішла тихше. Бурулька уже міг роздивитись, що кругом робилося. Вражали його будинки, тьма-тьмуща людей на пішоходах і скрізь

нечувана чистота, наче у церкві. Він ніколи не сподівався, щоб на улиці була така охайність. І помітив Бурулька, що ніде не було старця, як це у покиненій батьківщині трапляється часто,— біля кожного стовпа новий нещасливий.

— Ось де люди живуть!— крикнув Бурулька на вухо своєму сусідові.

Той похитав головою...

Раптом машина стала біля довгого будинку, де над головними дверима висіла золота дошка з написом:— „Общество Помощі Русскім Емігрантам".

У вестибюлі еміґрантів переписали, видали нові паспорти, той, хто має рідню у місті або одразу стає до роботи — мав іти куди хоче, а безпритульні еміґранти мали жити в гуртожитку при ОПРЕ, поки влаштують свої справи.

Бурулька, останнім одержавши паспорта, довго мняв його руками, нарешті насмілився спитати писаря.

— Мені вашої допомоги не гурт треба, допоможіть знайти мою дружину.

— Що ви кажете?— перепитав здивований писар.

— Ви чули. Я вимагаю цього, як еміґрант.

— Може, ви хочете, щоб ми вас оженили?— сказав писар, хабно зареготавшись.

Бурулька скипів, хотів щось дати на відсіч, але тільки махнув паспортом і пішов до гуртожитку...

Це була безмежно велика заля з сотнею залізних ліжок, де, крім дощок, не було нічого іншого, що хоч приблизно могло б нагадати постіль. На стіні висів портрет Миколи Другого, у куточку стояв віник. Більше не було нічого. Правда, під Миколою Другим застромлена була зів'яла троянда, а на дверях висів плакат з досить художнім написом по-російськи:

„Много пыли на улице,
Много грязи на пути,—
Вытирайте чисто ноги
Перед тем, как в дом войти"

Цього плаката завіз з Росії якийсь генерал, подарувавши його ОПРЕ, як характерну пам'ятку про покинену батьківщину. Його й прибили на дверях і ніхто не подумав, що на вулицях Берліна було куди охайніше, ніж у палаці того ж таки генерала.

Еміґранти полягали на ліжках, дехто одразу заснув, одному Бурульці не спалось.

Він приїхав не спати, його турбувала доля Глафіри, де вона, що робить, її треба конче одшукати і зараз, не гаючи зайвої хвилини.

Сидів і розвивав плани. Він оголосить у пресі, далі найме цілий вертеп шпигунів, а ті не тільки Глафіру, а й макове зерно знайдуть на березі річки. Але для цього треба багато грошей...

— Але в мене є вони!— сказав Буpулька і, не одволікаючи справи, пішов до ювелірного магазина.

Там показав свої діяманти, на мигах дав зрозуміти, що він їх обмінює на гроші.

Довго й уважно приглядались ювеліри до камінчиків, нарешті рішуче похитали головами, пояснивши, що діяманти фалшовані, їм нуль ціна або й того менше.

— Вам самим нуль ціна!— сказав Бурулька.

У другому магазині сказали те саме. Діямантам нуль ціна, як не менше.

Помітивши, що Бурулька ще таки не вірить — ювеліри показали справжні діяманти і тільки тоді він злякався. На йому лиця не було, увесь він тремтів, тепер прощай Глафіра, він залишився старцем, один у чужому місті, де все чуже, де на кожному кроці за ним підозріло стежить городовик,— прости господи,— його розтопчуть, вдавлять у камінь, як комаху, і сліду його не зостанеться.

Розбитий, знищений, непомітно прийшов до гуртожитку, упав на своє ліжко й одразу заснув.

Не прокидаючись проспав цілу ніч, а вранці з тупим болем у голові пішов у сусідню кімнату снідати.

Еміґрантам дали по чашці чаю і шматочку хліба. Бурулька попросив був ще хліба, але йому ясно сказали, що — „брат мій, жуй хліб свій“, а коли він почав благати, запевняючи й голосом, і скорботними очима, що він голодний, — йому стали доводити, що він бунтує, а Германія не терпить бунтарів, здається, ясно?

— Ясно! — тихо промовив Бурулька, позбирав крихти на столі й вийшов на вулицю.

Там був наче на безлюдному острові, хоч кругом ходила тьма людей, жартували, розмовляли, а Бурульці робилось сумно. Він заглядав кожній жінці в лице, але Глафіри не було між жінками. І зрозумів Бурулька, що її тут ніколи не знайдеш, все одно, як шукати голку в сіні.

Почав було ходити по вулиці, завернув за ріг і враз заблудився. Тільки під обід ледве зміг повернутись назад, пішов на кухню, де вже обідали. Там йому насипали якоїсь рідини у мисочку, яка була прикована на ланцюжку до ніжки стола, Бурулька випив цю рідину, закусив шматочком хліба і голодний, покривджений ліг на ліжко і знову заснув, як убитий. Проспав вечерю, — сам чай без хліба, — коли ж прокинувсь, — горіла електрика, у кутку сиділо кілька еміґрантів, щось дуже тихо розмовляючи. Один з них, змучений на лиці, у подертому пальті держав у долонях лице своє і плакав...

Це були такі нещасливці, як і Бурулька. Їхні жінки й діти десь були у Берліні, а самі вони не мали грошей і вже не знали, як одшукати своїх рідних. Дехто з них ходив до редакцій газети, але там повідомили, що газета не довідкове бюро і тільки в Росії можна оголошувати про жінку, що покинула свого чоловіка. А редактор одної ліберальної газети просто заявив: — „ви зуміли втекти од більшовиків, не питаючи нас — зумійте без нас і зібратись докупи“...

Бурулька підійшов до них, вони дали йому місце, не припиняючи балачки...

Але була одна маленька надія одшукати своїх жінок і дітей, хтось сказав, що на Вулиці Лип часто можна зустріти росіян, переважно жінок, коли падає вечір й увесь Берлін виходить на головну вулицю, Вулицю Лип.

— То зараз ідімо! — устряв у балачку Бурулька. — Зараз ідімо й знайдемо їх!

Вирішили піти на Вулицю Лип з маленькою надією зустріти там своїх рідних...

Справді, Вулиця Лип найголовніша, аристократична вулиця Берліна, кубло розпусти, театрів, рулеток, ресторанів, модних магазинів, де уночі видніше, ніж удень; блискучі автомобілі затоплюють усю вулицю; світляні реклами ріжуть очі, небо горить рекламами, скрізь реклами, здається уся вулиця — величезна реклама.

Найбільше людей буває біля славетного на все місто ресторана „Одисея". Він горить огнями, цілу ніч там грає найдивовижніша музика, сила людей усяких національностей заходять туди, бо тільки в „Одисеї" можна випити гарного вина й почути програм, складений з музик різних країн світу.

Особливо метушливе життя в „Одисеї" починається о 10 годині увечері. Сюди з'їжджаються росіяни емігранти, князі, графи, генерали, вони сиплють золото щедрою рукою, вдаючись до неймовірних, диких веселощів, наче перед смертю. Замикаються вони у ресторані, закуповують усі, які єсть, трунки і що там твориться — ходять тільки неймовірні чутки й легенди...

Боже, скільки людей і світу! — подумав Бурулька, зупинившись проти „Одисея" з еміґрантами. Вони вештались у тлумі, зазирали кожній жінці в лице, але не бачили знайомого, чули тільки чужу, незрозумілу мову.

Несподівано люди захвилювались, поточились од ресторана, зробивши прохід од дверей до кінця пішо-

хода. Там зупинився чорний автомобіль, звідти вийшов високий мужчина, простуючи до дверей ресторана.

— Ви бачили? — сказав Бурулька еміґрантам.

Вони бачили. То князь Донецький, про котрого ходили чутки, ніби він за одну ніч випиває в „Одисеї" дюжину вина і б'є усім музикам лиця, нагороджуючи їх за це шаленими гонорарами. Згодом приїхав другий автомобіль з генералами, та еміґранти уже не бачили їх. Вони завернули у темний провулок, де, крім поліцая, ходили якісь жіночі постаті, зупиняючись на кожному кроці, наче в тривозі.

Бурулька несподівано прислухався й спинив еміґрантів. А може здалось йому, що почув російське слово. Та згодом до них підійшло дві жінки з запнутими обличчями і тихо по-російськи спитали:

— Вам скучно?

Господи боже ти мій! Еміґрантам „скучно", до смерти нудно, невже це російська мова, може, вони й у Росії, може, це сон тільки?

— Скучно нам, боже ти мій! — скрикнув Бурулька, підійшовши до жінок.

Вони підняли запинала, еміґранти глянули на них й скрикнули. Перед ними стояла графиня Оленіна з своєю донькою. Бурулька знав їх, він щодня, ідучи на посаду, бачив, як вони їздили за місто ґуляти, одного разу графиня подарувала його Глафірі свою сукню, а її донька віддала рукавички. І ось де довелось зустрітись, в глухому провулку, куди жадна порядна людина не насмілюється ступити.

— Не плачте — почав розважати графиню, коли вона, обнявши доньку, заридала. — Нащо губити себе сльозами.

Вони не слухали його й плакали. До них з усіх проїздів почали сходитись якісь жінки, дивились на еміґрантів і собі ридали, як діти.

Бурульці стало страшно. Поліцай почав нервово переступати з ноги на ногу, нарешті рішуче рушив

сюди до дивного гурту. Бурулька звернув увагу всіх на поліцая, узяв під руку графиню і її доньку й пішов провулком. За ним посунули еміґранти й інші жінки, все ще витираючи очі свої брудними хусточками.

Бурулька сказав графині, що вони шукають своїх жінок і дітей, і як зрадів, коли вона сказала, що багато жінок з дітьми живуть в одному будинку, куди вони оце ідуть...

Будинок цей стояв майже за містом над яром, був він чорний з вибитими шибками, де замість скла рудів дикт. Графиня два рази стукнула у двері, їх одімкнула якась жінка, еміґранти увійшли у велику залю з старими диванами й одним довгим столом, наче у манастирський кухні.

Скрізь панувало безладдя, валялись гребінці з волоссям на зубах, пахло поганим вином, як це буває у кожному вертепі розпусти. На стінах висіли картини голих жінок у гидких позах. У куточку стримів образ богородиці, під нею горіла лямпадочка з прив'язаним пучком троянди.

Згодом увійшла графиня з усіма мешканцями вертепа. Це були сонні жінки з розпухлими од сліз лицями, обідрані діти, худі їхні личка так і світились безкрів'ям, синці лягли їм під очима, ніжки сухі, тоненькі, наче палички, здається, вони зараз зломляться, не витримавши ваги маленького тіла.

Еміґранти кинулись до них, плакали один одному на грудях, сміялись і знову плакали.

Бурулька вештався між жінками, тоді безпорадно упав на дивана й собі ревно заплакав. Глафіри тут не було.

Йому сказали, що була перший день якась жінка, ім'я її ніхто не знає, але вона і не переночувавши пішла кудись, більше її не бачили.

Нуда, русява, висока з синіми очима. Порвані черевики, колись були ляковані.

Бурулька ще гірше вдавився сльозами. Це була його Глафіра. Добре пам'ятає, як купив ляковані черевики їй на великдень, тепер вони порвались.

— Але куди пішла, де вона зараз?— спитав графиню.— Що з нею, що вона робить?

Графиня не знає, її саму вдарило горе, вона втеряла навіть пам'ять од страшного поневіряння. Її граф умер на кордоні, коштовні речі забрали у карантині й опинилась вона у Берліні з донькою на вулиці, у чому стояла. З такими, як вона, узяли оцей будинок і виходять на вулицю. Треба їсти, а голод не дуже вимагає, як і чим заробляєш на хліб.

Графиня говорила твердим голосом, не хвилюючись, навіть у куточках уст з'явився посміх.

— А там умрем!— закінчила, пригортаючи до себе доньку.— Але ніколи не запишемось в СОМ, краще тоді вмерти...

— Що це СОМ?— зацікавився Бурулька.

— Точно не знаю. Раджу тільки ніколи не вимовляти цього слова. Його тільки знають шпигуни і дехто з еміґрантів. Єсть еміґранти, що записалися в СОМ і роблять там, їдять з цього хліб, але страшно, я ніколи там не буду.

— Може, й дружина там?— тихо спитав Бурулька.— Але що це СОМ?

Графиня не знає. Три літери, за котрими щось ховається.

Власно, це покищо тільки чутки, ніхто цього СОМ'а не знає, крім шпигунів.

„Там Глафіра",— подумав Бурулька, пізно уночі виходячи на вулицю з еміґрантами. Перейшли Вулицю Лип, на хвилину зупинившись біля „Одисея". Там метушилися люди, примчала швидка допомога, забравши князя Донецького, який був звалився з крісла, вимовивши одно тільки слово „СОМ", і вмер.

— СОМ, — сказав Бурулька, пополотнівши. Його пройняв холодний піт. У гуртожитку він лежав на

 ліжку, дрижав усім тілом, беззмістовно вимовляючи незрозуміле слово СОМ.

Тільки перед світом його поборов глибокий, чорний сон...

Уранці еміґранти не снідали, прийшли обідати, а кухня була замкнена. Над вечір приїхали звощики, забрали ліжка, портрет нещасливого Миколи Останнього викинули на горище, а красномовного плаката зірвали з дверей, укинувши до плювальниці.

Еміґранти збентежено дивились на цю руйнацію і нічого не розуміли. Увечері до них прийшов чоловік з орденом на грудях, довго дивився на еміґрантів, запалив другу цигарку, по довгій мовчанці зробив коротеньку промову, де нещадно підкреслювалось, що учора вночі князь Донецький, який утримував ОПРЕ умер, отруєний вином у ресторані „Одисея", залишивши по собі чемодана з шкарпетками, шпаду, кілька сот тисяч боргу і заводи у Росії, куди незабаром повернуться усі еміґранти, прогнавши більшовиків. Отже, ОПРЕ з глибоким жалем припиняє свою діяльність, будинок передається під вироб мінеральної води, а еміґранти мають іти туди, куди поведе їх милостивий бог.

На цьому промовець поставив крапку, сів до автомобіля й поїхав.

Тоді в залю увійшли робочі з відрами, віниками, сказали,— цюрік ді руссен! — еміґранти мовчки захопили своє манаття, вийшли на вулицю, безпорадно зупинившись на пішоході. Згодом вони добули свої останні гроші, узяли вантажного автомобіля і помчали шукати дешевого готеля, щоб хоч цю ніч побути у чотирьох стінах.

Один Бурулька без шеляга грошей стояв на вулиці і нічого не думав.

Був наче прибитий, у край приголомшений і тільки тоді рушив з місця, коли поліцай узяв його за лі-

коть, палицею показавши просто проти Бурульчиних грудей.

Туди вела вулиця,— туди й пішов Бурулька, зовсім не відчуваючи, що робить...

VI

Бурулька здригнувся.

Усім лицем був прилип до холодного скла вітрини, коли ж опам'ятався, побачив, що стоїть біля ресторана „Одисея“, поглядаючи усередину, як там їли, пили вино, грала музика, хоч і не чув її зовсім. Був порожній, ніяких бажань, забув навіть про Глафіру, хотілось тільки їсти, тому так жадібно, безтямно дивився крізь скло на столики. Знову прилип до скла, нічого не думаючи, нарешті поволі одійшов од вітрини, зайшов за ріг у темний провулок, хотів знову іти назад, як хтось м'ягко ухопив його за лікоть, тихо спитавши:

— Руський?

— Чим маю служити?— машинально сказав Бурулька, як це він часто був говорив, ще акцизним чиновником.

— Негром можете?

— З охотою!— ні на мить не подумавши, згодився Бурулька, хоч зовсім не розумів, що це за „служба негром“.

Перед ним стояв охайно вдягнений юнак з дебелим ціпком і квіткою на грудях. Він нагадував одного з тих прислужників у ресторанах, театрах, що за всяку ціну можуть одшукати людину на надзвичайне діло...

Бурулька пішов за юнаком, увійшли вони через задній двір до ресторана „Одисея“ і опинилися на величезній кухні. Сюди згодом прийшов сам управитель рестораном, дебелий, пухлий німець, з усіх боків оглянув Бурульку, подивився йому на зуби.

— Добре!— вдоволено посміхнувся управитель.— Познайомте з роботою.

Бурульку повели у тісну кімнатку без вікон, де крім ліжка не було нічого, сказали, що тут він буде жити,

принесли миску сажи, червону сорочку, почали знайомлювати Бурульку з його „роботою“.

Бурулька був покірний, як коняка. Знав тільки, що нарешті таки дістав собі роботу і вже легко буде розшукувати свою Глафіру. Головне, дадуть йому сьогодня їсти, більше нічого йому було не треба на цей раз.

Йому вимазали лице сажею, одяг він червону сорочку, сказали, щоб він вирячив очі, тоді з реготом поставили перед ним дзеркало.

На Бурульку дивився справжній негр з білими очима, як це малюють на цукерках. Коли вищирив зуби — він би сміливо міг поконкурувати з президентом негрської республіки.

— Чудово, дуже добре! — похвалили його. — Прекрасно, на сьогодня досить...

Бурулька змив сажу, принесли йому вечерю і кухоль пива.

Він мав одержувати на місяць десять доларів, піджачну пару плюс червону сорочку і цю кімнатку з ліжком.

— Чудово! — сказав Бурулька, лягаючи на ліжко. Був не голодний, кухоль пива ударив у голову, хотілось сміятись, розмовляти і раптом пригадав Глафіру. Одразу смуток ліг на душу, хотів заснути, щоб нічого не думати, уже був наладився погасити електрику, як у двері постукано.

Увійшла куховарка, замкнула двері, тихо спитавши:

— Ви емігрант?

Бурулька, нічого не зрозуміючи, хитнув головою.

Куховарка сіла біля нього на край ліжка, глянула на Бурульку і несподівано заридала. Він схопив її за руку, хотів щось сказати, але не міг заспокоїти, тільки гладив її гарячу руку.

— Ви чули завод Шванського? — раптом спитала дівчина.

— Чув. Шванського самого бачив у карантині...

— Я його донька! Ви його бачили? Як він, де мій батько, що з ним? — розпитувала дівчина. — Живий, скоро буде тут, ви його бачили, мого батька?

Лице їй засвітилося радісним світлом, очі палали, була подібна на маленьку дівчинку, що зустріла свою матір.

— Він умер! — тихо сказав Бурулька.

— Я так і знала! — покірливо мовила дівчина, але не плакала, тільки скривилася з лиця й похилила голову. — Я так і знала. А ви будете негром. Як просто й сумно. Учора справжній негр умер, на цьому ліжку, вам також виб'ють зуби, тоді виженуть на вулицю або вмрете! — говорила на диво спокійно, наче мова йшла про годину, про осінній дощ.

— Але що робити? Не вертатись назад, у зуби більшовикам?

— Тоді йти в СОМ.

— СОМ? — скрикнув Бурулька, хотів ще щось сказати, та дівчина затулила йому уста своєю рукою.

— Мовчіть, бога ради, нас почують. Ніколи не говоріть цього слова.

— Але що то СОМ? — пошепки питав Бурулька. — Ви знаєте?

Вона нахилилась до нього і дуже тихо сказала:

— СОМ — це Союз Местників. Мене запрошували туди, але я відмовилась... поки-що. Там усі покривджені емігранти, вони знають, хто їх покривдив, і помста їхня страшна...

Бурулька дрижав усім своїм тілом. Йому стало страшно, на мить подумав, що його Глафіра в тому Союзі...

— Але на чию голову їхня помста? Тоді вони комуністи?

— Не комуністи, вони емігранти, як ми з вами. Ви чули, що в цьому ресторані умер князь? Це зробив СОМ, він отруїв його. Уже вбито кілько князів, графів, СОМ винищить усіх, хто тільки його покривдив. Тільки

ні слова, вас уб'ють! — закінчила дівчина і вже хотіла виходити, та Бурулька узяв її за руку, шепнувши:

— Там і жінки є, у СОМ'і?

— Кілька жінок, прощайте!

За хвилину вона знову увійшла, сказала, щоб ні слова Бурулька про це не говорив, і вийшла, щоб ніколи більше не говорити з Бурулькою.

Бурулька повалився на ліжко, стиснув руками голову і занімів...

Уранці почали навчати, у чому полягатиме Бурульчина робота, і всім на диво він одразу запам'ятав, що робити. Коли гратиме музика — він мусить стрибати на одній нозі, перекидатись через голову, вибивати у мисочку, клацати зубами, наче вовк, і як найширше витріщувати очі, оце і все. Коли музика змовкне — він з мисочкою обійде гостей, збере гроші й віддасть управителю.

„Одисея“ відчиняється з 5 годин, але Бурулька виступатиме з 10 увечері, бо тільки тоді є надія зібрати негром чимало грошей. Російські князі, графи, попи й генерали тільки з 10 годин з'їзджаються до „Одисеї“, вони великі охотники до негрів, крокодилів та іншої екзотики і не жаліють грошей, коли до них з мисочкою підходить негр. Але Бурулька, як і кожний порядний негр, мусить пам'ятати, що тільки кумедними штуками й викрутасами можна завоювати російських гостей, — чим дужче клацатиме зубами, тим більше золота посиплеться у мисочку. І горе тому негрові, що байдуже виконує свою ролю...

— Горе тобі, коли спасуєш! — попередив управитель, для чогось повівши своїм жилавим кулаком перед Бурулькою.

— Радий старатись! — сказав Бурулька, з тривогою чекаючи на свій перший виступ.

Цілий день нікуди не виходив, забув про все на світі, тільки стрибав у своїй кімнатці, перекидався через голову, чув, як усі кістки тріщали, бив кулаком

у роздуту щоку, наче у бубон, й дико ворочав зіницями. Усе тіло йому боліло, голова крутилась, руки дрижали, хотів ще раз стрибнути на нозі, але безсило повалився на ліжко і застогнав. В цю мить пробило 10 годин. Бурулька, схопившись за серце, вийшов з кімнатки. Увесь був чорний, як мара, червона сорочка звисала до самих колін, на ногах стриміли гостроносі пантофлі, у руках міцно держав мідну мисочку з дзвоником під денцем. Клацнувши зубами й вирячивши очі, став спереду музики й уклонився.

Буря оплесків здригнула залю. З кутків почувся веселий регіт. Десь дуже близько крикнуло „ура", але Бурулька не бачив гостей, не міг бачити, так сильно вирячував очі, аж сльози йому котилися.

Несподівано грянула музика. Бурулька здригнувся, як військова коняка перед боєм, і почав виконувати свою ролю...

Стрибав на одній нозі, перекидався через голову, бив у роздуту щоку кулаком і мисочкою, падав черевом на поміст, розмахував ногами, висовував язика і знову як вихор скидався угору, стрибаючи на одній нозі. А музика ревла, гудів африканський бубон, плакав кларнет, а в залі качалися з реготу, кидали на негра корки, тістечка, биті чарки, одна чарка пробила Бурульці щоку, бризнула кров, але він не міг уже спинитися. Увійшовши у дикий газарт, так щиро гепнувся черевом на поміст, що збив коліно, уже не міг звестись, тільки щирив зуби, дзвонив мисочкою, хотів викинути якогось нового „номера" — як музика одразу змовкла. Бурулька мусів зараз обійти залю з мисочкою, але не міг звестись, збите коліно боліло, лежав і бив кулаком у щоку.

— Браво, браво! — закричали гості. — Ще раз!

— Уставай, скотино! — люто прошепотів управитель з-за музик.

Бурулька, напруживши усю свою волю, щоб не скрикнути, звівся й шкутильгаючи пішов до столиків.

Золото посипалось у мисочку, хтось подав йому чарку вина, він випив і, більше не затримуючись, хоч кожен ліз до нього з вином, поніс гроші управителеві.

— Ґут, ґут! — сміявся німець. — Дуже добре. Ну, марш, іди знову...

— Не можу, коліно збив! — запротестував Бурулька, показуючи усе синє, з кривавими плямами своє худе коліно. — Я впаду! — у його голосі почулись сльози.

Він справді таки плакав.

— Марш! — крикнув управитель.

Бурулька скорився. Ледве стримуючись од болю, підійшов до музики й зупинився. Дві велики сльози блищали йому на чорних щоках, наче два діяманти на чорному гребінчику. Управитель пильно глянув йому в лице, щось сказав музикам й вийшов.

Музика почала грати відомий „плач негрів“. Бурулька знав його, він мусів згинатись у три погибелі і удавати, що щиро плаче. „Плач негрів“ особливо був улюблений російськими мільйонерами, вони тоді найбільше реготались, а мисочка завжди була повна, як спостеріг спритний управитель.

„Плач негрів“ почав кларнет. По хвилині бив бубон. Робилось моторошно й сумно. Коли б це був не „плач н е г р і в“ — можна було б плакати.

Бурулька по черзі витягував то одну, то другу руку, потиху дзвонив мисочкою, водив головою, кривився з лиця, моргав очима. Тепер міг глянути на гостей. Боже, все росіяни і разом з тим такі чужі й далекі люди. Жодного знайомого лиця. Пригадалась Глафіра, а кларнет аж заливався, витягуючи якусь безмежно жалібну ноту.

Сльози бризнули йому з очей, він уже справді плакав, як дитина, сажа розтавала під сльозами, текла по лиці, малюючи жовті смуги.

Коли кларнет заголосив різко й сумно, Бурульку здавило в горлі, поваливсь він на поміст, дико, на всю залю — заридавши.

Вражена музика змовкла. Збентежений управитель вибіг, довідатись, що сталось, та страшний, нелюдський регіт гостей його заспокоїв... Бурулька обійшов гостей і ледве не зомлів, коли якась дівчина, кидаючи у мисочку монету, здивовано сказала:

— Гляньте, він справді плаче!

Цього разу мисочка була повна до вінець. Вдоволений управитель зайшов до Бурульки в кімнатку, дав йому закурити і наказав, щоб з кухні подали зайву порцію горілки...

На другий день Бурулька з самого ранку пішов на вулицю з надією, що десь таки зустріне Глафіру, хоча твердо рішив, одержавши платню за місяць — найме шпигуна, тоді вже, певно, Глафіру знайде. Тимчасом не губив випадка блукати по всіх вулицях і провулках, вийшов за місто, де в убогих хатках живуть робітники, пильно придивлявся до кожної жінки, але Глафіри не зустрічав.

Над вечір зупинився спочити біля глибокої балки за містом, куди звозили сміття, ліг на моріжку і задрімав. Коли прокинувся — біля нього сиділо два обшарпані чоловіки з великими бородами і залізними ціпками в руках. Збоку лежали клунки з чимось смердючим і вогким, наче там було гниле м'ясо.

Бурулька хотів утікати, але невідомі, помітивши його заворушення, м'якго сказали:

— Спочивайте. У вас є тютюн?

Бурулька дав їм закурити, трохи одсунувся в бік, здивовано на них поглядаючи.

— Ви, здається, росіянин?

— Ну да, я руський.

— З лиця видно й з одежи! — промовили невідомі. — Ми теж росіяни, хліб заробляємо!

Розв'язали свої клунки, де були чайні ложечки, кістки, цвяхи й інші речі, чим багата була балка, куди з міста звозили сміття.

— Ви емігранти?— скрикнув Бурулька. — З цього й живете?

— Як бачите...

Еге! Бурулька, виявляється, ще зовсім нічого не знає. Він того не знає, що звичайні чиновники, хоч і дворяни, емігрувавши з батьківщини, тепер раді шматку хліба. Він того не знає, що їхні жінки й дочки продають своє тіло за крихту хліба, а чоловіки пішли світ за очі, полізли у глибокі копальні, щоб звідти більше не з'являтись на світ божий. Бурулька, тоді дивак, не чув навіть, що злиденним емігрантам не дозволяють ходити по світу, їх ловлять, як собак, везуть на гори, де вони копають тонелі й рубають камінь.

— А ви ж на волі, вас не ловлять?— спитав Бурулька.

— Коли б не Мати — зловили б, як гицель собак ловить. Мати ще держить на світі...

— Що це Мати?— спитав здивований Бурулька.

— А ось, хіба не бачите?

Бурулька бачив глибоку балку, повну гнилого сміття. Тепер стало ясно. Вони живуть просто у смітті і їх ніякий жандар не насмілюється ловити в оцьому дуплі, де вічно стояв і їв груди густий сморід.

— Але так же не можна, це смерть, хіба ми ради цього ішли сюди?— гаряче казав Бурулька. — Як же далі?

— Далі?— щиро здивувались емігранти. — І далі так. Ми звикли.

Бурулька нічого не розумів. Не знав, що ці люди стали байдужі до всього, їх ніщо уже не хвилювало, раді були тільки хліба шматку і тому випадку, що їх не зловлено й не приневолено до якоїсь роботи. Страшні злидні, поневіряння виїли їм душу, але дух паразитизму ще жив з ними, увесь час нашіптуючи огиду до праці. Вони ладні вмирати десь з голоду, але ніколи не візьмуться до роботи, що дасть їм харч і постіль.

Це були типові емігранти, що ненавиділи більшовиків, ненавиділи увесь світ і себе разом з ним і, раз вибиті з насидженого кубла, уже безсилі були прикласти рук, щоб звити будь-яке нове кубло. Мандруючи у чужу країну, думали жити на молочних ріках і опинились в обіймах Матери, у глибокому смітнику, де вічний сморід, гниль і неминуча смерть...

Бурульку охопив жах.

Йому здавалось, що він сам живе в оцьому смітті, старанно шукаючи там ложечки, шрубики, щоб продати їх і купити грам хліба.

— Краще тоді в СОМ піти! — нерішуче промовив, коли емігранти узяли свої клунки, щоб іти до міста.

— В СОМ? — скрикнули вони обидва, пильно призираючись Бурульці в лице — Ви знаєте СОМ? Дали собі відчіт, що кажете?

Бурулька злякався, думав, що вони кинуться його бити, хотів уже бігти, та старіший емігрант спинив його, закурив другу цигарку і вже серйозно, по-діловому сказав, сівши проти Бурульки:

— Видно, ви ще не розкусили того СОМа. Слухайте і нікому про це ні слова. СОМ з наших таки, сама злиднота. Ґедзь укусив їм мозок і вони од цього,— не інакше,— забрали собі в голову, що князі, взагалі дуже великі пани піддурили їх кинути домівку й утікати в оцю Німеччину. Далі, слухайте далі і нікому про це ні слова. Цей СОМ, щоб помститись за свою лиху долю, почав убивати, отруювати, вішати тих людей, росіян таки, що мають не менше, як півмілійона золотих карбованців. Далі. У вас ще є тютюн? Дайте...

Бурулька вивернув кишеню з тютюном, скрутив сам цигарку й слухав далі.

— СОМ ховається десь таємно, ніхто не знає, де саме і чинить страшне діло. Але їх згодом зловлять, вони довго не житимуть. Вони знищать ворогів своїх, а їх інші знищать. Ви сказали, краще піти в СОМ. Ні, краще ритись у смітті й жити. Хіба тільки в палацах

жити? Можна і в смітті, скрізь однаково світить сонце. Правда?

Бурулька мовчав.

— Тепер слухайте казку! — продовжував розохочений емігрант. — В тісній клітці жило два леви. Їх не годували. Од страшного голоду леви поїли один одного, після них зостались тільки хвости. Мораль, коли хочете: емігранти наші поїдять один одного, зостануться тільки хвости. Хвости — це ми, отї, що пригріла їх оця Мати! — показав на смітник, що парував, тліючи, наче паровик. — А СОМ пропаде, Зуботиченко візьметься за нього...

— Граф Зуботиченко? — скрикнув Бурулька.

— А ви й такого знаєте? — здивувався еміґрант. — Ну, тоді прощайте! — й, забравши свої клунки, еміґранти пішли до міста, лишивши Бурульку над балкою у глибокій задумі...

Пізно увечері прийшов він в „Одисею", зайшов на кухню, щоб побачити куховарку Шванську, але там сказали, що ще з ранку вона пішла кудись і не верталась. На її місце стала друга, дебела, стара німкеня.

Бурулька сумний ліг у себе в кімнатці, пригадуючи слова дивного емігранта над балкою, його хвилювало щось, чого й сам не знав, не лежалось на твердому ліжку, хотів уже вийти на вулицю — розвіяти нудьгу, як увійшов управитель з великою афішою і червоним од задоволення своїм широким, пухлим лицем.

Це була афіша з намальованим негром, що ковтає огонь з миски й очима пускає дим. Під негром був напис німецькою та російською мовами. Напис говорив, що приїхав цар негрів, великий споживач огню. Побуде в „Одисеї" усього один вечір, тому треба поспішати, щоб не було пізно. Такий, мовляв, випадок, трапляється раз у життю.

— Я не розумію вас? — спитав Бурулька, вклонившись управителю, справді нічого не розуміючи.

— А це так: афіші будуть на всіх вулицях. Увечері ти потанцюєш, потім запалиш бензину у мисочці, вдаватимеш, що ковтаєш огонь, очима пускатимеш дим, чи ні,— не важно. Головне, будуть гроші. Гостей буде повно, як ніколи, розумієш тепер? Добре?

Бурулька, трохи подумавши, дав рішучу згоду. Хоч огонь з бензини дуже шпаркий, але була надія, що всі росіяни зійдуться глянути на дивного негра і, можливо, прийде й Глафіра, яка раніш охоче ходила дивитись на борців у цирку, на китайців, що продавали чай. Це тільки можливо, та Бурулька тепер цьому „можливо" надавав великого значіння. Навіть чомусь певен був, що Глафіра неодмінно прийде.

— Добре, я згоден! — запевнив управителя, замикаючи за ним двері.

Уже не виходив на вулицю, ліг на ліжко, підклав під голови замість подушки руки і задрімав...

Прокинувся тільки у пізні обіди. Йому подали добру страву й кухоль пива, — управитель, передчуваючи заробіток, годив своєму „негру", як болячці. Замість простого тютюну — Бурулька закурив пахучу цигарку і в святочному настрої вийшов на вулицю. Його цікавили афіші, але жодної він не побачив, бо біля кожної стояв величезний гурт людей і годі було туди дотовпитись.

Поблукавши трохи, Бурулька пішов назад і знову заснув, щоб набратись свіжої сили...

Увечері його вимазали сажею, одягли на нього довжелезну червону сорочку з блискучими бляшками, вимастили вазеліною йому в роті, і під руки вивели й поставили його біля музики...

Управитель не помилився, як не помиляється кожний спритний німець. Гостей було повна заля, довелось між рядами поставити нові столики, навіть на хорах гула публіка, переглядаючи через бильця. У ресторані швидко не вистачило вина, — заклопотаний управитель кудись подзвонив, щоб за всяку ціну

негайно привезли автомобіль найдорожчого трунку. Офіціянти вибивалися з сили, прислужуючи багатим гостям, а вони, пишні й задоволені, коверзували з них, призирливо викидаючи блискучу монету „на чай“.

Коли Бурулька вклонився — його зустріли шаленими оплесками та вигуками „ура“. Музика ушкварила щось африканське з самих бемолів і дієзів, Бурулька тим часом мусів був нерухомо стояти, вищирювати зуби й ворочати зіницями. Це робити було досить легко, міг навіть добре придивитись до гостей, але Глафіри між ними не побачив. Серце йому похолонуло, уся охота ковтати огонь пропала. Ладен був кинути мисочку з бензиною, витерти сажу на лиці й, плюнувши на все — вийти з ресторана. Та музика змовкла, він здригнувсь, запалив бензину й приготувався виконати свою небезпечну ролю.

Загримів бубон, його згук подержався в повітрі і розтав під високою, усіяною електричними лямпками стелею. Тоді почав виводити одну ноту кларнет, Бурулька нахилив мисочку собі до губів, полум'я вдарило йому в лице, але він за один раз перехилив мисочку й випив. Полум'я востаннє блимнуло в роті, Бурулька вклонився, присів на одний нозі і знову низько, торкаючи лобом поміст — вклонився.

Яку хвилину у залі стояла мертва тиша. Тоді все скрикнуло, стукнули стільці, полетіли на Бурульку квітки, монети, гаманці, жіночі рукавички й порожні пляшки.

— Збирай гроші! — хрипів управитель Бурульці. — Не зівай, скотино!

Бурулька ступив з помосту, протяг руку з мисочкою, не помічаючи, як туди рясно сипались золоті монети. Підійшовши до одного столика, що стояв у самому кутку — мисочка випала йому з рук, — він здивовано зупинився, розвівши руки.

— А, це Бурулька! — скрикнув Зуботиченко, призираючись до нього. — Уже негром, шельма?

— Граф! Це ви, графе? — сам не розуміючи, що каже,— питав Бурулька.

За столиком, справді, сидів граф Зуботиченко з якимось чоловіком у чорному.

— Діяманти фальшовані, графе! — похапцем говорив Бурулька, помітивши, як уся заля здивовано притихла.

— Фальшовані? Не може того бути. На, адреса, неодмінно прийдеш до мене! — подав граф свою адресу.

Бурулька, не збираючи грошей — з порожньою мисочкою пробіг між рядами столиків, ускочив у свою кімнатку, з жахом чекаючи бурі. Чув, як кричали у залі, брязкали пляшки, в цю мить до Бурульки влетів, блідий, як смерть, управитель, вхопив його за горло, скрикнувши:

— Ти вбив мене, руська свине! Я старець, я старець уже! — безсило випустив Бурульчину шию, безпорадно розмахуючи руками.— Чуєш, ти чуєш, що вони роблять? Кажуть, що ти не негр, руська свине! — лице йому почервоніло, жили надулись на короткій шиї, здавалось, управителя вхопить апоплексія. — Тепер їх тут і ноги не буде, я старець... Геть, геть ізвідци, руська свине! Я вб'ю тебе, вони кажуть, що ти не негр, боже мій! Геть звідци! — схопив Бурульку за коміра, виволік з кімнатки на кухню і вже звідти випхав його на вулицю...

Бурулька упав на камінь, схопився, оглянувсь, чи ніхто не женеться і, вскочивши у темний проїзд — тільки тоді перевів дух, почавши полою шинелі витирати на лиці сажу...

Було вже далеко за північ. У небі згасла остання реклама про чудові підошви й чоботи, у ґлухих перевулках почали тривожно свистати дозорці, лякаючи своєю присутністю одиноких жінок, що вештались під будинками, наче грішні душі. Несподівано одна з них ускочила в проїзд, де стояв Бурулька, зупинилась

на мить, тоді тривожно, боязко, як той собака, що чекає од хазяїна удара,— спитала:

— Вам скучно?

— Безумовно! — не гаючись відповів Бурулька, узяв жінку під руку, з певною надією переспати у неї цю страшну ніч, аби тільки не попасти в цупкі полісменівські лапи...

Повернули у якийсь темний провулок, де горіла одна тільки лямпка, увійшли в тісний двір, спустились східцями десь глибоко униз, жінка одімкнула двері і засвітила лямпу.

Бурулька недовірливо оглянувся. Це була маленька кімнатка у підвалі, вогка, як губка, стіни були сірі, там лазили спокійні мокриці. Жінка, глянувши йому в чорне лице — скрикнула.

— Не бійтесь, я руський, емігрант! — заспокоїв її Бурулька, змиваючи сажу з лиця.— Дайте рушника.

Замість рушника вона подала якусь ганчірку, що дуже одгонила рибою й дешевим одеколоном.

Витершись, Бурулька витяг останнього долара, кинув на стіл, не роздягаючись ліг на ліжко лицем до вогкої стіни і стулив очі.

— Беріть гроші і дайте спокій! — чомусь сердито сказав він, ховаючи голову під подушку.

Засинаючи, чув, як жінка схлипувала, щось шепотіла, курила тютюн,— не турбуючи його жодним словом...

Прокинувся з важкою головою та болем в очах. Усе тіло йому було вогке, в суглобах з'явився гострий біль, дрижав з холоду, закутуючись у благеньку шинелю. Згадавши учорашню подію й Зуботиченкову адресу — поклав зараз іти до нього, не гаючи ні хвилини. Але, повернувшись од стінки й глянувши на двері, він обомлів, скрикнувши. На дверях висіла жінка. Шнурок глибоко в'ївся їй у горло, язик висунувся з рота, дивилась вона на Бурульку склянними очима, а він не міг поворухнутися, кров спинилась у

жилах, дивився на мертву, в той час прислухаючись до лунких ударів свого серця.

Вузенький промінь сонця зазирнув у підвал, зупинився на лиці в мертвої, воно наче скорботно осміхнулось і потухло.

Бурулька згодом опанував себе. Глянувши на стіл, побачив свого долара і пашпорт, де чітко було написано: „Варвара Волкова, 45 років, удова, віри православної, росіянка“.

Захопивши долара, Бурулька проліз у двері, похитнувши мертве тіло, вийшов на вулицю й, удруге прочитавши Зуботиченкову адресу,— поспішив на вулицю Бісмарка, де жив граф.

VII

Біля великого чорного палацу, що східцями своїми впирався просто в пішоход — стояло два закритих дивовижних автомобілі, чекаючи тільки наказа, щоб рушити й помчати, як вітер. Автомобілі дивного нічого не мали, але чорна фарба на них, подвійні шини, таємничо насуплені шофери й замазані номері ззаду — здалися Бурульці дивовижними, такими машинами не їздять гуляти, це він добре знав, поживши не один день у Берліні.

Ним одразу запанувала тривога. Ступивши сходами й простягнувши руку, щоб одчинити парадні двері — його спинив якийсь чоловік,— мовчки оглянув його і, в чомусь впевнившись, — сам прочинив перед ним двері.

Бурулька опинився у маленький кімнатці, де висіли телефонні трубки, якісь бляшки, що увесь час гули, наче заведений телеграф. Узявшись за ручку дверей, щоб піти далі — вони не відчинялись, — він наліг на них, але даремно було пробувати свою силу. Бурулька уже хотів піти назад, але і вхідні двері уже не відчинялись. Подумавши, що він опинився у пастці — почав стукати у двері кулаками, коліньми і, до краю

 стомившись, — став витирати спітніле лице. Несподівано, наче з стіни, виступив чоловік, спитавши, що Бурульці треба. Той показав адресу, написану Зуботиченковою рукою.

І враз двері відчинились, чоловік повів Бурульку сходами кудись на другий поверх, відчинив якусь кімнату і, злегка вклонившись, залишив Бурульку на самоті.

Бурулька сів на дивана, оглядаючи кімнату. Вона була зовсім кругла, червона, крім стола й дивана не було більше нічого. Нагадувала вона кабінет лікарів, тільки замість аптеки пахло тут фарбою та новими чобітьми. І раптом пригадав Бурулька, що десь бачив таку кімнату, навіть запах цей йому знайомий. Так само сидів на дивані, а проти нього... стояв граф Зуботиченко. Але це було давно, ще у Росії, у рідному місті, коли він записався до „Союза Русского Народа", давно це було, а та кімната дуже нагадувала цю, де він зараз сидів...

Згодом увійшов сам граф, замкнув двері й, подавши Бурульці одного пальця, щоб той потиснув — сів з ним рядом.

— Як живеш, маєш, брате?

— Нічого, сами бачили! — конфузливо відповів Бурулька, тремтючи усім тілом, наче на сповіді.

— Бачив, з тебе чудовий дикун, негр! — засміявся граф, нервово запалюючи цигарку. — Кажеш, діяманти фальшовані? У тебе вони?

Бурулька подав йому діяманти, граф витяг лупу, довго дивився через неї на камінчики, похитав головою, посміхнувшись.

— Ну, да, вони заміняли їх, у карантині. Але нічого, це пусте... Так як же живеш?

Бурулька коротко змалював, як міг, своє життя, спинився на головному, що шукає свою Глафіру, але марні його шукання, він просить, щоб граф допоміг йому зарадити лихо.

— Добре ! — подумавши сказав граф. — Я допоможу, як зумію, власно, це дуже легко одшукати твою дружину, але умова, — ти сам мені дещо мусиш зробити.

— Я радий, я служитиму, прошу, тільки одшукайте її ! — радісно скрикнув Бурулька.

Граф на хвилину вийшов з кімнати, приніс великого чемодана, обережно, наче то було тонке скло, поставив на столі і, запаливши другу цигарку, пригостивши й Бурульку, — став пояснювати, у чому полягатиме Бурульчина послуга.

— Слухай ! — урочисто мовив граф.

Бурулька напружив усю свою увагу, помітивши, як тремтить цигарка у графових руках.

— Тут у Берліні живуть мої далекі родичі. Скрута страшна, грошей не мають, голодні всі, але з гордощів, чи що, до мене не звертаються за допомогою. А я не звір, я люблю їх і дарую їм оцього чемодана, де є усе, що їм треба. І посуд, скляний, треба з чемоданом дуже обережно, щоб не побилось. Кури ! — знову запалив цигарку, подавши й Бурульці. — Ти візьмеш чемодана, понесеш їм, але не віддавай нікому в руки, а постав десь у куточку, щоб вони сами його помітили. Знаєш, несподіванка убогому — велике щастя. Вони живуть за містом, біля „Дівочої Пустки“ у маленькому будиночку. Оце адреса, так зручніше ! — всунув Бурульці в руку адресу своїх родичів. — Краще так зроби: — зараз понеси чемодана, вони десь на роботі, там тільки одна стара служниця. Поставиш чемодана десь у куточку й підеш. І ні слова служниці. Не забудь, — боже хорони впустити чемодана, там дуже ніжне скло... згода ? Зараз і йди, а дружину знайдемо враз, це не макове зерно.

Бурульці нічого легшого не могло бути, як поставити чемодана, а за це зустрітись з Глафірою, й почати нове життя в оцій суворій, чужій країні.

— Не забудь, там дуже ніжне скло ! — удруге попередив граф, коли Бурулька узяв чемодана. — Увечері,

 годин так о 7 прийдеш до мене. — Але пам'ятай, там дуже ніжне скло!

Бурулька пам'ятав добре, обережно, наче які святощі — виніс чемодана на вулицю, ще раз прочитав адрезу графових родичів, поклав чемодана на плечі й пішов просто за місто до „Дівочої Пустки"...

Одшукати маленький будиночок було дуже легко. Він самотньо стояв між чагарником над балкою, за ним, у долині лежало робітниче містечко, а ззаду стояв похмурий, грізний Берлін.

Бурулька підійшов до будиночка, ногою одчинив двері у сінці, поставив чемодана за діжкою з водою і вже хотів зникнути, як у цей мент з кімнати вийшла стара, підсліпувата жінка, підозріло глянула на нього, спитавши:

— Ви, Сом?

— Сом? — вражено скрикнув Бурулька. — Який там Сом, можна води напитись?

Жінка винесла йому чашку води і довго дивилася йому вслід, аж поки він не зник за чагарниками.

Ступивши у густі кущі низькорослої акації, Бурулька оглянувся, але раптом з куща виліз високий чорний чоловік, став перед ним, довго дивився йому в лице, тоді озирнувся кругом і, впевнившись, що нікого не було, тихо сказав:

— Не всякому треба тут ходити. Що ти робив в отому домі? — голос йому був метальовий, чулась якась погроза, Бурульці стало страшно. — Що ти робив в отому домі? — невідомий уже не питав, а наказував, рухи йому стиснулись у кулаки, слова вимовляв крізь зуби, пронизуючи спантеличеного Бурульку своїми чорними, як терен — очима. — Що, питаю, робив в отому домі?

— Пив воду! — ледве промовив Бурулька, трясучись тілом, як драглі. — Попросив води і все...

Про чемодана ні слова, навіть забув про нього, наче й справді тільки випив води у таємничому будиночку.

— Але, що робиш, чорт би тебе забрав? Що ти робиш отут? — скрикнув чоловік нетерпляче. Коли Бурулька став ворушити губами — він нахилився до нього і ледве чутно прошепотів: — ти знаєш Сома?

Ні, Бурулька ніякого Сома не знає й не чув, він емігрант, росіянин, шукає свою дружину, його прізвище Бурулька, а дружину зовуть Глафірою. А Сома ніякого не чув.

— Бурулька? — щиро здивувався невідомий. — А вона Глафіра? — він був у край вражений, його раптовий гнів улігся, несподівано простяг руку, поклавши її Бурульці на плече. — Коли вона справді твоя дружина, — тоді прошу зобачення. Кажеш, її звуть Глафірою?

Бурулька з радістю дивився на невідомого, його щось торкнуло, що цей чоловік знає його Глафіру, десь вона близько, він її скоро побачить, може вона десь тут у балці, або підходить уже сюди з-за кущів. Він уже уявляє її, порвані черевики, синя хустка і блискучі очі. Йому стало млосно.

— Ви знаєте, де вона?

— Ти її побачиш. Сьогодня увечері побачиш! — роздумливо промовив чорний чоловік. — Прийдеш сюди о 9 годині і коли побачиш у тому домі, де пив воду, — світ у вікнах — іди просто туди, але не входь у середину, а зупинишся під акацією. Бачиш?

Бурулька бачив акацію, що стояла кроків за сто від будиночка.

— Тепер іди звідци і ні слова! — погрозливо сказав чоловік, ускочив у кущі й зник, наче то не живий чоловік був, а сон...

Бурулька уже не йшов до графа Зуботиченка, він і без нього зустріне Глафіру, хотілось тільки лягти й спочинути. Голова йому боліла, руки й ноги дрижали. Ліг він у балці під лопухом і заснув...

Прокинувшись — побачив над собою високе зоряне небо, лопух бризнув йому на лице росою, над містом

 миготіли огні, гасли і знову полум'ям вихоплювалося до неба. Раптом почулися глухі дзвони. Він почав рахувати і, коли вони замовкли на восьми вдарах — Бурулька, пригадавши свою Глафіру — виліз із балки, простуючи до „Дівочої Пустки".

Увійшов у чагарник, з трепетом поглядаючи на темні вікна будиночка, де незабаром мусить з'явитись світло. Згодом туди почали крадькома сходитись якісь люди, на мить зупинялись біля дверей, тоді швидко ховались у будиночку. Їх нарахував Бурулька 20 чоловіка. Згодом у вікнах блиснув світ, Бурулька поспішив до акації, став біля неї, ледве дишучи, і причаївся. Раптом почувся страшенний грім, земля під Бурулькою здригнулася, будиночок розірвався на шматки, звившись до неба, як бомба. Полум'я вихопилось на тому місці, де він стояв, і погасло. Великий шматок деревини упав на Бурульку, він змахнув руками, безтямно повалившись на землю...

Очутившись, він побачив гурт людей, що ворушилися на руїнах, одсовували балки, копали землю, але це робили тихо, наче злочинці. Смутно пригадуючи, що сталось, — Бурулька підійшов до місця вибуху, байдужо глянув на ряди трупів, позирав на мовчазних людей, що витягали з-під руїн нові трупи, хотів уже йти просто перед собою, як щось ударило йому в голову, почав призиратись до кожного трупа і собі на здивовання посміхнувся, зупинившись над мертвою Шванською, куховаркою з „Одисеї".

— Гм! — промовив Бурулька до себе. — Але дивна вона, я знав, що вмре! — знову призирався до трупів, нарешті, звертаючись до людей, сказав: — але що вона могла тут робити? Ви не знаєте? Що, питаю, вона тут робила? — скрикнув він, схиляючись перед Глафірою.

Він пізнав її, хоч правий бік лиця закривавлений, у грудях була глибока рана, та Бурулька пізнав її. Витерши кров їй з лиця — він спокійно, дуже спокійно

склав їй руки навхрест на грудях, одійшов у бік і знову, наче до когось звертаючись, сказав:

— Граф її знайде. Але що вона робила в Сомі? Ви не знаєте?

Ходив кругом руїн, щось шепотів собі під ніс, тоді, махнувши рукою, пішов до міста. Проблукавши вулицями до пізньої ночі і, зупинившись проти ресторана „Одисея", він ударив себе долонею по лобі, щось вигукнув, радісно й надійно, круто повернувсь на закаблуках, поспішивши за місто до балки, куди звозять сміття.

Сівши на краю провалля, заплескав у долоні й заспівав якусь довгу пісню, що кінця й краю їй не було. Тоді заплакав, вгорнувся в шинелю, збираючись заснути, та в цей момент хтось схопив його за руку, присвітив до лиця йому сірником, здивовано скрикнувши.

Це були ті два емігранти, що вишукували у смітнику ложечки, шрубики й иншу здобич, чим багаті смітники усього світу.

— Тебе тут зловлять, ворона! — сказали емігранти, хапаючи Бурульку під руки. — Підеш до нас у гості, так-то!

Бурулька не пручався, ішов, як мала дитина, тільки тоді, як кудись улазили, пригинаючись, він випростався, на мить зупинився й спитав:

— Але що вона там робила, ви не знаєте?

Емігранти того не знали. Повели Бурульку кудись у темряву, запалили свічку, посадовивши його на кучу рваного, наче хто його жував зубами, вогкого ганчір'я.

— Як тобі наші палати, правда затишно?

Та Бурулька уперто мовчав. Бачив тільки нору, завішану старим килимом, свічку, скрізь ганчір'я, у куточку, під коренем дерева образок Христа і чув носом неймовірно смердючий запах. Він схилився на коліна й заплющив очі.

Емігранти тим часом витягли з своїх клунків хліб, ковбасу і пляшку вина, припрохали до вечері Бурульку, він одмовився, запитавши:

— Але що робила Глафіра? Ви не знаєте?

Знову сидів байдужий до всього. Випивши вино, емігранти закурили, полягали на своїх плащах, з задоволенням згадуючи прожитий день. Розмови їхні йшли про заробіток, про поліцая, що вперто ґнався за ними і, можливо, нагнав би їх, коли б вони не стрибнули у смітник. Там була їхня стихія, так само, як вода для риби.

Бурулька не зводив голови, ніщо його не цікавило. Коли ж вони почали обмірковувати історію про вибух на „Дівочій Пустці", — він поволі почав випростовуватись, щось пригадував, погляд очей його став спокійний, уста стиснулись у вузеньку лінію...

— Ясно, тільки пекельна машина, хтось її поставив, коли їх не було дома.

— І головне, нікого не лишилось! — говорив другий емігрант. — Цього можна було чекати. Але хто поставив пекельну машину?

— Зуботиченкова робота, ясно. Він довго слідкував за ними, його агенти не мало стоптали чобіт за Берліном, о, це спритні хлопці...

Бурулька несподівано звівся на ноги, знову упав на ганчір'я, твердо, не викликаючи ніяких заперечень, сказав:

— Пекельну машину? Поставив її я.

Емігранти, випустивши цигарки з рук, витріщено на нього глянули, наче побачили демона.

— Справді, я їх убив і Глафіру! — вів далі Бурулька, на превеликий жах емігрантів.

Але згодом, опанувавши себе, вони зареготались, почали упевнювати Бурульку, що він п'яний, верзе дурницю на свою голову і де він міг так напитись.

— Я не п'яний, я їх убив. Але що там робила Глафіра? Ви не знаєте?

Така впертість почала набридати й занепокоювати емігрантів. Їм треба було спати, але Бурулька, видно, не дасть звести оком. Ясно, він п'яний або з глузду з'їхав, їм не первина бачити божевільних емігрантів, але Бурулька ще й злочинець, коли говорить правду. От він почав розповідати про Зуботиченкового чемодана, слова його в'яжуться, усе здається правдою.

— Але що робила Глафіра? — вигукував він після довгого періоду розмови.

— Спи там, вона нічого не робила! — кричали емігранти, погасивши свічку.

Бурулька не міг мовчати. Він ніяк не може повірити, що Зуботиченко його обдурив.

— Тебе обдурить мала дитина, ти йолоп.

— Але нащо я її вбив, Глафіру нащо вбив? — не слухаючи нікого, говорив Бурулька.

— Вбий тепер графа, око за око! — посміхнувшись, сказали емігранти.

Яку мить стояла німа тиша, чути було тільки важке Бурульчине дихання, наче він з кимось змагався не на життя, а на смерть. Нарешті він підсунувся до емігрантів, узяв одного за руку, з глибоким благанням і ніжністю промовивши:

— Убити графа? Це не погано буде, правда?

— Е, та ти, бачу, почав дуги гнути! — у край розгніваний схопився емігрант, повалив Бурульку на землю, зв'язав йому руки і знову ліг, важко одсапуючись.

— Але що там робила Глафіра? — питав Бурулька.

Довелось йому заткнути уста ганчіркою, тоді стало тихо у норі, наче в могилі. З смітника тягло смородом, гнилим дрантям, ламаним залізом і старими черевиками...

Емігранти спали, притулившись один до одного, як дикі звірі...

Уранці Бурульку розв'язали, дали ковток вина, щоб віджививлись його сили, вивели його з смітника на дорогу, залишивши його самого, мовчазного, як скеля,

з дивним блиском у запалих очах. Постоявши трохи, він знову спустився у балку, рився у смітті, уважно приглядаючись до кожної залізняки. Нарешті крик радости вихопився йому з вуст. Він знайшов велику виделку з гострими зубами. Розмахнувшись, загнав її по саму колодочку у сміття, тоді сховав її собі за пазуху і вже рішуче пішов до міста.

Опинившись на вулиці Бісмарка біля Зуботиченкового палацу, він боязко підійшов до шофера, скинув картуза, покірливо спитавши:

— Граф ще спить?

— Спить! — була відповідь.

Бурулька став чекати. Постоявши досить довго, спитав другого шофера:

— Граф обідає?

— Обідає!

Бурулька сів на східцях, уперто вичікуючи хвилини, коли граф пообідає. Автомобілі тимчасом приїздили, на мить зупинялись і знову кудись мчали, наче десь був пожар. З палацу вибігали якісь заклопотані люди і ніхто не звертав уваги на зігнутого Бурульку на сходах, наче то не емігрант сидів, а звичайна муха.

Увечері, коли горіла уже електрика, він рішуче підійшов до шофера і, не скидаючи картуза, сказав:

— Граф, напевно, вкладається спати?

— Ну да, його діло, він граф! — відповів шофер, здивовано оглядаючи Бурульку. — А ви до нього?

Бурулька витяг з-за пазухи виделку, знову сховав її, тихо, таємниче нахилившись до шофера, мовив:

— Я його мушу заколоти. Але коли він буде свобідний?

— Чекайте! — неймовірно посміхнувся шофер. — Граф колись прокинеться.

Далеко за північ Бурулька зайшов у сусідній проїзд, озирнувся, чи ніхто його не бачить, скинув з себе підтяжки, зробив петлю і, повісивши їх високо на гачок, вийшов на вулицю. Там було порожньо й тихо.

Останній автомобіль од'їхав од графового палацу.

Бурулька ворітьми підліз до підтяжок, усунув голову в петлю й пустив ноги. І в цю мить подумав, що граф, напевно, зараз в „Одисеї“, його він конче тут зустріне, шофер збрехав, що граф спить, хіба може він спати, він незабаром приїде назад, а Бурулька висітиме отут у проїзді. Напруживши усю свою силу, почав розривати петлю на шиї, уже ковтнув повітря, підтяжки не витримали його тіла, і Бурулька, наче лантух, упав на землю й застогнав.

Лежав би, може, довго, приємно було почувати шум у голові, тіло терпло, дзвінкий сон опановував усією істотою, але, почувши хапливу ходу з двору до проїзда, Бурулька схопився на ноги, вискочив на вулицю й опинився в широких обіймах поліцая. Саме була та година ночи, коли по вулицях ловили безпритульних емігрантів, замикаючи їх у поліційних коморах.

Бурулька завертівся, як веретени у дужих лапах, вкусив за руку щирого охоронця тиши, той скрикнув з болю, пустивши свою жертву бігти куди вона захоче. Бурулька вибіг за місто, упав просто у балку на сміття й прислухався. Ніхто за ним не гнався, було тихо кругом, тільки здалеку шумів вічно живий Берлін.

Закопавшись з головою у сміття, Бурулька став приводити свої почування й думки до певного порядку; та з цього нічого не виходило, він тільки був заспокоєний, ніщо його більше не хвилювало, здавалося, він лежить у себе в кімнаті, видужуючи од смертельної хвороби...

З одкритими очима пролежав до самого ранку, не мав охоти нікуди йти, лежав би так довго, до самої смерти, так було тепло й затишно в смітті на дні балки. Раптом увагу його звернула на себе тиха пісня. Хтось тужно співав у балці за схилом, пісня котилась по смітті, була м'яка й спокійна, як материна молитва. Незабаром з-за схилу вийшло два емігранти,

на мить здивовано вони зупинились, але, пізнавши Бурульку, весело йому загукали. Кожен з них мав клунка, куди скидали свою здобич, шукаючи її у смітті.

— Тепер, бачу, тверезий! — сказав старіший емігрант Бурульці. — Так би й давно, сміття не одного земляка нашого приголубило.

Бурулька виліз з сміття, запалив цигарку, не знаючи, що робити.

Був засоромлений, як дитина після негарного вчинку.

— Ну, ставай до роботи! — казали емігранти. — Та в тебе посудини немає!

Гуртом почали добувати Бурульці „посудину“. Скоро з - під товстого шару якогось ганчір'я висмикнули лантуха, витрусили його й подали Бурульці. Так само озброїли його залізним ціпком, і всі троє нахилились над сміттям, колупали його ціпками, витягаючи цвяхи, великі кістки, шматки матерії, все це бережно скидали у клунки і знову нахилялися над сміттям.

— Це ще добре! — говорив старіший емігрант, дуже охочий до розмови. — А от у Франції золотарами наші емігранти. Або в Англії... ти знаєш, що роблять наші в Англії?

Бурулька не відповів, бо не знав, і саме в цю мить добув розкішний шматок червоної матерії.

— В Англії наші катами стали, вішають злочинців, так - то. Нам ще розкіш, побільше таких смітників!

В обід усі троє посідали на горбочку, наче на острові, з'їли по шматку хліба і, спочиваючи, стали оглядати свої клунки.

— Щасливий день! — рішили емігранти. — Буде і винце й булочка. Ех, побільше таких смітників!

Бурульці стало весело. Робота легка, що - дня матиме хліб; спокій запанував ним, йому більше нічого було не треба. Навіть не згадував своєї Глафіри, наче її ніколи й не було на світі. Тільки тоді, як емігранти докладно розповіли йому про бідування инших емі-

грантів, що пішли в Англію та Францію, змалювавши усе густими фарбами, — він зідхнув, упевнившись, яке то щастя для емігрантів отакий чудовий, щедрий на здобич смітник...

Увечері він пив вино, голова йому приємно шуміла, виходив він з балки, сідав на моріжку, милуючись з світлого, шумливого й грізного Берліна...

Бурульці було приємно...

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

МАТИ

На сході
розпливалось
жовтими смугами
сонце,
надходила
з півночи
темносиня межа.
І тоді здавалось,
що в кожнім шкельці,
в кожнім віконці
розплавлений жар.

Десь
на шостім поверсі,
під самісіньким дахом
чорним,
сліпеньким оком
відчинялось вікно...
Перелітіти все —
одним
велетенським розмахом,
туди,
до сонця!..
Чи впасти

в знесиллі
на дно...

Мамо, мамо!
Не плачте.
Бо це —
єдина дорога.
По горіщах,
льохах —
тільки ніч і цвіль...
Зарипіли сходи,
і порох
метнувсь під ноги,
в двері —
війнули зливи
незнаних і радісних хвиль.

Реготали роки
смертоносними перекатами,
в гарячім тремтінні м'язів
вночі —
палалі вогні.
В глибоких
блакитних кар'єрах —
з землі видирати
крицеве каміння
для будівлі сонячних днів.

Минали роки.
Пролітали казковими птахами.
Хто не бачив тих птахів?
Хто спав
безтурботним сном?..
А на шостім поверсі,
під самісіньким дахом
чорним,
сліпеньким оком
відчинялось вікно.

Розплітала мереживо
вкритих цвіллю
спогадів.
Вслухалась
в нові,
чужі
і незнані слова.
Де вже там
за швидким,
за новим —
та старечими кроками човгати?..
І хилилась
безсило додолу
сива голова.

А вухо
сторожко
ловило кожний шорох —
шарудіння миші
під важкими дошками ляд...
Тільки сходи —
вкривались
кошлатим, сивим порохом
і ніхто,
ніхто не прийшов
назад.

Десять років.
Десять —
це —
ціла вічність...
А для инших
ці десять —
гарячим,
задиханим сном...
Хто згада?
Та й чи треба згадати,
що когось

чекає і кличе —
десь
на шостім поверсі
чорне,
сліпеньке вікно?..

ЮРІЙ ШОВКОПЛЯС

ВЕСНА НАД МОРЕМ

повість

продовження *

VII

Бит довго ще сидів на молі з ослабленими шнурами обох вудок у руках. Забув, що вже час кінчати лови — сизий вечір стер непомітно грань проміж морем і небом і в порту давно вже заблискотіли баньки ліхтарів. Замислився, прислухаючись до тихих і журних виплесків повільних хвиль під ногами.

Не почув, як чиїсь чіткі ступені вщухли за спиною. І тільки рука, що по - товариському штовхнула його в потилицю, перервала різнобарвну стрічку його лагідних думок. Ззаду стояла широка, по - військовому вдягнена постать — це Герман здивовано придивлявся до нерухомих шнурів.

— Що це ти, друже, заснув, чи думаєш — риби з ліхтариками твій зиск розшукують?

— Ні, не думаю. — Бит з ніяковою посмішкою потяг вудки з води. — На жаль, я не ти: часу дівати мені нікуди, от і сиджу.

— З природи, мовляв, милуєшся, план енергійної атаки на чиїсь чорнії очі та кучері шовкові вигадуєш. Потім заснеш блажено та й уві сні їх побачиш... Щаслива душа... А я ось четверту вже ніч готуюся не спати.

* Початок див. „Гарт“ № 1, 1929 р.

— На твоєму місці я по десять не спав би... Звідкіль це ти лізеш?

— З ДПУ... Піймали вони там якогось супчика з Фортеці, а він — не інакше як з переляку, що до ДПУ втрапив — візьми та й бебехни, що днями сюди прийде з Стамбула фелюга чи то з кокаїном, чи то з гашишем, а може й ще з якою гидотою. Ну й наказано мені: кров з носу, а фелюгу нам пристав... Три ночі я вже пронишпорив за нею, а зараз знову на цю чортову роботу... Ніякої там, мабуть, фелюги нема, а мене ганяється, мов того солоного зайця... Мо хочеш зі мною? — раптом усміхливо спитав він.

— Ні, ти серйозно?

— Цілком. Чому б мені й не зробити приятелеві приємности? Знаю ж я: тебе, комсу, хлібом не годуй, дай тільки якою романтичною пригодою поласувати... Тільки цур не ображатися, коли я зовсім не романтично почну чортів гнати й тебе мимохідь з твоїми предками обкладу. Сам знаєш: моя робота — це тобі не рибку вудити; не лізь під руку, коли я оскаженілий.

— Гаразд. Скаженій на здоров'я, тільки з палуби не жени.

— Рибу, конешно, до чортового батька, а то всього катера мені засмердиш. — І коли наловлена Битом і Зіною риба шубовснула назад у море, додав: — Ну пішли. Може, на твоє комсомольське щастя піймаємо її, фелюгу ту, сьогодні, щоб їй ні дна, ні покришки.

...За півгодини дозірний катер „Кречет", майже нечутно розсікаючи дзюркотливі хвилі, вийшов з порту...

Ще видно праворуч темні силуети мола й хвильоріза, в міських огнів ще надто яскравий блиск, а Бит забрався на самий ніс, щоб проколювати темряву спраглим поглядом... Даремно: ніч щільно загорнула море, а Герман не квапиться розірвати її прожектором. Видно тільки, як зникають численні вогні міста — їх

 гасить темне громаддя рогу, що його обпливає катер... От і жодного вогня навкруги, крім зірок; тільки ледве помітні обриси гір праворуч, а ліворуч чорна паща безмежного морського простору...

Бит гарно знав околиці міста: навіть уві тьмі побачив, як „Кречет“ минув Якірну й Іллєву бухти, обплив Фаронову гору з миготінням блідозеленого маяка на ній, а зрівнявшися з видимою в пітьмі світлодайною піною на пасмі підводного каміння, що загородило вхід до Сердолікової бухти, круто повернув од берега... І тільки коли гори злилися з ніччю, катер зупинився. До Бита долинув хрипкий і стриманий голос Германів — наказ пограничникам не спускати очей з моря, з берега й пильно прислухатися до кожного шуму навкруги. Бит теж напружив очі й вуха, але навколо тільки хлюпання невидимих хвиль об борти та шарудіння вітру в снастях...

Так пройшло з півгодини й Бит цілком розчарувався: краще ж рибу вудити, ніж стояти отак — усю ніч нерухомо. Всяке хотіння побачити фелюгу першим пропало — надто нудно й марно витріщати очі в рясну темряву. Поволі побрів з носу, з іронічною посмішкою глядячи на застиглі постаті пограничників біля бортів. Хіба ж так контрабандистів ловиться? — фелюга проміж пальців прослизне — не помітиш.

На містку серед постатей навколо темного головастого прожектора Бит пізнав Германа — намагався через бінокль розглядіти щось заховане пітьмою. Щоби звернути його увагу на своє незадоволення, сіпнув за френч:

— І довго ми отак стоятимемо?

— А чорт же його зна! — Герман нехотя відірвав од очей бінокль, але голова його турботно поверталася з боку на бік. — Може хвилину, а може й ще ночей п'ять — звідкіль же я знаю?.. А ти вже розкис? Думав — вийдемо на море, а контрабандисти: „Добрий вечір, а ми ось?“

— Ну, а який же розум — погасити на катері всі огні й очі нівечити об темряву? Освітлив би море прожектором...

— Гарно ж ти їх знаєш... При огнях на катері ти чи побачиш іще фелюгу, а з фелюги тебе вже напевно побачиться. Тоді шукай вітра в полі. А так нас нікому не видно, а перед нами й море й берег як на долоні.

— Припустімо... Але ти й долоні своєї як слід не розглядиш зараз.

— Ну, й дурень же ти — нічого не розумієш... На березі ж чекається фелюгу? Чекається. Значить, підпливаючи, вона дасть якийсь сигнал. А з берега треба теж попередити її, щоб була обережніш — адже там добре відомо, що ми тут. Ці сигнали ми й повинні помітити. А не помітимо — пішов марафет мандрувати по Есесерії, а наші червінці по кишенях західньоевропейської буржуазії.

Герман знову притис бінокль до очей.

Бит порснув сліпим поглядом по тьмі й пішов був з містка, але спіткнувся наче об неголосний окрик з корми:

— Світло проміж нас і берега!

Тіло само собою відразу повернулося, а очі так і в'їлися в ніч. Безнаслідково... Марний сполох?.. Але постать Германа занадто напружена — як перед стрибком, і прожектор тихо рипить, повертаючися до берега...

Раптом з пітьми глянула тремтяча, боязка крапка світла і згасла через мить. Потім ще раз—трохи лівіш... За хвилину напружений погляд піймав декілька ледве помітних виблисків одповідного вогника — з берега... І все.

Тиха команда Германова — „Кречет" квапливо повернув до берега й з усієї сили рвонувся в пітьму: бучно завирувала біля бортів вода.

— Ну, Ванько, тримайся, — почув Бит біля себе, — почались перегони... І не крутися тепер у мене під

ногами. Котись краще звідсіль на ніс — там тобі все видно буде.

На носі вже присів навкарачки кулеметник, поклавши на поруччя Люїса; за його спиною Бит підставив своє лице назустріч безпросвітному нічному вітрові.

Несподіваний промінь прожектора — блискучий до болю в очах — нечутно розірвав безмежну й щільну товщу тьми, вихопивши з неї блідозелену смугу моря; хвилі через неї перекочувалися темними тінями. Розгойдуючися химерним вагадлом, промінь заметався по воді, черкнув по темній жовтизні берега... На коротку мить висмикнулися з тьми сірі вітрила, щоби з жахливим трепетом заритися знову в пітьму. Промінь навздогін шулікою — видно, як вона нервово кидається з боку на бік, і крилами загнаної птиці плюскаються вітрила, хапаючи подихів вітру. Та в нічного вітру нема вже сили підхопити її, а віддаль не перепона для катера-хижака й пітьма не захист од недрімотного проміння... Фелюга повернула просто до берега — він уже близько: його обриси з кожною хвилиною примітніш і більше, чути, як хвилі розбиваються об підводне каміння — за нього „Кречет" не проскочить.

Але тремтячий од швидкости й нетерплячки катер наближується хутчіш, ніж берег — от-от обжене фелюгу, щоб перерізати їй путь. Уже видно три збентежені постаті на її палубі; дві з червоними пов'язками на головах — греки — в метушні біля щогли, а третя — на стерні — владно розмахує вільною рукою; ані разу не озирнулася, наче боячись показати своє обличчя.

— Стій! — голос Германа загуркотів у рупорі громом. — Стійте! Як паршивих собак перестріляю.

Але кінець проміння ліг на білу піну розбитих об каміння хвиль, і не страшні викрики Германа для фелюги — навряд чи встигне „Кречет" стати перед нею... Той, що на стерні, не оглядаючися, глузливо помахав

рукою. Герман вибухнувся лайкою, і Битови вуха залоскотало веселе гарчання кулемету; від цього затанцювали біля фелюги водяні стовбчики. Червоні пов'язки перелякано повернулися до катера, але рука третього примусила їх винести з-за вітрила до облавка невеликий чорний короб. Спокійно, наче настирливе висвистування куль не коло нього, він передав стерно й без кваппивости роздягся, залишивши на собі тільки підштаники; одяг же прив'язав до короба.

Раптом фелюга швидким і спритним маневром шмигнула в пітьму. Від несподіваности промінь не відразу метнувся навздогін, а від того, що надто нервово застрибав він по воді, вона спритно викручувалася, тільки на миті виринаючи з темряви. А коли нарешті прожектор піймав її, вона була зовсім близько від катера, а греки неквапливо спускали вітрило. Третій же зник кудись вкупі з коробом...

Герман — у його голосі забреніло вагання — наказав кулемету замовчати.

І як тільки фелюгу було підтягнено на котвах до „Кречета", скочив на неї з револьвером у руці, щоб оглядіти на ній усі закутки. А за декілька секунд його перекривлене скаженістю лице вискочило з-за щогли до греків. Ті навіть не ворухнулися, коли перед їхніми обличчями замиготіло чорне дуло — спокійно змотували вітрило. Стиснуте шаленістю горло Германа не змогло відразу викрикнути:

— Де? Де він?.. Куди ви його діли, чортові піндоси?.. Хто він? Кажіть, а то тут же голови вам порозбиваю. — Захлиснувся скаженою лайкою.

— Товаришу начальник, — грек з глумливим спокоєм дивився на Германа, — ти не лайся. Це коли старий режим, я піндос. А тепер робоча влада, а я найсправжній робітник — рибалка. Не можна...

Спокійні слова батогом стібнули Германа: люто схопив грека за груди й затрусив його так, що голова того застукалася об дуло револьвера.

— Патякаєш, сволочі шматок… Я тебе навчу, як розмовляти. Де ватажок?.. Де, я тебе питаю?

В руці залишився клапоть сорочки, а грек важко грюкнувся на палубу.

— Скажеш?

— А звідкіль же я можу знати? — все також спокійно відповів грек. Стрибнув у воду, а мені не сказав, чи до берега попливе, чи утопиться. А я не бог, щоб у пітьмі бачити… І нема такого закону, щоб сорочки ні за що роздирати…

— Ти в мене про бога й не те ще заспіваєш. Кажи, хто він і звідкіль!

— Хазяїн… Фелюгу наняв, гроші заплатив. А яке нам діло, як його люди звуть… У нього он спитай, може, він йому про себе казав. А мені мовчав.

— Ти на других не кивай. А мені сам кажи.

Фелюга стояла якраз під Битом, тому він помітив короткий переляк греків, коли вони переглянулися після цих слів Германа… Яскраво згадалася невисока, темноволоса й напівгола постать у підштаниках з довгими — майже до колін — руками, а поруч неї чорний короб…

Але греки про неї словом не промовились, даремно тільки Герман зовсім охрип од крику. Нарешті він наказав двом пограничникам скочити в фелюгу, а сам видрався назад на катер.

Коли „Кречет“, погасивши прожектора, з фелюгою на буксирі поплив у порт, Бит підвівся на місток. Ще не заспокоєний Герман міряв його великими ступнями, з прикрістю мимрячи щось собі під ніс. Зіткнувшися з Битом, міцно вилаявся:

— Все через тебе… сосунець проклятий. Приліз із своїми балачками — я його й прогавив… Ет!

— Воно, правду сказати, ти сам винуватий, — посміхнувся Бит. — Навіщо від берега далеко став?.. Тільки почекай ще лаятися, а скажи: ти помітив їхній переляк, коли ти крикнув: „Не кивай“.

— Що ж тут помічати? Перелякаєшся, коли я як буйвол ревів... А хіба що?

— Та знаю я одного хлопця в нашому місті — Кивай на прізвище. Ушлий парубок.

— Ну?

— А що якби до нього завтра вранці, коли він дійде звідсіль до дому, та з трусом?

— Що? Ха-ха-ха... Ех ти — Шерлок Холмс задрипаний... Чи мало я їм усяких слів казав?.. Адже на кожне можна прізвище підібрати. Ну, й чудак же ти...

— Звичайно, ти краще знаєш, що тобі робити, — ображено сказав Бит. — Та тільки й сміятися нічого.

— О! вже й надувся... Не винен же я, що в тебе мозки вітер продуває.

— Як хочеш... Тільки ж не дмися, коли мені з тебе посміятися доведеться. Бо коли ти сліпий, так я сам отого Кивая на мушку візьму... То він був на фелюзі.

Герман ще дужче розреготався.

VIII

При читанні газети, слуханні лекції або доповіди, при розмові з товаришами про зовнішню торгівлю, політику, міжнароднє становище, експорт, імпорт — якими далекими від дійсности здаються ці терміни. Наче це якісь абстрактні будови, або що. Не даючи собі питання про походження їх, звично орудуєш з ними — як вивченими формулами для розвязування математичного завдання. Й чудно бачити, що основа цих будов полягає не в галузі категорій мислення, а в простому факті навантаження чужоземного пароплава тисячами тонн пшениці.

Так, посміхаючися, подумала Зіна, коли другого дня прийшла в порт з екскурсією.

Тепер тут не було спокою — кругом суєта. По краю мола шум торгівлі: турки в широченних штанях, голі до переза греки з барвними хустинками на головах, татари з смушковими шапками на засмаглих вилицях

і місцеві рибалки, перекрикуючи один одного, закликають покупців до своїх човнів з рибою, першою черешнею й трапезундськими ласощами... Агентство Радторгфлоту закрив своїм гарним тілом великий пасажирський пароплав; звідтіль долітає вереск катеринок і гук людського натовпу. А на синяві моря завмерли нерухомо білі вітрила, метушаться крикливі чайки й гойдаються на хвилях ліниві чорні баклани, виглядаючи в воді рибу.

Але більше за все шуму й метушні біля англійського пароплава — відразу не можна розібрати, що тут діється... Довга черга товарових вагонів — міцні тіла людей пересувають їх один за одним до перевантажників. За п'ятнадцять хвилин широкою золотою течією висипається з них збіжжя у велике чавунне корито, зникає під валом, що хутко крутиться на його дні, й невидимо тече по трубах високої вежі перевантажника, щоб вилитися в пащу пароплава. В допомогу машинам по чотирьох трапах метушаться галасливі вантажники з важкими чувалами на міцних голих спинах. І над усім — джмелине гудіння моторів, людські викрики, лайки, веселі виблиски сміху й одноманітний глухий шум збіжжя, що падає в пароплав, порождаючи над ним жовту куряву, і його жалібне рипіння над ногами на бруці. А згори — з палуби — спокійно дивиться на цю метушню вчорашній офіцер з люлькою, в білій, блискучій на сонці сорочці, трохи розстібнутій під волом і притиснутій до пухкого тіла блідоблакитними шлейками...

Екскурсанти, піднявшися до нього на палубу, наткнулися на байдужий погляд і ледве помітний кивок. Ні слова не кажучи, офіцер рухом руки підкликав найближчого матроса, люлькою показав перекладачеві на нього. І знов одвернувся, щоб байдуже стежити за квапливою працею перевантажників.

Похмурий матрос мовчки поводив їх по бездоганно чистій палубі. Поки комсомольці гляділи на золотий

каскад пшениці, що лилася в люки, він одійшов убік, щоб поменше відповідати на безліч питань. Все ж таки сказав, що „Леді Мебль“ забере понад вісім тисяч тонн пшениці й попливе прямо до Лондону, а плисти туди аж 20 день — це якщо на морі буде спокійно... В машинному відділенні хмурився, поки механик — добродушний товстун — крізь посмішку пояснював устаткування й розташування велетенських котлів і вичищених до блиску двигунів. А коли спустилися в трюм — подивитися, як струмує збіжжя згори — й навкруги нікого з команди не було, матрос раптом плеснув найближчого комсомольця по спині й спитав весело:

— Комуніст?

Це було так несподівано, що ніхто відразу не зрозумів, що саме сталося.

Але за секунду матрос уже був в щільному й шумному колі.

Перелякано озирнувся й ухопив перекладача за руку: капітан або хто-небудь з команди почує — тоді цей рейс для нього останній. Хлопці вгамувалися, і під невгомонне шарудіння пшениці, що невпинно сипалася в сутінки трюму, поточилася тиха розмова із стриманим сміхом і дружнім тисканням рук.

Родом він із Ірляндії...

Ні, він не член компартії. У нього, на жаль, нема звязку з комуністами — адже „Леді Мебль“ рідко стоїть у портах довго, майже ввесь час у плавбі.

У радянському порту він уже втретє... Ну, це всім відомо, що в цій країні не так, як в інших — цікаво тут жити й гарно... Він сам би хотів...

— Так за чим же діло стало? Важко хіба з пароплава підірвати?

Ну, звичайно, він розуміє це, як жарт. Не буде ж він дезертиром, злочинцем.

— А як ваші буржуї з вас по сім шкур деруть, так вони не злочинці?

Він підписав контракта на три роки плавби — на це була його воля. Коли ж він свавільно порушить цей контракт, як англієць, він буде заплямований.

— Солодко, видно, вас годують, що ви так розміркуєте.

Цього не можна сказати. От він зараз поведе їх на бак, де містяться матроси, там побачать... До речи чи є між ними хто хоч трохи знає медицину?

— Ні. А хіба що?

Товариш один ще вчора ногу собі звихнув, а зараз роботи на кораблі багато — нікого послати за лікарем. Мучається бідолага... Хотілося б ще поговорити, та час уже на палубу йти. А то офіцер ще подумає: чого він так довго з комуністами в трюмі?

Міцне товариське тискання; поволі рушили нагору.

— Невже більш не доведеться побачитись? Товаришу перекладаче, запросіть його до нас у клуб. Коли буде на березі так із товаришами, хай прийде.

Може бути, але тільки з боцманом також — у радянських портах їх без начальства на берег не пускається.

На носі пароплава невелика каюта — в ній живе двадцять два чоловіка: шістнадцять матросів і п'ять грубників. Всюди на кораблі ідеальна чистота, наче його невпинно скребеться й миється, але сюди вода й помело, мабуть, ніколи не заглядали. Брудом укрито все, навіть матроські трьохповерхові ліжка з неприбраним до цієї пори лахміттям. І від усього важкий сморід гасу, смоли, прілої їжі, людського поту й бруду. Маленькі — не більш як чвертка — ілюмінатори: вхід свіжому повітрю теж заборонено.

— Оце так Англія! Культурна нація... Оце дійсно можна мовити — цивілізація... А в нас свині куди чистіш утримуються.

Надто багато роботи на пароплаві, ніколи стежити за охайністю каюти... Капітан? Ні, він ніколи сюди не заглядає — що йому тут цікавого? — так пошепки пояснив матрос.

На палубі, де все ще стояв нерухомий офіцер, матрос знову став похмурий і непривітний. Навіть висловив незадоволення, коли комсомольці зупинилися біля люка, щоб іще раз поглядіти на золоту течію пшениці. А коли один з них за звичкою кинув просто на палубу недокурок, він сердито запропонував перекладачеві, щоб недокурка зараз же було піднято.

— Що? — здивувався хлопець. — Сам живе в нечисті до вух, а перед офіцером так хвостом круть - верть за чистоту... Сам хай прибирає — в нас лакуз з сімнадцятого року анульовано. А йому це на користь — привчиться і свою каюту вбере.

Мабуть перекладач цілком передав матросу цю відповідь — той підійшов до хлопця з підвищеним тоном.

— Каже, що на англійський корабель хуліганів у гості не пускається. Вимагає пробачення — ображати себе він не дозволить.

Перекладача ця суперечка потішала, а своєю посмішкою він ще підливав масла в огонь.

— Не будь дурнем,— сіпнула хлопця Зіна,— ти ж не дома. Важко тобі недокурка підняти?

— А ти чого? За цю сволоч оступаєшся? Комсомолка... Плювать хотів я й на тебе й на їхню чистоту. Отак! — І поруч недокурка плюхнувся соковитий плювок. — А ще каже — комуніст. Прихвіст буржуйський — от він хто.

— Та хоч ти вгамуй його! — кинулася Зіна до Іванецького.

Але пізно... Матрос одразу забув про приятельську розмову в трюмі — з криком підскочив до хлопця. На галас повернув поволі голову офіцер, але з місця не зворухнувся. Зате з усіх боків присунулися зацікавлені обличчя матросів, стали за спиною свого товариша; між ними Зіна пізнала вчорашніх, а вони пересміхнулися, побачивши її.

А хлопець, наче викрикування матроса не до нього стосувалося, повернувся до своїх.

— Здається, все передивилися — час топати... Ну, ти, мурло, заткни свою плюваку! Дорогу дай!

Але матрос чіпко вхопив його за лікоть, потяг до недокурка, розмахуючи вільною рукою перед його очима. Хлопець скипів: роздратовано відштовхнув уїдливого матроса, повернувся до трапу, але щільна стінка напружених матроських тіл перегородила йому дорогу. Не встиг він зміркувати свого становища, як хитнувся від сильного й несподіваного вдара по скроні: перед ним з чеканням відповідного удару в позі бокса стояв ірландський комуніст... Одну мить комсомолець розгублено й безглуздо дивився на нього, а потім — раптом і оскаженіло — з усієї сили вдарив його ногою в черево. Матрос навіть не охнув — одлетів і впав на руки своїх товаришів.

Комсомольці жахливо стислися в купу, відразу оточену матросами — в їх мовчазних й неквапливих руках і в міцно стулених щелепах вищерилося жорстоке бажання розправи.

Але офіцер, не виймаючи люльки з рота, владно щось сказав — і в результаті непійманого маневра матросів комсомолець опинився за їхньою спиною, а останніх мовчазним рухом було хутко відтіснено до трапу. Переляканий хлопець кинувся був до своїх, але безцеремонна матроська рука відіпхнула його назад...

Зіна підлетіла до перекладача, що й досі весело посміхався.

— Що вони з ним зроблять?

— Віддадуть напевно начпорта... А там відомо, що припаяти за хуліганство. Та ще на чужоземному кораблі.

— А ви попередити цієї історії не могли? — скипіла Зіна. — Вас як — тільки для розпалення скандалу нам і дадено?.. Ану, ходім до офіцера.

Вхопила його за рукав, і матроси рук не встигли розчепірити, як вона прожогом шмигнула проміж них

і поставила розгубленого від такої навальности перекладача перед офіцера.

— Скажіть йому, що коли він затримає хлопця тут, я теж не піду. А коли прийде міліція, подивимося ще, кому з цього гірш буде... Його матросам так можна хуліганити? Хай згадає, що вони робили при ньому вчора ввечері, коли я повз пароплава проходила... Та ви на мене баньки свої не лупіть, а перекладайте, раз вам говориться.

Рівно поголені щоки офіцера здрігнули від посмішки; ввічливо вийняв люльку з рота й з цікавістю вліпив у дівчину свої вузенькі бліді очі. І зовсім зацвів, розглядівши її розчервоніле збентежене лице, збиту на потилицю хустинку й чорні закрутки волосся з-під неї.

З легким поклоном звернувся просто до неї...

— Говорить, що радий випадкові пробачитися за некрасиву вихватку матросів, — сказав перекладач, — але все ж таки повинен прохати, щоб ви залишили корабель, бо не вважає за приємну й можливу для вас вашу присутність тут зараз.

— Ну, то чорта з два я піду. А піду — так тільки з отим хлопцем... Нагадайте йому, до речи, що за англійськими правилами чемности він не має права випхати мене, дівчину, звідсіль.

Посмішка змилася з губів офіцера; повернувся до перекладача, холодно карбуючи незрозумілі слова.

— В такому разі він вас також затримає й передасть начальникові порта.

— На здоров'я... — Зіна повернулася до випхнутої на трап екскурсії. — Ей, Іванецький, пошли кого, а краще сам злітай до начпорта. Скажи йому — мене й оцього хлопця затримано, так хай міліціонера пришле справу розібрати. Та швидше... — Знов до перекладача: — А тепер передайте, що від начпорта прийдуть не на його, а на моє запрошення. Як би й йому відповідати не довелося.

— Чого ще ти тут розволинилась? — підійшов ніяково до неї хлопець, що наброїв. — Іди звідсіль: сам за себе відповідь дам.

— Раніш треба було мозками ворушити,— огризнулася Зіна. — А тепер мовчи.

Офіцер, вислухавши перекладача, незадоволено нахмурив брови. Подумав...

Він вважає її учинок за трохи необачний і просить її утриматися поки що від виклику. Він сподівається договоритися з нею до путтся... І питає, чого, власне, вона від нього хоче?

— Так би й давно... Іванецький, почекай бігти до начальника — в нас тут уже до мирних переговорів дійшло... Я вже сказала—хай одпустить цього хлопця. Тим більш — матрос перший ударив його. А коли він усе ж таки його затримає, я наполяжу, щоб було складено протокола про вчорашнє хуліганство його матросів.

— Але офіцер прохав же в неї пробачення...

— Подумаєш... Хлопець може бути таким же джентлменом і пробачитися перед матросом. В тому, що вдарив його не за правилами боксу.

— Коли матрос згодиться на це...

Зіна огляділася; матрос цілком отямився — стояв, притиснувши руку до черева, блідий, зігнутий, з закушеною від болю губою. Звернулася до комсомольця:

— Слухай, ти, як там тебе. Зараз же проси пробачення в матроса, коли добра собі хочеш... Ну-ну, нічого мармизу кривити. Хочеш, щоб за тебе начпорта пробачився? Задорого це тобі обійдеться... А ви ввічливіш перекладайте, переконайте матроса, щоб не був гадюкою.

Хлопець хоч і покривився, але видно був дуже задоволений, що все закінчилося так гаразд. Підійшов до ірландця, плеснув навіть його по плечі.

— Ти, братишко, не сердься. Сам же перший мені ліхтаря почепив. А що я сказився, так пробач. На от мої п'ять.

Матрос, вицідивши вороже щось через зуби, повернувся до нього спиною, але перекладач хутко заговорив. Таки вислухав, подивився на винувату посмішку парубка, міцно стис простягнену руку й сказав щось офіцерові. Той кивнув, злегка вклонився Зіні —

— Ви справжня англійка —

й одійшов, сунувши свою люльку на місце — в рот.

— А ви йому скажіть,— попрохав комсомолець перекладача,— щоб він усе ж таки до нас у клуб приходив. І коли навіть кине він що на підлогу, до нього от ніхто ж не прив'яжеться.

Нещасливу екскурсію було зовсім зіпхнуто з пароплава й вона сумно стояла на молі біля трапу, коли з-борта появилася переможня Зінина посмішка, а за нею вже обличчя перекладача й звільненого комсомольця. Збігши по трапові, вона опинилася в щільному колі комсомольців, що відразу повеселішали, а руки, плечі й спина вкрилися дружніми п'ятернями. За хвилину коло ще тісніше зщулилося, стиснуте зацікавленими вантажниками: вони бачили дещо на кораблі. І всі навперебивки вимагали, щоб вона про все розказала.

— А, та йдіть ви всі від мене до чорта! — вириваючися й сміючися, закричала Зіна. — Теж комсомольцями прозиваються, а тільки дешпетувати й умієте. Нікуди не піду більше з вами.

Але розказати все ж таки довелось, а то не випустили б. І доки оповідала, все навкруги дзвеніло сміхом: комсомольці реготали, тискаючи й відбиваючи їй плечі, засмаглі обличчя вантажників ухвально всміхалися й кивали, вже миролюбно оскалювались англійські матроси, натовпившися біля борта. І навіть в одноманітному гудінні перевантажників почулося щось смішливе...

По дорозі з порта Іванецький сказав:

— Знаєш, ти таки мені здорово до вподоби... А подивитися на тебе — така баришня крихка — нігтем,

як блоху, придавити — так тільки мокренько залишиться. Якщо ти й на роботі отака...

— Співай, співай... Ти от плакав учора, що комсомольців ніхто по морді не б'є. Сьогодні цього сказати вже не можна. І на твоєму місці я б оцього шминдрика добре нагріла б, щоб іншим унадно не було.

— Боявся я тебе дуже,— розсміявся хлопець.— А все ж таки я їм недокурка не підняв, а ще й харкнув на додачу. Витруть самі за милую душу.

— Ну й дурень... А плюнув би ти в моїй кімнаті — язиком вилизав би.

— Припустімо...

— Побачиш... Іванецькому он можеш усе обличчя заплювати — він, я бачу, слова тобі не скаже. А я не забуду, що через тебе марно нерви нівечила сьогодні... А ти, Іванецький, ганчірка, а не секретар. Нити та губу віддимати — тільки на це ти й здатний. А щоб цей випадок поставити на найближче зібрання його осередку, так у тебе розуму нехватка?

— Все одно нічого з цього не вийде — дрібниця це,— чудно посміхаючись, мовив Іванецький.

— Дрібниця?..— ще більш обурилась Зіна.— На жаль, отакі дрібниці дихати спокійно не дають — мов та мошкара... А що начпорта зробив би йому за цю дрібницю?.. Самому, значить, треба піти й довести, що комсомол — не зборище безпритульних, а дисциплінована організація.

— Ну, досить тобі,— гостро обірвав її Іванецький.— Сам знаю, що робити. А до тебе, Зіно, в мене окрема розмова буде.

— От чортова дівчина, — добродушно розсміявся хтось із хлопців.— Накрутила таки Іванецького. Ну, тепер, Петьку, начувайся.

IX

— Ну так от,— сказав Іванецький Зіні, коли вони розпрощалися з товаришами по екскурсії й, не хапаючись, пішли до Окружкому.— Вчора після отії нашої

розмови я думав, що керсправами трохи помилився, пославши тебе до будівників,— одверто говорю тобі це, бо зараз так не думаю. Підчас нашого перебування на англійському пароплаві я побачив, що ти саме та людина, що може будівників перетворити в справжніх комсомольців... Треба тільки забути за свою інтелігентність та правильную лінію поведінки виробити. Виробити й ні в якому разі не міняти її... Ти розумієш мене?

— Здається, розумію,— кивнула Зіна.— Але ж мені зараз так важко виробити оту лінію — я ж майже не знаю осередка, хлопців...

— От про це й варт нам поговорити — продовжити нашу вчорашню розмову.

Іванецький замовк і декілька кроків пройшов, напружено щось думаючи. Потім пильно оглядів Зіну й сказав:

— Насамперед треба Бита міцно взяти в руки, щоб він не дивився крізь пальці на вибрики членів осередку, а твердо вів правильну — комсомольську — лінію: щоб сам не розбещувався й осередка не розбещував... Адже це не так уже й важко.

— Ну, а потім?

— А потім, коли ти й Бит — удвох візьметесь за осередок... Ти, я певен, досить підкована щодо теоретичного ленінізму — це я тобі ще вчора сказав,— а в нього гарно розвинене класове почуття. Чого ж вам іще треба?.. Коли ти з таким запалом, як ото на пароплаві, візьмешься за будівників, так вони скоро відчують, що саме від них вимагається. А зробиш з Бита помічника собі, так напевно осередок будівників і про п'янство, і про німецьку газету, і про хуліганство скоро забуде... Ти от спробуй зробити так...

— Спробую, звичайно,— подумавши, згодилась Зіна.

— Ну, от... А тепер ходім до мене. Я познайомлю тебе з тими матеріялами, що є в мене про будівників.

Цікаві матеріяли — весь осередок у всій його красі побачиш.

Вони дійшли до Окружкому й підвелись по сходах до кабінету Іванецького. Зайшовши туди, вони було сіли на невеликій канапі, щоб продовжувати свою розмову. Але раптом лице Іванецькому насупилося: на його кріслі хтось міцно спав, переплутавши все на столі встромленою туди головою...

І тільки різке стріпування й декільки різких штутків по потилиці відірвали ту голову від зім'ятих паперів — Битове обличчя з заспаною посмішкою незрозуміло витріщилося на відстовбурчену губу Іванецького.

— А, це ти... Здоров був!

— Ліжка в тебе свого нема, що ти сюди дрихати приліз? — непривітно огризнувся Іванецький.

— Ет, бюрократ,— байдуже мовив Бит. — Не ззів же я твого крісла. А що не встиг виспатися за ніч, так через це й до тебе прийшов.— Навмисно поволі підводячися, щоб вийти з-за столу, Бит наткнувся поглядом на Зіну й зацвів радістю.— Це гаразд, що ти теж тут.

— Знаю я твої приходи,— пробурчав Іванецький.— Знову бешкету в Окружкомі закортіло.

— Як раз — ні. Навпаки: помиритися, Саньку, бажаю з тобою. Минулого, звичайно, не повернеш — ну, так хоч на сьогодні... Послухай краще, що я тобі розкажу, адже цікава справа.

— Ну?

Повільно, щоб не пропустити жадної подробиці, й докладно Бит розказав про свої пригоди в минулу ніч. Помітив у Зіни вогники зацікавлености в очах — сон як рукою зняло. А Іванецький не розуміючи знизав плечима — для чого йому це оповідання? — й схилився до столу, щоб розпрасувати долонями розворушені папери. Бит зупинився на хвилину — закусити непрохану всмішку, — кивком показав на нього Зіні й надав голосу:

— Як згадаю, коли він стояв: волосся, постать, руки— все Киваєве. Ніякого сумніву — він, Кивай... А Герман навіть вислухати мене не захотів — регочеться. От їй же право, не зробив би він дурости, коли б зненацька наскочив до нього в барліг із трусом. Адже я Кивая добре знаю — хлоп'ятами один одному юшку з носу пускали... Ну, так от. Що ти, Санько, на це скажеш?

Іванецький відповів не відразу — іронічним поглядом шмигнув по Битовому обличчю й знову стис плечима.

— Ти, здається, спросоння не розбираєш різниці між Окружкомом комсомола й ДПУ, або угрозшуком. Ця справа торкається виключно їх.

— Розбираю без твого батька,— різко обірвав його Бит: він не чекав такої відповіді.— Але ж ти чув — представник цих установ, Герман, не надав ніякого значіння моїм словам. Тому я й прийшов сюди по пораду й допомогу... Скажи мені зараз, як секретар Окружкому: можна надіятися на твою допомогу? Я ж певний, що то був Кивай. Треба тільки простежити його як слід з усією його контрабандою, а накрити мокрим рядном — коли ткнемо хоч би й Герману під ніс незбиті докази, так він як скажений на них кинеться. От і давай подумаємо, як це зробити й кого з хлопців притягти до цієї справи.

— Друже мій,— похитав головою Іванецький,— ти забув, що комсомол не організація по боротьбі з контрабандою. У нас і своїх болячок — таких, як ти, наприклад,— до чорта... Ну звичайно, ти болячка: вічно ти своїм мордуванням не даєш нікому працювати спокійно. А тепер тобі приспічило всіх нас Пінкертонами поробити... Піди краще додому та виспись досхочу.

— Це твоя думка? — Лице Бита пересмикнулося злістю.— Хай контрабандисти хоч усю валюту з Союзу викачають — наша хата з краю?

— А й справді, Іванецький, — устряла в розмову Зіна,— чому ти таки проти цієї пропозиції? На мій погляд, на неї варт звернути увагу.

— А хто говорить, що не варт?.. Не так лише до цієї справи треба приступатися. Тільки в Битову голову могло щось подібне залізти... Коли йому закортіло погратися в розшукового аґента, хай робить це сам — я не протестую. А нав'язати це всій організації... Ти уяви: двісті п'ятдесят комсомольців ганяються...

— Коротше: ти нічого не зробиш?

— Ванько, ну, подумай же, що за безглуздя — совати свої носи...

— А хочеш,—перебив Бит, і голос у нього став несподівано байдужий,—зробимо так, наче це твоя ідея?.. Я зовсім не претендую на головну ролю в цій справі. Просто вважаю, що відмахнутися від неї буде...

Не кінчив — останні слова провалилися в широкий позіх, наче розмова йому здорово таки надокучила. Але пильний погляд Іванецького наткнувся на невтримне знущання, що весело вистрибувало по всьому Битовому обличчі, й хитрі очі — глузливо підморгували Зіні. На її губах стрепенулася ледве помітна, але образлива всмішка — мов батогом хльоснула вона Іванецького. З усієї сили вхопився за стіл — от-от перестрибне через нього,— а відбиток вікна обурено замиготів у пенсне... Але зануздав себе й тільки вицідив через міцно зчіплені зуби:

-- Який же ти дурень, Битку...

— Ну, гаразд.— Бит теж узяв себе в руки. — Протирай своє крісло. А от геморою, як він тобі не личить, на великий жаль — не встигнеш насидіти. На першій же конференції птицею полетиш з Окружкому... Я тобі доведу, що Кивай не дурость, а навпаки — засіб до придбання розуму таким, як ти. Без тебе виведу його на чисту воду... Бувай здоровий!.. Ти, Зіно, йдеш?

— Іду.

— Вважаєш його пінкертонство важніш, ніж нашу розмову? — суворо стис губи Іванецький.

— Не важніш, а екстреніш,— поправила Зіна.— Осередок будівників од мене не втече, а я від нього теж. А контрабандисти на нас не чекатимуть. Тому з цією справою потрібно поспішити... Тим більш, вона дає змогу скерувати енергію нашого осередку в певному напрямку. От і не вистачить часу на хуліганство... Покажемо нашу готовність до праці на користь Союзу. В усякому разі весь наш осередок — я певна — використає цей випадок, щоб як слід навчитися боротьбі з своїми ворогами. Шкода, що ти через свою ворожнечу до Бита не звертаєш уваги на його пропозицію. Мо ти ще подумаєш про неї?

— Ну-ну... Красно говориш...— Іванецький торохтів пальцями по столі, чудно оглядаючи її з ніг до голови.— Чисто, як оратор на мітингу. Проте, щиро бажаю вам обом усякого успіху... Бувайте здорові.

Коли вони вийшли, Іванецький одштовхнув крісло, щоб вийти з-за столу, і хуткими, нервовими ступенями почав виміряти кімнату. Відхилив двері, але в коридорі вже порожнеча; почув тільки тупотіння ніг по сходах і веселий Битів сміх. Зупинившися біля вікна, побачив: через вулицю тісно обіч ішли Зіна й Бит з посмішками на обличчях і з жвавою розмовою; пішли сквером, що простягся від вокзалу до проспекту, і зникли за рясним листям каштанів і акацій...

Довго стояв замислений, невидючим поглядом порсаючи по одноманітній морській сині за вокзалом... Невже він помилився, думаючи, що Зіна зможе впоратися з Битом? Невже Бит сильніший за неї й їй не пощастить впорядкувати будівників? Невже цей осередок і надалі лишиться плямою на міській організації комсомолу?.. Ні, так не може бути? Він, Іванецький, зуміє впоратися з цим лихом... Коли Бита не буде в осередку, Зіна зуміє його в руки взяти, Іванецький сам допоможе їй у цьому...

Іванецький рішуче вийшов з кабінету...

Зупинився перед столом керуючого справами.

— От що, Пахоме... Ти мені казав, що варт було б у Сеїт-Елі послати організатора. Так наладь туди Бита.

Керсправами здивовано глянув на Іванецького.

— Так там же самі греки живуть, — сказав він. — Старі ще туди-сюди, а молодь по-нашому ані слова. Як же він там з ними розмовлятиме?

— Нічого, найде засіб. Хлопець він енергійний, а там для нього величезне поле діяльности. Тут йому все одно робити нічого... А почне пручатися — суворо нагадай про спілкову дисципліну... Зробити це треба яко мога скоріш — на цьому ж тижні.

X

Повільно плазують дні, тягучі й заквітчані нерухомою спекою й лінощами...

Травень ще тільки перехопився на другу половину, а з біло-блакитного неба невпинно ллються могутні потоки гарячого сонячного проміння — оповивають сизою млою верхів'я гір і усипляють посіріле листя дерев на порожніх вулицях. І тільки море — по-старечому незадоволене, буркотливе — не хоче спокою, сну, а невгомонно шарудить по піску виснаженими хвилями й дихає на місто прохолодними бризами — силами міряється з вічно молодим і насмішкуватим сонцем.

Години проміж ранком і вечором пересуваються, як сита череда з вигону. Та й не потрібно, щоб ступали вони хутчіш — адже таке приємне це народжене сонцем безділля після важкого навчання взимку...

Лежати на пухкому червонястому гарячому рінні пляжу, дрімаючи під буркотання прибою, і напівсонними очима споглядати синю морську безкрайність, або з байдужою цікавістю стежити за повільною течією рідких хмарок і безладним льотом чайок. Не помічати,

що мужчини біля жіночого пляжу забарюються й навіть зовсім зупиняються. Не чути докучних розмов про дорожнечу, лікарів, сонячні вани, курортну нудьгу й жіночого верещання тих, що полізли у воду. Не бачити розкладених обіч голих тіл, гладких і кістлявих, вродливих і потворних. І почувати, як сонце своїм промінням свердлить усе тіло, наливаючи його своєю силою, розмальовуючи його під червоношкірого індійця. І нарешті побігти, підіймаючи веселкові стовби бризок, у море — в його ласкаву прохолоду, а вибігши й обтрусившися від солоних сріблястих крапель на тілі, знову повалитися на розпечений пісок...

Ну, та й гарно ж!..

Від насолоди й надто яскравого сонця Зіна заплющила очі й раптом почула, що чиясь тінь скочила їй на лице. Перед нею стояла молода жінка, безцеремонним поглядом шастаючи по її тілові. Рука мимоволі потяглася до одягу, щоб вкрити їм свою голизну — так соромно й неприємно чомусь стало від цього розглядання.

— Пробачте, я думала — ви зовсім задрімали, — із штучно-привітною посмішкою сказала жінка. — А ви так гарно складені, що повз пройти, не замилувавшися, ніяк не можна... Ви заміжжю?

— Ні, — злегка червоніючи з ніяковости, відповіла Зіна. — А що хіба?

— Ну, звичайно, це цілком зайве питання — ви ще така дівчинка. — Вона наче не бачила розширених неприємним здивуванням очей Зіни; сіла, підігнувши під себе ноги й не одриваючи погляду від аби-як прикритої зім'ятою сорочкою її постати. — Вам і не варт за цим поспішати — ви завжди зумієте вибрати собі чоловіка. Проте, з вашим бездоганним тілом можна взагалі не погано забезпечити себе. Навіть не виходячи заміж. Я надто гарно знаю чоловіків, щоб говорити це.

— Послухайте, ви певні, що мені це цікаво?

— Ви ще така молоденька, — охоронно засміялася вона, — що, я бачу, уявити собі не можете, яка ви дорогоцінність... А у ваш вік прямо таки необхідно знати собі ціну... Чому це ви так ховаєтеся від мене? Я ж женщина й нічого недоброго вам не збираюся робити.

— Ви від мене хочете чого?

— Яка ж ви наївна дівчинка... Ні, абсолютно нічого не хочу. Просто милуюся з вас... і заздрю вам, як женщина. Та всяка женщина, я певна, може позаздрити вам... Я, наприклад, багато дала б за таку родинку, як у вас отут.

— От що, громадянко, — голосно сказала Зіна, обурено відпихаючи від себе її руку, — коли в однієї з нас прілий гній замість мозків, так для другої розмова аж ніяк не цікава. Тим більш, що комсомолки взагалі таких питань не проробляють.

— Ах, ви комсомолка. І це у вас у комсомолі ухвалено вживати таких виразів?.. Чи це ваше особисте нахабство?

Відвернулася, щоб через плече кинути зневажливий погляд на Зіну, і пішла призирливо коливаючи стегнами.

За декільки хвилин, виходячи з моря, заспокоєна ласкою його повільних хвиль, Зіна лицем до лиця зіткнулася з Марусею.

Вона сиділа біля самої води — об її сильні ноги безсило хлюпався прибій — і уважно, мов не помічаючи Зіни, рисувала щось на утореному хвилями вогкому рінні.

— Добрий день, Марусино, — весело крикнула Зіна. — Де ж це ти була, що я тебе не бачила?

— Отут. Години півтори я, мабуть, сиджу, — не одриваючи очей од свого рисунка, спокійно відповіла Маруся. — Дивилася, в яких позах сонячні ванни приймаєш. Дуже цікаво.

— Чого ж ти не підійшла?

— А навіщо? Може, в тебе думки так усякі. Барину ти ж одну відшила... Напевно, твої лікарі не дозволяють тобі розмовляти, коли ти на пляжі, — щоб повний спокій був. Ти ж он яка ніжна — через черево кишки мало не просвічуються.

— Чудачка ти, Марусю...

— Для кого як. Для тебе хай буду й чудачка.

Зіна подивилася на неї пильно — чому вона так вороже говорить з нею? Причин для цього наче нема... Маруся ще нижче схилилася до рисунка, показуючи їй спину, вкриту білою осугою соли й скоса оглядаючи на її ноги — чи не зникли ще? — а плечі неспокійно рухалися, наче Зінин погляд лоскотав їх. Зіна почула, що вона не хоче розмови з нею й усе ж таки сіла поруч.

— Що це взагалі тебе не видно, Марусю?

— Будь я тобі потрібна — побачила б.

— От у п'ятницю не було тебе, коли ми гурток організовували. Доволі цікаво було... Чи ти релігійними питаннями голови собі смітити не хочеш?

— Це ще якими. Не думай, що ти розумніша за мене... А якщо парубки наші з ноги на ногу перестрибують та іржуть біля тебе, як жеребці, так це, дійсно, цікаво тобі, а мені — ні.

— Ти бачила, що бухтиш? — Од образи Зіна закусила губу.

— Та тут і дивитися нічого. Так знаю — на тобі це видно. Всі ви — інтелігентні — на один фасон: тільки хвостом і вмієте крутити та з хлопцями злигуватися. А як тільки справжня робота, так з вас один пшик.

— На твій погляд, мене й у комсомол виключно через те прийнято, що я гарно хвостом умію крутити?

— А хто ж тебе знає? Буває, що й за це приймається — було б тільки хлопцям де підлататися.

— Скажи, Марусю, — тихо промовила Зіна після короткої мовчанки, — чим це я так винувата перед тобою, що ти вороже зі мною розмовляєш?

— Ніяк особливо я з тобою не розмовляю... Нема проміж нас нічого спільного та й не буде — от і все. Нам з тобою, значить, і говорити нема про що. Иди краще свої сонячні ванни приймати, а я в море полізу.

Маруся старанно стерла з ріння свій рисунок, притупала його ногою й повільно пішла у воду, не оглядаючися на Зіну.

Зіна довго розглядала її широку м'язисту спину, потім пішла на своє місце з гіркою думкою:

„Всюди бабство одним миром мазано. З хлопцями дружити в тисячу разів легше“.

Може бути — ці зустрічі й зробили б її похмурою на весь день. Та хіба ж можна нудити світом, коли сонячне проміння затопило землю своєю палкою радістю?

Живорадісною вийшла вона з пляжу, щоб бадьоро випереджати знесилених сонцем і морем курортників, що зупинялися біля кожного рундука пити воду й квас. І весело крикнула, помітивши на другому боці вулиці сірі клуби куряви, піднятої широченним кльошем Самойленка. Здивувалася тільки, не побачивши на відповідь його звичайної посмішки — він хутко перейшов брук і, не привітаючись, випалив:

— Ти новину чула? Окружком Бита в Сеїт-Єлі посилає за організатора.

— Як так посилає? — аж зупинилася Зіна.

— А так... За розпорядженням Іванецького — видно, йому щось у голову вдарило... Оце тільки зустрів я Пахома — керсправами, — так він мені про це й доповів. Я ледве голову не поламав собі, думаючи, чи визнав його наш секретар за активіста, чи це засіб просто здихатися його. Та тільки Ванькові однаково — радости мало. Сеїт-Єлі — це невеличке село в горах. Звідсіль до його щось коло тридцяти верстов — кіньми. Живуть там майже самі греки, а він по-їхньому ні бе ні ме. Уявляєш собі, як йому буде зараз, коли він

загорівся з цим Киваєм та з кампанією проти Іванецького. Мабуть, за це саме його й посилається... Та й справді: завжди Іванецький на таку роботу посилав лише тих, що сидять на відповідальних місцях.

Самойленко глянув на Зіну — що вона скаже. Але відповідь почув не відразу: Зіна хутко йшла вперед, а між бровами залягла глибока зморшка впертого роздуму. Нарешті промовила:

— Ну, коли Іванецький така сволота, так не гріх і нам підняти волинку... Зараз нам потрібно виграти час. Коли з Округжкому прийде папірець, ми його перш за все обговоримо на закритому зібранні осередку і пошлемо Іванецькому витяг з протоколу, що з огляду на такі-ось причини ми ніяк не можемо розлучитися з Битом. Поки він нам пришле свою відповідь і поки ми будемо її знов обмірковувати на нових зборах, тижня два й проскочить. А за цей час, я думаю, ми з Киваєм устигнемо впоратися... А ні, так Іванецький, може, переказиться — можна буде з ним як-небудь договоритися.

— Виходить, — засміявся Самойленко, — бюрократизм у деяких випадках може на користь піти. Добре, за мною справа не стане... Ну, а Ванько вже надумав, як йому взятися за Кивая?

— Не знаю... В мене є план, але чи згодиться ще з ним Бит? Сьогодні ввечері поговорю з ним, а там може, притягнемо до цього й деяких хлопців...

ДАЛІ БУДЕ

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ

ГЕРОЇКА.

КОМСОМОЛУ УКРАЇНИ В ДЕСЯТІ
РОКОВИНИ

ЗАСПІВ

Ураганом барабану
Серце груди рве:
Штихова у грудях рана,
Ще й шаблею зверх.

Гостра шабля та блискуча,
Зелененький гай —
А за гаєм рвуться кручі
У вітрів розмай.

Полонили гори - кручі
Розкуку зозуль...

Реве та стогне
Широкий
І ревучий
    Дніпро
        внизу.

І лани широкополі,
А в ланах жита
Та в блакиті мертвим колом
Гострокрилий птах.

Урагани барабану,
Змовкніть
На мить!

Штихова у грудях рана
Гаряче щемить...

Їй щеміти і крівлею
Сходити судьба,
Бо над чорною ріллею
Ходить Боротьба.

Зводить плечі попід небо
Через море — в брід...

... Ви-ря-
жа-а-али
Козаченьків у похід...

Та кінця тому походу
Ще й досі нема.
Вдарив ворог на свободу
З тисячі гармат...

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

I

Зелений червень пахощами лип
Прилип до ніздрів...
Одірви рукою!
Увечері —
Дніпра веселий хлип
Юнацьке серце непокоїть...

З Дніпра —
На з'їзд.
І раптом,
Як туман,
Що в-осени —
на берестки,
на клени:
— наступ
— банда
— отаман
Зелений!

Прощай, Дніпро!
Побалувались — годі.

І жартам — час
І справам — час,
Вже завтра
Будемо в поході —
Революція
Має справу
До нас!

II

Товариші браточки!
Може, завтра
Холодні трупи наші
Упадуть...
Сьогодні —
В путь, браточки!
Точка.
тчк

III

Промова була телеграфічно
Лаконічною,
Короткою.
За верстою лишалася верста.
Один,
з розплутаною обмоткою,
відстав.
— До Трипілля шістдесят верст.
— Бий мене хрест —
— Шістдесят верст...
— Та й довгая ж тая верста...
Один відстав.

IV

А п'ятеро дівчат:
Люба Аронова,
Бетя Палей,

Олена Бірк,
Орликова і
Заверуха
Ступали в ногу з полком.
Муляло плече.
Лаявся воєнком.
П'ятеро дівчат мовчало глухо.

Воєнком пригадував,
Як до штабу
Комсомольці приходили
З проханням:
зняти його.
Зняти його?!
А тут ще баб
До походу прип'ято!

Що вони можуть?
Гратися в кохання,
Плодити дітей,
Пелюшки прати
Або ходити на женські собрання
І дивитися просто
В рота
Оратору?!

Що вони можуть? —
Воєнком гарячився,
Воєнком кипів
І слиною бризкав,
А за спиною молодо й різко
Колона співала
Гаряче вся...

ДАЛІ БУДЕ

І. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

ПРОДОВЖЕННЯ *

10

7 листопада

„Корпоранти — це, зрозуміло, студенти — члени тієї чи тієї корпорації.

Одного з них я зустрів сьогодні коло Бранденбурґських Воріт. Він ішов з роздертою щокою, на якій ще не засохла кров. Він так гордо ніс її, свою незав'язану щоку з свіжою шкрябиною на ній, що здогадатися було дуже легко: шкрябину заподіяно меткою шпадою супротивника на студентському двобою. Так, німецькі молоді студенти, члени монархічних, спортивних, „хліборобських" та безлічі різних інших корпорацій, земляцтв і товариств ще й досі б'ються на дуелях не гірше від середньовічних лицарів... Їх легко пізнати, цих корпорантів: вони носять широкі стрічки через груди. Особливо „гордо" виглядають ці різнокольорові, смугасті стрічки на грудях у студентів перших курсів, тих студентів, що, крім обов'язків корпоративних, виконують одночасно ще й обов'язки „фуксів" перед студентами старшими. Отже, то вони вчора співали на балконі протилежного будинку монархічних пісень, добре таки випивши (мабуть, з нагоди десятих роковин Німецької республіки)... Сьогодні на їхньому балконі висять прапори такого самого змісту, як і їхні пісні... Але про корпорантів — потім. Зараз пів на дванадцяту, і ми йдемо на Бернбургерштрасе 20/22 — в помешкання Філармонії — на урочисті збори членів радянської колонії в Берліні. Десь тільки немає тов. Озерського — йому багато клопоту: сьогодні увечері, о 8-й годині великий равт у повноважного представника СРСР тов. Н. Н. Крестін-

* Див. „Гарт" №№ 2, 3, 1929 р.

ського, на якому йому треба бути. Значить, пішов десь у кравецьких справах — добувати фрак etc, бо ж, звісно, свого не захопив із Харкова... Такий клопіт! На равті буде „увесь Берлін“. Найзнаменитіші представники Німеччини і їхні вельмишановні жінки. Такий клопіт — не захопити з дому свого фрака! Ото ще... Та ми не можемо чекати. Залишається 15 хвилин, щоб доїхати. Отже відкладаю щоденника...“

11

Заля Філармонії на Бернбургерштрасе що й казати — заля на ять. Фоє, ресторани, буфети... Публіка безнастанними допливами заливає залю, а потім і їх. І в гомоні, святочно піднесеному гомоні, зливаються руська й німецька мови. Ба навіть українська, бо нею розмовляємо не тільки ми з тов. Шевченком, а й група он тих товаришів (робітники? учителі? еміґранти з Західньої України?). Один із них ласкаво проводить нас до залі, а в одного веселого піонера, що агітує цілу групу червоних галстуків на вечір у трудовій радянській школі і весело підморгує мені, я дістаю програму. Це великий аркуш паперу, на якому настукано чітким „Ундервудом“:

„Поточного року
Святкування 11-х роковин
Жовтневої революції
переводиться за такою програмою.

7 листопада
(Середа)
О 12 годині вдень
в помешканні Філармонії, Бернбургерштрасе 20/22,

Урочисті збори членів радянської колонії в Берліні.

I

Промова тов. Н. Н. Крестінського.
Промова члена германського райхстагу
(10-хвилинна перерва)

II

Концерт за участю:
Барановської (деклямація), Ельзи Юліх (співи), О. Френкель (скрипка), Баерле (нім. деклямація) та оркестри під кер. М. Таубе.

Вхід за спеціяльними квитками, що їх роздано співробітникам.

О $8^{1}/_{2}$ год. увечері
В клубі „Червона Зоря“, Десауерштрасе, 2,
Вечір клубної самодіяльности,
Присвячений Жовтневим роковинам

1. Виступи:
Драмсекції,
Спортсекції,
„Синьої блюзи“
Поширеного складу оркестри балалаєчників.
2. Кінофільм
„Октябрь“ — Ейзенштайна.

8 листопада
(Четвер)
В клубі „Червона Зоря“, Десауерштрасе, 2,
О 4-й год. вдень
Дитяче св'ято,
Самодіяльні дитячі постави, виступи, гри й т. ін.

Запрошується всіх дітей членів радянської колонії та батьків
О 9-год. увечері
1. Виступи: Геронімус (малолітній піяніст), Ліпіної (співи) та відомої письменниці й поетеси
Вєри Інбер,
що читатиме свої твори.
2. Кінофільм „Красин“ (з можливою заміною його іншим кінофільмом, якщо анонсований не буде готовий до перегляду)“.

Так. Можна сказати, прекрасно.

Публіка ж яка чиста! Еге, ці співробітники торгпредства та повпредства, видно, давненько таки живуть серед чистої німецької публіки. Увічливість, европейськість. Не можна сказати, щоб вони не здогадувалися, що ми оце кілька днів, як прибули з нашої соціялістичної батьківщини. Але це ж нічого не значить. Не можна ж і справді вимагати від людей, щоб вони неодмінно раділи з цього приводу. Мало нас тут вештається по закордонах? І чого, спитати. Наче й без нас не обійшлося б. Та, певне, ми й німецької мови гаразд не вміємо... Ну, звичайно. Хм! Дивно все таки... Es tut mir leid... Но... Простітє, ето наші мєста, нельзя лі нє занімать чужіх мест?

Так. Звичайно, можна!

Он. тов. Шевченко сидить уже десь на найзручнішому місці. І я теж. Бо нам, безперечно, цікаво вислухати промову нашого повноважного представника в Берліні тов. Крестінського. Ото ж, будь ласка, хай за нас не турбуються. Нам дуже зручно.

— Удівітєльно.

— Еге.

— Варвара Ніколаєвна, смотрітє, смотрітє, товаріщ Крестінскій уже прієхал. Вон, вон!...

— Да что ви, Ніколай Міхалич. Ich sehe nicht*. Ах, да, да.

— Но какоє у вас платьє!

— А что? Нє нравітся? Allen kann mant nicht recht machen**.

— Ну, что ви! Наоборот, я хочу сказать, что оно очаровательно і удівітельно хорошо к вам ідьот!

Одначе, голова зборів з'являється на естраді, виголошує коротке слово, залю сколихують згуки „Інтернаціоналу", і ми бачимо на трибуні тов. Крестінського. Він спокійно починає свою промову, присвячену 11-й річниці пролетарської революції. І коли всім запалали очі, коли зірвалася нарешті блискавична, нестримна, буряна злива оплесків, тоді я відчув таки, що це р а д я н с ь к а колонія.

Саме цієї хвилини з привітанням виступив один товариш, член Центрального Комітету Комуністичної Партії Німеччини. І говорив він...

— Да, вотєто рєч, — сказав мені потім наш театральний професор, з яким я негайно погодився.

Але не забувайте, що веселий піонер з червоним галстухом таки підійшов до мене знову.

— Сейчас начньотся концерт, — сказав він. — Бузовий, я вам скажу. Завтра, єслі хотітє дєйствітельно послушать „etwas", прієзжайтє к нам в „Красную Звєзду", будєт дєтская самодєятельность. Вот там інтєрєсно, дєйствітельно... Хотітє пріглашеніє...

Звичайно. Він ще питає! Але, як же я...

— Всегда готов! Прідьотє, спросітє піонера Васю. І я дістав запрошення разом з програмою вечора, що відбудеться завтра, певне, за участю мого нового знайомого, веселого піонера.

Тут почався концерт, і нічого в ньому „бузового" я, на жаль, не почув і не побачив. Навпаки — він був

* Я не бачу.

** Всім не догодиш.

цілком пристойний. Так що після нього ми й поїхали обідати.

... Саксонська дівчина Маріхен, з хитренькими лукавими очицями, типова селянська дівчина, експлуатована добросердною фрау, на яку вона, бувши на правах „майже“ члена сім'ї, не могла сердитись, зустріла нас категоричним запрошенням до столу:

— Mittag essen!*

— Не заперечуємо. Але де пан професор?**

— Пан профессор приміряє фрак, — сказала сама фрау, і голос, і очі, і могилки по обидві сторони м'якого носа засвітилися їй пошаною та доброю, доброзичливою, прихильною, ласкавою до пана професора і до нас обох.

— Боже мій! Якби ви знали, як бездоганно сидить фрак на панові професорові! У нього така чудова постать! Він не худий, але він і не такий уже, щоб дуже, повний. Ні, він якраз у міру, і тому фрак так бездоганно сидить. Ви посміхаєтесь? Але я знаю, що говорю. У мене є смак. Я вам кажу, що це правда. Пан професор — як намальований.

У цю мить у кімнаті тов. Озерського задрижали стіни, затанцювали меблі і відхилились навстіж двері.

— Що таке?

— Пан професор сміється. Він дуже мила людина, я вас запевняю. Я не перший день держу цей пансіон.

Ми кинулися в кімнату до тов. Озерського. Фрау не помилилася.

Наш товариш стояв перед люстром, що було у дверцях шахви, обсмикував на собі фрак і розривався од вибухів „здорового“ сміху.

— Фррра... — проривалося йому крізь регіт — Фррррa...

— Що, пане професоре? Я до ваших послуг...

— Ні, ні, я кажу — фрр-а-к... фрак...

* Обідати.
** Читач уже здогадується, що мова тут про т. Озерського.

— А, фрак,— і наша фрау солодкомовно пролепетала:

— Пишно, розкішно! Я всім кажу — ви розкішний у ньому, Herr Geheimrat! *

Ми всі мусили були погодитись на тому: фрау мала цілковиту рацію.

Ця чортова одежа, яких тільки див не робить вона з людиною! Боже мій! Представник нашої Укрголовнауки може сміливо тепер дати скільки завгодно очків уперед будь - якому буржуазному професорові.

12

Вечір.

Розгортаємо план Берліну і знаходимо Мюлерштрасе.

Але що воно за штука Vharussälen?

— Фарусзелен? Ідіть просто цією вулицею, вона дуже довга. Там запитаєте, і вам кожне покаже. Це приватний ресторан.

— Знову ресторан? Гаразд.

І я зупинився аж на воротях, цебто я легко його знайшов, розсудливо зупиняючи цілу дорогу громадян, що йшли мені назустріч і всі охоче стверджували:

— Vharussälen? Fünf minuten zu laufen **

— П'ять хвилин бігти? Пустяк діло.

Таким побитом „побігавши" ті „п'ять хвилин", я хвилин за сорок стояв уже на воротях і думав: „Кого б же тут запитати? Це, мабуть, знову „гартенгауз", може, навіть отой великий сірий будинок, що в глибу подвір'я?"

Тут підходить Гарі Кайнс.

— Дозвольте припалити,— питає цей молодий і симпатичний хлопець.

— А ви не знаєте, де саме збори? — питаю я між іншим, поки він припалює від моєї цигарети — фірми „Salem Gold".

* Те саме, що „ваше превосходительство".

** Фарусзелен? П'ять хвилин бігти.

— Ще б пак не знати, коли я туди йду. Мене звуть Гарі Кайнс, я працюю на Фенштрасе за підмайстра у кравця. А ти?

— Я не знаю, де вхід.

— Ідемо.

Мені стало так тепло й приємно, ніби я зустрів свого старого приятеля, якого знаю дуже давно і дуже добре.

Гарі Кайнс був зовсім молодий хлопчина з тонкими й нервовими рисами обличчя, худенький і блідий. Його вузькі, загострені плечі ніби підскакували йому за кожним кроком. Руки він тримав у кишенях, голову, що була під зеленкуватим кепом, ніс він просто перед собою, випнувши її вперед на довгій і тонкій шиї.

— Звідки? — запитав він мене.

Я сказав.

І чомусь відразу спитав його:

— Скільки ти заробляєш?

— Тридцять марок на місяць.

Я не повірив.

— Може, на тиждень?

— Ого. Ти дуже щедрий, я бачу. Та, на жаль, я працюю не в тебе, а в мого хазяїна, що платить мені тридцять марок на місяць, спасибі йому *. Якщо ти маєш замовляти собі костюм, то приходь на Фенштрасе, 65.

Він нервово засміявся, ніби викотив із горла кілька гарячих шкляних кульок, що впали на брук і розбилися.

— Це вхід. На другий поверх.

У залі тимчасом було зовсім небагато народу, але Гарі заспокоїв мене.

— Ще рано. Вони підійдуть з демонстрації.

Я став оглядати помешкання.

* Марка — приблизно 50 коп. на наші гроші.

Це було велике й розкішне, коли рівняти до вчорашнього льокаля, помешкання. Висока, простора, прибрана гаслами, червоними тканинами й портретами заля. Над входом — балкон для оркестри. Залю рясно заставлено рядами стільців, між ними симетрично стоять столики.

Стіни вкрито гаслами на великих червоних полотнищах.

Die Befreiung der Arbeiterklasse muss das Werk der Arbeiter selbst sein!*

Die Jugend ist die hellste und reinste Flamme der Revolution!**

Unsterbliche Opfer, Ihr sanket dahin***

Це рядок із жалібного маршу. Але тут, після цих слів, замість того, що співають у пісні:

... wir stehen und weinen - voll schmerz ... ****

поставлено інші слова:

— Es lebe die Revolution!*****

Хай живе революція! — гукають і інші гасла.

І якоюсь несправжньою здається висока стеля з символічними, тяжкуватими на фарби малюнками, вкритими порохом інших думок, інших почуттів.

Все ясно.

* Визволення робітничої кляси повинно бути справою самих робітників.

** Молодь є найясніше й найчистіше полум'я революції.

*** Несмертельні жертви — ви впали...

**** Ми стоїмо й плачемо, сповнені болю.

***** Хай живе революція!

Велика сцена темніє густим червоним полум'ям. На першому плані стоїть темнобронзове погруддя Леніна. В глибу сцени — стіл, накритий червоною тканиною.

Так, як у нас.

І от нарешті в подвір'ї загриміли маршові кроки, залунали труби і вдарили барабани.

Мені стало холодно.

Їх стільки йшло!

Напівтемне подвір'я заблищало різким промінням кишенькових ліхтариків, міддю і нікелем, золотими літерами на прапорах і гострими кінцями держалн. Широкі й стрункі ряди увіходили в ворота. Голосна команда зривалася на вітрі, а потім загули під ногами камінні сходи, і тисяча людей валнула до залі.

Оркестра червоних фронтовиків увійшла в натовпі і затопила залю до неможливого високими й різкими згуками.

— Марш прапорів!

За оркестрою робітники несуть один за одним густою, широкою хвилею — двадцять п'ять прапорів. Вони хвилюються, мов язики радісного полум'я. Двадцять п'ять хорунжих виходять на сцену, стають перед рампою, утворюючи майже фантастичне видовище. Перед ними горить мідь і нікель і клекоче радісне море згуків. Але це зовсім реально.

... Мені стає холодно і ніби не вистарчає повітря.

Це зовсім реально.

Хорунжих проводжає друга оркестра. Вона грає „Варшав'янку". Обидві оркестри зливаються в одну стихію, в один велетенський поклик.

І нараз — тихо.

Десь із моря прапорів — голос. Він одкриває мітинг. Може, зараз буде доповідь? Так, зараз під це нестримне биття серць, під цей одностайний подих колективу блюз і піджаків — треба виголосити запальну доповідь.

Але — слово коротеньке.

А слідом за ним — виступає пролетарський поет, він читає революційні поезії, і здається, що читає не він сам, а вся заля, всі дві чи три тисячі чоловіка, що тут їх набилося, здається, що всі вони вимахують руками і стискують кулаки, з таким полум'ям і з таким незвичайним піднесенням читає поет.

Та ось уже гримить третя оркестра — з нею прийшли іще нові лави робітників. Вони вже не вміщаються в залі — вони заливають горішній балкон, підвіконня, столи, що між стільцями...

Пісня! „Смело товарищи". Вся маса щільно набитих людей підіймається й співає, звичайно, стоячи. Ця пісня — гімн.

Brüder, zur Sonne, zur Freiheit,
Brüder, zum Lichte empor!..*

Я не чув іще такого могутнього співу. Після другого куплету оркестри беруть двома тонами вище.

І вся заля взяла двома тонами вище. Вся заля злилася з оркестрами —

...heilig die letzte schlacht!**

вихоплюються з тисячі грудей і линуть, як подув вітру, останні, тривожні, урочисті й радісні слова цієї бойової і такої популярної в робітничих масах пісні.

Я глянув на Гарі Кайнса. Його бліде, нервове обличчя ніби ще більше побіліло. Він співав, дивлючись кудись перед собою майже невидющим поглядом. Ніздрі йому здригувалися, руками він уперся в стіл, пальці йому раптом хруснули.

— Ти дуже нервовий, Гарі,— сказав я, коли пісня затихла і на сцені з'явився доповідач.

— Давай краще слухати, що він скаже, — кинув Гарі. — Коли я не помиляюся, то цей товариш — член Центрального Комітету Комуністичної партії. Він мусить говорити цікаві речі.

* Див. „Гарт" № 3, стор. 87 1929 р.
** Так само.

... і от передо мною пропливає моя далека батьківщина, Радянський Союз, Харків, Москва, Ленінград і тисячні юрби на вулицях, перед балконом ВУЦИК — на асфальтованім майдані — „Бродвей чи Довнінґ-стріт“ — як сказав поет, де за його ж словами —

... Січе моторів гуд, аеровітер...

І в нашорошену юрбу падають слова вождів, як зерно на буйний ґрунт.

— Індустріялізація країни...

— Раціоналізація господарства...

— Машинізація села...

Так реально, так виразно підіймається перед очима Палац Індустрії, випливає з степового безмежжя моя далека батьківщина, радянський край.

— Вони проводять брудні кампанії проти Радянського Союзу, їхні газети цькують більшовиків. Ці помічники великої буржуазії, агенти імперіялістичних воєн, дурисвіти й шахраї од революції раді б задушити пазурами капіталізму Союз Радянських Соціялістичних республік...

— Що це?

Так, так. Це говорить доповідач на багатолюдних робітничих зборах в північній частині великого Берліну на Мюлерштрасе. Це говорить член Центрального Комітету Комуністичної партії Німеччини — говорить про соціял-демократів.

Все ясно.

— Живе й буде жити Радянський Союз! Живе ленінізм і нікому не вдасться задушити його. І, як би не намагалася соціял-демократія разом з буржуазією, разом з імперіялістами наклепати на Радянський Союз — він росте, він індустріялізується, він міцніє, іде вперед, він кличе за собою пролетаріят Німеччини й інших країн!

Так говорить доповідач під грім оплесків і вигуків. Так говорить.

— Хай живе соціялістична батьківщина робітників цілого світу! Хай живе штаб світової пролетарської революції — Комуністичний Інтернаціонал!

— Хай живе Радянський Союз!

— Хай живе пролетаріят Німеччини і його найактивніша частина — Німецька комуністична партія!!!

А заля:

— Hoch!!!

— Hoch!!!

— Hoch!!!*

і за кожним разом — дужий пома́х двох тисяч міцних робітничих рук.

Угору!

— Hoch!

— Hoch!

— Hoch!!!

Чому це знову вся заля на ногах? І знову од звуків наче падають стіни...

А, це просто овація!

Це просто піднесення! Це просто обурення проти зрадників, шахраїв і одвертих клясових ворогів! Це — демонстрація готовости до захисту СРСР!

А тепер — знову пісня.

Пісня про червону повітряну фльоту...

Wir sind geboren Taten zu vollbringen,
zu überwinden Raum und Weltenall,
auf Adlerflügeln uns empor zu schwingen,
beim Herzschlag sausender Motorenschall.
Drum höher und höher, und höher
Wir steigen trotz Hass und Hohn.
Ein jeder propeller singt surrend:
„Wir schützen die Sowjet-Union!"
Ми народжені творити великі справи
Перемагати просторінь і всесвіт.
Здійматись на орлячих крилах вгору.
Під серця стук і спів і стук мотору.

* Те саме, що „слава" або „ура".

Тож вище і вище і вище!
Що нам сміх і знущання лакуз.
Нам пропеллери грають і свищуть:
„Захищаєм Радянський Союз!“

— МОДР продає дуже цікаві листівки,— підштовхує мене Гарі.— Може, ти купиш? Коштує марку, цікава робота.

І його знайома дівчина, що продає ці листівки, уже кладе кілька штук передо мною. Гарі запевняє її, що я, безперечно, візьму.

Гарі просто розумний хлопець, то чи ж помилявся б він у таких дрібницях?

— Слухайте ще одну промову,— кидає він, коли справу з листівками МОДР скінчено.

Виголошує цю другу промову людина з червоною пов'язкою на руці. Не виголошує, а горить, рве, кидає динамітом. І між кожною новою думкою:

— Ленін.

— Ленін.

— Ленін.

Промовець не довго затримує увагу слухачів.

— Хай живе 7 листопада в Німеччині! — Ось його найголовніший заклик, до якого приєднуються збори.

Ще резолюція, привітальні телеграми в Москву, ЦК ВКП, Комінтерну, пролетаріятові СРСР, що їх приймається одноголосно - буряно.

Інтернаціонал.

і

кінець.

— Ну, що ви скажете? — раптом почув я знайомий голос.— Де ви бачили такі оркестри? Це тільки у нас! О, знаєте у нас!.. Може, ні? А як добре співають! У них сильні голоси. Я сам співав сьогодні дуже голосно.

Це говорив товариш Макс... Але він так закашлявся, що далі говорити вже не міг. Ми почекали, поки він трохи заспокоївся, і тоді разом вийшли на вулицю.

Елі з товаришем Максом не було.

— Чого не прийшла Елі?

— Вона захворіла. Але це не біда. Вона, безперечно, видужає,— сказав товариш Макс.

Ви ж знаєте, який з нього великий був оптиміст...

13

Ранком другого дня, „три мушкетьори“ сиділи за мирною кавою і ділилися бойовими враженнями, що їх дало за ці короткі дні життя в столиці Німецької Республіки.

Ми всі були в доброму гуморі, бо тільки-но повернулися перед тим з поліції, де двоє громадян у поліційних мундирах проробили спокійно й акуратно встановлену законом операцію з нашими паспортами і приписали нас до тих чотирьох мільйонів двадцяти чотирьох тисяч сто шестидесяти п'яти чоловіка берлінських мешканців, що жили тут, безперечно, щасливо й весело ще до нашого приїзду. Нам дуже сподобалось у поліції. Згадані вже громадяни у згаданих мундирах були справді дуже ввічливі громадяни і дуже цікаві бесідники. Навіть поза громадськими темами вони мали з нами багато дечого до розмови і, покінчивши, наприклад, з питанням про те, що таке USSR, з'ясувавши докладно, що це зовсім не цілий Радянський Союз („Уніон-Сов'єт“), а тільки окрема республіка УСРР, що входить до цього Союзу, вони перейшли на теми родинні тощо. Так наш театральний фахівець мусив був відповідати їм про те, як було ім'я та по батькові його покійної бабусі і звідки вона була родом, на що він, можна сказати, і не міг відповісти, підірвавши таким чином авторитет ученого театрознавця, що не пам'ятає імени власної бабусі. На цьому ж ґрунті, мабуть, у названих громадян був добродушний намір скомпромітувати і мене. Та вони вибрали не вигідний для себе пункт: вони запитали мене про мого діда! Я блискуче довів їм не тільки те, що з боку

матері у мене був дід Денис Коробка, а з боку батька — дід під тим прізвищем, яке я вславив оце розмовою з такими поважними громадянами німецької республіки, як вони два; я довів їм ще й те, що мої діди так Коробка, як і той, що його ім'я я вславив, ходили колись у Крим по сіль та в знам'янські ліси по дерево на ярма та на розвори до своїх чумацьких возів, чого вже вони, мої високоповажані бесідники, при всьому своєму розумі не могли, звичайно, доскочити... Таким чином я витримав іспит громадської зрілости на „вельми задовольняюче" і після цього т. Озерському залишилося відповісти лише на такі, зовсім легкі, запитання, як запитання про ім'я, день, місяць і рік народження його маленької дівчинки.

Запитання, можна сказати, „пустячне", і за хвилину після того ми вже були вільні.

Отже ми повернулися в доброму гуморі і тепер за мирною кавою ділилися бойовими враженнями вчорашнього вечора.

Насамперед наш театральний фахівець розповів нам про виставу „Romeo und Julia" в театрі Райнгарта, виставу, безперечно, цікаву, хоч, на мою думку, найцікавішим моментом вечора було все ж таки те, як наш теафахівець застосовував радянських засобів добувати дороге місце за дешеві гроші... Дирекція театру була, звичайно, щаслива відвідинами їхньої вистави українським театральним рецензентом і журналістом, співробітником газети „Комуніст" і інших українських столичних газет, всіх, що значилися на візитовій картці нашого „мушкетьора", і навіть тих, що на картці не значилися. Отже, заступник директора попросив ласкавої згоди пана рецензента сісти в середньому кріслі третього ряду в партері! Таким чином перший досвід був зроблений і надалі дер Йона дас Шевченко має надію відвідати всі театри Німеччини, Праги і Відня в цей самий спосіб. Ми трохи позаздрили безперечному хистові нашого товариша, одначе діяльність

його на користь нашої, кінець-кінцем, української теакультури, схвалили, як то кажуть, цілком і повнотою.

Далі йшов звіт представника Укрголовнауки, що мусив був розповісти нам як-найдокладніше, про кількість кілограмів паюсної ікри, баликів, тістечок, морозива і інших смачних речей, що лягли ґрунтом для добрих взаємин між нашими та німецькими представниками держав на вчорашньому равті...

— Німці їдять знаменито,— сказав представник Укрголовнауки.— Треба їм віддати справедливість: вони з великою увагою та любов'ю ставляться до нашої радянської паюсної ікри і не відмовляються віддати їй належне навіть після солодких тістечок...

Представник Головнауки відкашлявся.

— Що ж до осіб жіночої стати,— почав він після того, як одкашлявся,— то жіноча стать, скільки нам пощастило сконстатувати, не відставала від своїх чоловіків і, можна сказати, не менш активно виявляла своє цілком прихильне ставлення до продуктів нашого харчосмаку і, таким чином, наші добрі взаємини підтримувала зовсім недвозначно.

— Я не буду говорити про туалети, а також про загальну будову тіла і окремих його частин у окремих громадян і громадянок, що їх я мав за честь бачити на вчорашньому равті.

— А чому?— спитали ми.— Надаремно! Ми б з охотою вас послухали, навіть з великою охотою.

— Ні. Я просив би не змушувати мене до цього. Єсть речі, які складають дипломатичну таємницю...

— В такому разі... краще не розповідати...

Ми поставили крапку.

А після крапки я виклав те, що складає зміст попереднього розділу, і ми розійшлися по своїх кімнатах — читати словники та газети і набиратись іншої премудрости, що придасться нам, безперечно, на дальших етапах нашого берлінського життя.

14

Піонери, як намисто,
Як разочок —
Стук, стук, стук!
І. Луценко (кубанський поет)

Мій годинник фірми Longines, придбаний у Харкові перед від'їздом за кордон і точний до 60 секунд у кожній хвилині, тихенько цокав собі в коробочці од сірників.

— ?..— питаєте ви.

— Бо я поклав його туди. Розбилося шкло. Тут виявилася в мені мудра чумацька спадщина обох моїх дідів, що жили за принципом: „Чумакові віз ламається — чумак розуму набирається"...

Отож, кому розіб'ється шкло в годинникові, перший спосіб полагодити справу, це — носити годинника в коробочці од сірників.

Я відкрив коробочку і зазирнув на циферблат.

— Пів на четверту!

Тоді я вийняв із кешені папірця, що мені дав веселий піонер Вася учора — в залі Філармонії, розгорнув його і ще раз перечитав.

Советская
Трудовая школа
в Берлине
. . . .
. . . .

Тов.

В четверг 8 ноября 1928 года в помещении клуба „Красная Звезда", Дессауерштрасе 2, состоится празднование 11-летней годовщины Октябрьской революции, устраиваемое Советской Трудовой Школой в Берлине.

Печатка

Просим Вас пожаловать.

Председатель Учкома
Секретарь

Программа

1. Вступительное слово.
2. 7-е ноября. Стих. Школьника исп. учен. II группы Наташа Крестинская.

3. Соло на рояли — исп. ученик 6 гр., Аля Геронимус.
4. Бунт Кукол. Музыкальная сказка — исп. 1, 2 и 3 группы.
Антракт 15 минут.
5. Мы идем,— лит.-музык. монтаж — исп. 4, 5 и 6 группы.
Постановка С. С. Азарапетян.
У рояля — Е. Туманова.
Начало ровно в 4 часа.

Отже не можна гаяти ні хвилини.

Два кроки від нашого пансіону до першої підземної станції — Оранієнбурзьких Воріт. Я повертаю за ріг на вулицю Фрідріха, і вже перед очима — велика, як підкова з-під коня-велетня, літера —

Вона синіє над входом під ґрунт — посеред вулиці.

Оце і є Untergrund — славнозвісна підземка. Під землею — довгі, прекрасні перони, газетні кіоски, цигарети, автомати, що оббризкують охочих поганою спецією під назвою одеколонь,— за 10 пфенінгів, викидають охочим книжки, шоколад, цукерки, облатки від кашлю та інші речі „найпершої споживи“ теж за невелику ціну, головне бо тут — масовий споживач. Там же ви можете й зважитись на точній механізованій вазі, що викине вам квиточок, на якому буде зазначено день, місяць, рік і найточніша кількість кілограмів, що їх потягне ваше дорогоцінне тіло. Я, принаймні, щоб не відставати від західньоевропейської культури, „потяг“ — 74,5 кіло... Мені здається, що то була дуже пристойна вага для літератора. Та, на жаль, за перший же місяць мого закордонного життя багато

моїх кілограмів покинули мене, як зрадники... А все тому, що я не виконував тієї мудрої поради, що була надрукована на зворотній стороні квиточка:

Oftmals sich wiegen
und danach leben,
Wird dir lange
*Gesundheit geben**.

...Поїзди налітають через кожні 2 хвилини. Червоний вагон — для курців. Там досить проїхати дві-три зупинки і не куривши — ти будеш задоволений, наче викурив принаймні сто цигар... Міцний народ, здорово курять. Що ви хочете — спортсмени.

Таким чином рівно о 4-й годині я підіймався по сходах на третій поверх до залі клубу „Червона Зоря", клубу чудово обставленого, прибраного, святкового. Стінгазета розповіла мені всі внутрішні „таємниці" школярського життя, а крик і вереск дітвори, такої маленької, що її ще не приймають навіть до піонерів, сповнив мене веселої, безтурботної радости...

Заля вже була набита школярами, як соняшник насінням. Постаті батьків випиналися також по всій залі — між дітьми. Товариш Крестінський, поглядаючи на цю свою велику радянську сім'ю, шпацирував коридором.

І нікого ж у мене знайомих! Жодної людини.

Стрівайте! Вася! Веселий піонер! Він летить...

— Вася!

Але він тільки посміхнувся мені, підкинув руку і відповів:

— Всегда готов!

І зник.

За півхвилини він крикнув мені з того кінця коридору, відхиливши двері з-за лаштунків:

— Понімаєте — нєкогда.

— Хвилинку! Одне слово.

* Часто важся і за вагою живи, це дасть тобі надовго здоров'я.

— Некогда. Чєстноє слово, нєкогда. Гріміруюсь...

— Так мені ось...

— Нє могу. Провалю спектакль...— і знову зник.

Та в ту саму мить він ще раз відхилив двері й кинув блискавичну репліку:

— Я ж мєдвєдя іграю, понімаєте! Устраівайтєсь...

Ну, тут мені стало зовсім весело. Я б сам заграв там ведмедя, чи що. Але треба було якось добиватися місця самому.

Я протовпився в залю. Просто в вічі впали від сцени світляні червоні літери:

E
L
F*

Це дуже економно і тим дужче вражає. Elf! Німецька мова вростає в життя школярів, дітей радянської колонії в Берліні, як вростають німецькі піонери в лави наших радянських піонерів. Їх повно в залі. Червоні галстуки підпалюють розмаїтий натовп із усіх кінців. І вже не розбереш, кому належить той галстук. Їхньому чи нашому. А втім — це помилка. Бо ж німецький піонер — наш піонер.

Та вони й штукарі однакові. Не встиг я обдивитися залю зі стелею під дуб, у стилі світлиць руських царів, як піонерія, школярія, комзернята і вся нетерпуча малеч такий ізняла гамір, тупіт, ляскання в долоні, що завіса трошки відхилилась, ізвідти висунулась голова ведмедя і крикнула:

— Сєйчас! Нє шумітє...

Ефект звичайно колосальний. Комзернята загули, як сто роїв.

Та ось нарешті завісу розіпнуто. Школяр років п'ятнадцяти відчиняє збори. Він говорить надзвичайно

* Одинадцять.

поважно. Майбутній громадський і політичний діяч уже відчувається в ньому з кожного руху, з кожного слова. Під кінець він пропонує вшанувати пам'ять хоробрих, що полягли за революцію.

Заля встає.

Потому обирається президію — від школярів, старостат у повному складі, від піонерів, від батьків і представник від учителів — завідатель школи. Найцікавіші в президії — двоє пуп'янків років по 6 — 7. Вони чи не найсерйозніший мають вигляд і з такою гордістю поглядають на залю, що хочеться заверещати...

— Ах, ви пуп'янки,— хочеться крикнути,— ах, ви карапузи!

Але ні кричати, ні верещати не можна, бо ось голова зборів дає слово для доповіді про 11 річницю Жовтневої революції піонерові дванадцяти років. І цей дванадцятилітній доповідач говорить:

— Рєбята, я сєйчас расскажу вам історію Октябрьской революції. Вот. В Росії била власть помєщіков і капіталістов. Царь імєл нєограні́чєнную власть в то врємя, как в Європє уже вєздє почті билі парламенти. І вот...

І от він розповідає історію робітничого руху, підготовку Жовтня, саму революцію, наслідки і діла одинадцяти років диктатури пролетаріяту. Він говорить для дітей і по-дитячому, але дорослі слухають його може уважніше, ніж слухають вони дорослого доповідача на своїх зборах. Раптом піонер забирає кількома тонами вище.

— Но, товаріщі! Октябрь єщьо нє окончен!

Це значить — він вичерпав тему і хоче закінчити „трошки" голосніше, ніж виголошував цілу доповідь. От він і взяв цілим регістром вище.

— Но, товаріщі! Настанєт дєнь, когда во всьом мірє будєт Октябрь!

І коли б від оплесків дітвори могли падати соціял-демократи та фашисти, то Октябрь настав би того ж вечора...

 Потім виступає з привітанням дівчинка-піонерка. Її ім'я, оголошене головою зборів, викликає рокіт задоволення в „публіці".

— Значить, авторитетний промовець,— думаю собі.

А далі виголошує доповідь про стан школи завідатель її.

Радянська трудова школа в Берліні... Як собі хочете, а на мене цей факт (радянська школа в Берліні!) справив велике враження.

Та як же важко було її організовувати! Скільки труднощів перейдено, доки пощастило нарешті набрати до цієї радянської школи шістдесят чотири учні, дітей наших радслужбовців, тих, що на посадах у радянських установах в Берліні...

Отже завідатель школи розповідає про труднощі.

— Один чужоземний журналіст якось сказав був з приводу радянської школи і взагалі радянської системи виховання: „Найнебезпечніше в Жовтневій революції є те, що її ідеї пустили глибоке коріння в серця дітей, і вирвати їх можна хіба що з самими серцями". Отже коли цьому буржуазному журналістові зрозуміле значіння радянської школи, то нам воно звичайно ще зрозуміліше. Але...

І отут і мені стали зрозумілими ті труднощі, що їх довелося переборювати піонерам радянської школи в Берліні.

— Але... Ми живемо в Берліні, в буржуазному оточенні. Більшість батьків наших дітей живуть у добрих умовах і не бачать тих злиднів, що панують в робітничих кварталах південної та східньої частин Берліну. Батьки наших дітей живуть переважно в західній частині міста серед буржуазії і мимоволі звикають до свого оточення.

— А нам треба, щоб діти не одвикали од радянського життя, треба, щоб вони виховувалися радянцями. А деякі батьки *не хотять* віддавати своїх дітей до нашої школи та посилають їх натомість до німецької школи.

Хотять, щоб діти добре вивчилися німецької мови. Мовляв, мова — то скарб. Не заперечуємо — скарб! Але з їхніх дітей можуть вирости якщо не вороги Радянського Союзу, то в кожному разі аж ніяк не майбутні будівники соціялізму...

— Їхні батьки піддаються тому імпозантному враженню, що його справляє німецька школа, дякуючи своїй вимковій організації та авторитету. Та вони забувають, що та організація, той авторитет убивають дитячу самодіяльність, придушують кожний прояв ініціятиви. Батьки захищаються: „Що не кажіть, а там високо поставлено освіту. Знання там придбати нашим дітям не гріх“. Так, знання придбати не гріх, та не треба забувати, що самих знаннів замало для того, щоб стати будівником соціялізму. Є прокурори від комунізму — люди, що добре знають протоколи всіх шости Конгресів Комінтерну, люди, що опанували всю велику теорію комунізму, і все таки... Володимир Ілліч говорив, що цього замало для того, щоб бути добрим комуністом.

— Перед нами ще великі труднощі і великі завдання — підняти радянську школу в Берліні на той високий шабель, на якому мусить бути радянська школа. Ми вже дещо досягли. Спочатку у нас було 8 школярів... Нині їх 64. Ми вже маємо, таким чином, 6 груп. Дальших досягнень ми дійдемо лише з вашою допомогою.

... Хтось мені сказав потім, що завідатель, мовляв, „надто вже одверто“ говорив про батьків. Я рішуче не погодився з цим опонентом. Чи не належав він часом до ордену німецької школи? Коли ж ні, то може в нього конституційна ідіосинкразія до самокритики? Як нам добре відомо, ідіосинкразія — це химерна властивість організму деяких людей. Бідолашні! Позначені ідіосинкразією, вони не можуть зовсім споживати деяких дуже корисних речей, наприклад, хини, смородини, самокритики тощо. Їм від таких речей, що до них їхній організм має ту проклятущу ідіосинкразію,

 відразу підвищується температура, на тілі виступає рясний піт, дихання прискорюється, пульс стає поверховим, часом з'являється неможливий сип по всій шкірі. І вони раптом починають плести дурницю, при чому роблять це із дуже розумнім виглядом. Зрозуміло, що їм не можна споживати небезпечних речей, навіть у мізерній дозі.

З такими годі братися до самокритики!

Та будь-що-будь, а вчитель радянської трудової школи в Берліні одверто й правдиво розповів про „симпатичні" тенденції декого з наших тамтешніх радслужбовців, а ми, в свою чергу, виконуємо свій громадський обов'язок, вкриваючи названі тенденції неславою. Згадаймо ж слова шекспіровського філософа-гробовщика: „живи живи, а помирати доведеться все одно". Отак і людська кар'єра: візьме та й помре раніше за свого хазяїна, а йому, бідолазі — залишайся тоді з „симпатичними" тенденціями...

Ах!.. Доволі мінору.

Бо уже знов розпинається завіса і веселі піонери трудової школи починають свій прекумедний „бунт ляльок".

Як же вони весело грають!

Скільки смішного!

Скільки милого патосу, і яка проста ідеологія у їхніх ляльок, що творять свою революцію...

От я не здогадуюсь тільки — навіщо було гримируватися моєму знайомому, веселому піонеру? Він грає ведмедя. Це я знаю. І грає прекрасно. Так прекрасно, що коли б я не знав, що всередині цього клишоногого „мишки" орудує веселий піонер, то був би певен, що „мишка" просто з глухого лісу причвалав на свято 11-ї річниці Жовтневої революції і ото такої викомарює. Але навіщо було гримируватися? Однаково ж обличчя піонерового не видко,— сама широка, пухната ведмежа морда...

А втім... Що я розуміюся на театральній справі?

Дитячий літературно-музичний монтаж „Ми ідем“ мене справді захоплює, і я хвилюючись дивлюся, як сміливі хлопчачі руки напинають міцні вітрила на човнах, як вони орудують при великій щоглі на пароплаві, як колектив схиляє на мить знамена й голови, коли проводиря не стало і місце біля стерна на коротку мить залишилось було порожнім...

Вони виводять корабель, вірні заповітам стерничого.

Ну, а підчас перерви — біжать униз, аж сходи гудуть під ними. Внизу — буфет і там для дітей накрито сьогодні рясні столи.

Я не гублю надії побачити і привітати з успіхом веселого піонера — Васю.

Та ось він і вилітає з того кінця коридору. Він бачить, що я чекаю на нього, і ще здалеку питає:

— Ну? Что может скажете — буза? — А сам тимчасом обтирає з обличчя решту гриму якоюсь тряпочкою.

— Де там! — кажу. — Краще і в Рейнгардта не заграють. А скажи мені, будь ласка, навіщо тобі треба було гримируватися?

— А медведя-то я іграл?

— Так, але гриму не видко було з-під ведмежої шерсти.

Він глянув на мене, як на великого дивака, і раптом зареготався, не ховаючи своєї зверхности наді мною в питаннях театральної техніки.

— Гріміровка-то разве для медведя нужна била? — запитав він нарешті.

— А для чого ж?

— Для монтажа, в котором я іграл потом старшего матроса. А когда б же я загріміровался, еслі перерив бил только сорок мінут?

Ну, от бачите! Я ж знав, що він зажене мене на слизьке.

Ах, піонери!

Коли ви їдете омнібусом, то краще сідати на другому поверсі. Поперше ви маєте змогу розглядати вулиці згори. Подруге — там можна курити; коли ж не маєте цигарет, то й без них, проїхавши кілька вулиць, ви будете „накурений“ доста. Потретє — там якось вільніше розпитуватись у сусід, куди їде цей омнібус, та на якій вулиці зупиняється, та чи довго туди їхати, а там чи довго йти „zu Fuss“... * І нарешті, почетверте (але це трапляється не кожному) — там можна зустріти людину, за якою ваше серце може давно вже стискувалося в таємній тривозі. Ту людину, без якої вам тяжко...

— І я зустрів її...

— Нарешті! — заспівало мені щось усередині...

Це було зовсім несподівано.

Я видерся на другий поверх, сів на середню лаву і закурив.

Тут увіходить кондуктор і питає, кому квитки. Я, звичайно, виймаю 10 пф. і плачу кондукторові.

— А вам? — питає кондуктор.

Я повертаю голову праворуч. Це й була та перша мить, коли наші очі вперше зустрілись. Вона сиділа поруч мене і теж курила. На колінах їй лежала якась книжка і розгорнуті аркуші злегка тримтіли. Може їй було холодно і тому здрігували коліна. Може тому, що вона не могла в першу мить знайти в себе 10 пф., щоб заплатити кондукторові... Ні в першу, ні в другу, ні в третю мить...

— Альо! — крикнув кондуктор.

— Хвилинку, — ніяково прошелестіла вона блідими губами. — Десь у мене було десять „феників“.

Вона так і сказала „феників“.

* „Zu Fuss“ — нагами. Цеб-то не в тому розумінні, що можна йти ще руками, чи головою, наприклад, ні — ногами, значить не підземкою, не омнібусом, не трамваєм, не таксомотором, не велосипедом, не конем, не мотоциклом, не биндюгом, не аеропланом, а ногами.

Серце мені заспівало ще голосніше. Вона сказала „феників“!

— Ну? — крикнув кондуктор ще раз.

Тоді обличчя їй проясніло.

— Ось, — сказала вона, — дірка в кешені! Це значить вони сюди випали, десять феників...

І вона підвелася, щоб вийти з омнібуса. Але я не міг далі стримувати себе.

— Пробачте, — сказав я українською мовою.

— Дозвольте мені взяти вам квитка, щоб ліквідувати цю прикру несподіванку. Адже вам треба їхати?..

Вона глянула на мене, хвилинку повагалася, потім вийняла годинник і, скинувши оком на циферблат, спокійно відповіла теж українською мовою:

— Так, мені залишається кілька хвилин. Беріть, я вам поверну при нагоді.

Я взяв квитка, і ми їхали мовчки, прислухаючись до розмови наших серць.

— Як ви взнали, що я з України? — нарешті спитала вона.

— Я взнав, що ви з Західньої України...

— Дивно.

— Нічого дивного. Я взнав по „фенику“.

Вона поправила капелюх, подивилась у вікно і згодом тихо спитала:

— Що ви тут робите?

— Приїхав з Радянської України. Подорожую. А ви?

— Та... як вам сказати... Саме смуга безробіття...

Омнібус котився вулицею Фрідриха. За двірцем, що з нього ми вставали, як приїхали до Берліну, саме біля мосту, де над водою Шпрее літають тривожні чайки, мелькнув будинок „Komische Oper“ *. На стіні, коло ясних кришталевих дверей, кричали червоні літери:

TAUSEND NACTE FRAUEN **

* Комічна опера. Власне — оперета.

** Тисяча голих жінок. (Афіша).

Я вже безліч разів читав ці літери, минаючи їх чи в омнібусі, чи так — „zu Fuss".

Тисяча голих жінок!

— „Святе мистецтво", „вічний абсолют духа", „блиск людського генія", якої ж високої грані досягло ти, „святе мистецтво", отут в цій „Komische Oper"!

Тисяча голих жінок!..

О, „святе мистецтво"!

Але тут сиділа людина, за якою може давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі...

— Ви тут встаєте? — спитав я, побачивши, що вона підводиться з лави. — Мені також треба вставати... Пробачте, але я просив би вас не відмовити мені — зайти зі мною хоч би в оте кафе. В одній справі нам треба з вами побалакати...

Вона знову глянула на годинника.

— Що ж... Туди мені вже однаково пізно... Навіть квиток ваш не врятував...

Ми вийшли з омнібуса, повернули трохи назад і зайшли до кафе.

Я замовив дві кави. Вона мовчала. Я глянув на неї. Мовчала... Ми сіли в затишному куточку.

Мовчить.

Тоді я відразу почав:

— Справа така. Ви ж добре знаєте місто? Ви давно живете в Берліні?

Вона поворухнула вусом, проясніла і посміхнулася.

— Так, досить давно для того, щоб стати в пригоді землякові.

— От бачите! Я ж так і знав. І німецьку мову ви знаєте чудово. Говорите, як німець.

— Дуже мені приємно те чути. Буду ся тішити надією, що де в чім допоможу вам.

Його руді вуса знову заворушилися, довге русяве волосся, давно нестрижене й засмоктане, він пригладив рукою, сьорбнув потому кави і з виразним задоволенням промовив:

— Я буду Петер Кош. Маю жінку й діти — піонери. Працював тут на одній фабриці та хай їй лихо, — розщитали.

Так я знайшов собі дороговказа, людину, що за нею давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі.

... Дома т. Озерський повідомив мене, що він також знайшов собі секретаря, українця, що вчиться в Берлінському університеті.

За третього „мушкетьора" ми не турбувалися. Він ще сам узявся б водити будь - кого до всіх театрів Берліна.

Так щасливо кінчився і цей день, 8 - го листопада 1928 року.

16

Петер Кош о десятій годині зранку другого дня з'явився до мене в пансіон. Після обережного дзвоника на парадних дверях я почув у коридорі моторні кроки Маріхен, коротку її розмову з кимось, клацання замка, потім — стук у двері моєї кімнати.

— Альо!

— До пана доктора прийшов пан секретар.

— Який секретар? Може до пана професора? Ви не помилились, Маріхен?

— Ні. Він сказав, що ви йому веліли прийти, і чекає біля дверей.

— Гаразд. Чом же ви не запросили його до кімнати?

— Я можу зробити це зараз.

Як двері знов одчинилися, я побачив на порозі товариша Петра.

— Мой! — скрикнув я назустріч. — Ти вже прибрав собі титул секретаря? Що це значить?

Кош поклав на стіл, просто на мої папери, свого мокрого капелюха (на дворі дощ), роздягся, нарешті скинув біля столу драні кальоші, з яких негайно ж натекло дві калюжі, і тоді вже відповів, кинувши головою в бік Маріхен, що стояла на дверях і здивовано

 Я вже безліч разів читав ці літери, минаючи їх чи в омнібусі, чи так — „zu Fuss“.

Тисяча голих жінок!

— „Святе мистецтво“, „вічний абсолют духа“, „блиск людського генія“, якої ж високої грані досягло ти, „святе мистецтво“, отут в цій „Komische Oper“!

Тисяча голих жінок!..

О, „святе мистецтво“!

Але тут сиділа людина, за якою може давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі...

— Ви тут встаєте? — спитав я, побачивши, що вона підводиться з лави. — Мені також треба вставати... Пробачте, але я просив би вас не відмовити мені — зайти зі мною хоч би в оте кафе. В одній справі нам треба з вами побалакати...

Вона знову глянула на годинника.

— Що ж... Туди мені вже однаково пізно... Навіть квиток ваш не врятував...

Ми вийшли з омнібуса, повернули трохи назад і зайшли до кафе.

Я замовив дві кави. Вона мовчала. Я глянув на неї. Мовчала... Ми сіли в затишному куточку.

Мовчить.

Тоді я відразу почав:

— Справа така. Ви ж добре знаєте місто? Ви давно живете в Берліні?

Вона поворухнула вусом, проясніла і посміхнулася.

— Так, досить давно для того, щоб стати в пригоді землякові.

— От бачите! Я ж так і знав. І німецьку мову ви знаєте чудово. Говорите, як німець.

— Дуже мені приємно те чути. Буду ся тішити надією, що де в чім допоможу вам.

Його руді вуса знову заворушилися, довге русяве волосся, давно нестрижене й засмоктане, він пригладив рукою, сьорбнув потому кави і з виразним задоволенням промовив:

— Я буду Петер Кош. Маю жінку й діти — піонери. Працював тут на одній фабриці та хай їй лихо,— розщитали.

Так я знайшов собі дороговказа, людину, що за нею давно вже моє серце стискувалося в таємній тривозі.

... Дома т. Озерський повідомив мене, що він також знайшов собі секретаря, українця, що вчиться в Берлінському університеті.

За третього „мушкетьора“ ми не турбувалися. Він ще сам узявся б водити будь-кого до всіх театрів Берліна.

Так щасливо кінчився і цей день, 8-го листопада 1928 року.

16

Петер Кош о десятій годині зранку другого дня з'явився до мене в пансіон. Після обережного дзвоника на парадних дверях я почув у коридорі моторні кроки Маріхен, коротку її розмову з кимось, клацання замка, потім — стук у двері моєї кімнати.

— Альо!

— До пана доктора прийшов пан секретар.

— Який секретар? Може до пана професора? Ви не помилились, Маріхен?

— Ні. Він сказав, що ви йому веліли прийти, і чекає біля дверей.

— Гаразд. Чом же ви не запросили його до кімнати?

— Я можу зробити це зараз.

Як двері знов одчинилися, я побачив на порозі товариша Петра.

— Мой! — скрикнув я назустріч. — Ти вже прибрав собі титул секретаря? Що це значить?

Кош поклав на стіл, просто на мої папери, свого мокрого капелюха (на дворі дощ), роздягся, нарешті скинув біля столу драні кальоші, з яких негайно ж натекло дві калюжі, і тоді вже відповів, кинувши головою в бік Маріхен, що стояла на дверях і здивовано

 розглядала „пана секретаря“, нічого не розуміючи в нашій розмові:

-- Німці, вони люблять титули. Я б назвавси директором, та вона, оця дримба, не повірит. Ти вже пив каву?

— А що?

— Каву корисно пити щодня, хоч би раз на день. Тимчасом я ще сьогодні не пив.

Я звелів Маріхен подати нам каву на двох, передавши фрау, що за другу порцію вона дістане окремо.

Потім ми склали плян на цей день, погодившись на тому, що в першу чергу ми підемо до друкарні, де друкується газета „Die rote Fahne“ *.

— Будинок Карла Лібкнехта, число 28, на Малій Олександерштрасе — сказав Петер, вишкрібаючи мікроскопічні рештки білка з яйцевої шкаралущі. — Ми будемо там за півгодини. Ти вже готовий?

Читачу, не дивуйтеся, що Петер Кош говорить автору „ти“. Адже автор відповідає йому тим самим. А це значить, як ви вже й сами давно здогадалися, що ми однаково з товаришем Петером дивимось на деякі речі; ми ніби однієї віри.

... Так ми прийшли до великого будинку на Kleine Alexanderstrasse, і тут я побачив, що Петер Кош дещо таки важить на цім світі. Дві хвилини розмови з завідателем друкарні, якому він передає мою візитову картку і додає кілька слів од себе, і от нас уже просять пройти до завкому, де нам дадуть повожатого, що покаже нам цілу друкарню.

— Ну, то що як дають? Чого ти ся дивуєш? — буркнув між вуса Петер, коли я глянув на нього після цієї розмови.

В друкарні зустрів нас Франц Мюлер, чудовий спортсмен, голова фабзавкому і голова німецької спортивної робітничої делегації, що одвідала Радянський Союз у серпні 1928 року.

* Орган Центрального комітету Німецької комуністичної партії.

Насамперед він з гордістю показав нам великий портрет Леніна. Цей портрет йому подарували в Москві. Робітники, що обступили нас, почали встрявати в розмову:

— Портрет ми повісимо в рямцях отут. Ви подивіться: на ньому є напис — подарунок на знак пам'яти товаришу Мюлеру. Це не так, просто собі, портрет...

Вони всі були горді, і ми разом з ними раділи однією радістю.

Правда, були деякі неприємності. Наприклад, більшість тих спортсменів, що їздили до Радянського Союзу, виключили потім з організації... Бо вони, бачите роблять звіти про свою подорож на зборах своїх спорторганізацій, і роблять тії звіти при переповнених залях, у яких не лишається жодного вільного місця, не зважаючи на одвертий саботаж соціял-демократів. Та й до того ж не лише роблять звіти про спартакіяду, а ще й одверто розповідають про політичне життя в СРСР, про робітничу диктатуру. Там, мовляв, іде високим темпом відбудова країни. І ось навіть робітники соціял-демократи, що з ними були в одній делеґації, теж переконалися... Робітники ті — з Ляйпциґських друкарень. Та що там, коли вже з спорторганізації викинули навіть кількох робітників соціял-демократів!

— З нашої організації виключили вже шістдесят чоловіка, але це ще не всі.

— Та нам у Берліні взагалі лекше робити справу. Бо всіх виключили три тисячі, так що вже створилася нова організація з цих виключених. Одначе залишилося ще 8000 чоловіка в тій організації. Між ними теж іде заколот. Вони вимагають прийняти виключених назад.

— Як зветься наша організація? Arbeiter Turn - und Sport Bund. Це є центральна організація. Є ще окремі групи, що входять сюди. На 1 січня хотять викинути тяжких атлетів за те, що вони вимагають зв'язку з радянськими атлетами.

І я подумав: „важкенько буде шановному панству „виключити“ всіх отих членів спортивних та гімнастичних організацій, робітничих культурно-освітніх спілок, абстинентів, вільнодумців, членів театральних, стенографічних, есперантистських, шахових, музичних, співочих і безлічі інших союзів, добровільних медичних кас і т. ін. Важкенько буде виключити відсотків із шістдесят цілого двадцятимілійонного німецького пролетаріяту, що входить до всіх цих організацій і не має підстав ховати правду про Радянський Союз, коли сам її на власні очі побачить...“

Важкенько!

Кімната голови фабзавкому обставлена дуже просто і зручно. Ми розмовляємо ще хвилину і йдемо оглядати друкарню.

Добра друкарня!

Нам показують умивальники, гардероби, бак для кави, убиральні, лазеньки. Скрізь блискуча, прозора чистість.

Добра друкарня!

Робітник до робітника!

І друкуються там цікаві речі. От вам обкладинка Rote Raketen *, от вам чергове число „Die Rote Fahne“ **.

Он на маленькій стукальці робітник клацає візитові картки фабриканта квітів та пір'я, Ісідора Шлоса:

ISIDORE SCHLOSS
BLUMEN UND FEDERNFABRIK

Треба виконати замовлення. Адже це друкарня.

Їй зроблено замовлення. Значить — треба виконати.

А ось на окремих великих машинах іде, наприклад, VI конґрес Комінтерну, розміром на 80 друкованих аркушів.

. . . . ДАЛІ БУДЕ

* „Червона ракета“.
** „Червоний прапор“.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

З ЦИКЛЮ „ЗАВОДСЬКА ЛІКАРНЯ“

Між вузлами
        заплутаних
                ліній,
В решеті телеграфних дротів
Ти пролазив
        зміїною тінню
І сухотами
        дико хрипів...
Ти не знав,
        що за годину
Крізь степів непролазну муть —
Цокотливі
        колеса
                дрезини
До лікарні тебе одвезуть!
І, як сльози
        під траурним шарфом,
Задрижить
        недоведений
                дріт
І блищатиме холодом
        фарфор
На соснових стовпах
        угорі...
І хтось інший розірване стулить...
Тільки ти —
        крізь припадочний
                        дим
Називатимеш
        буйне —
                минулим,
Називатимеш
        юне —
                чужим...

Бо вчорашнього більше не буде
І спіралями
власних доріг
Пробіжать спотикаючись
люди —
Так, як ти
у тумані
пробіг.
І тріщатимуть
біллю суставн
На холодних
і мокрих руках,
Щоб за спинами
вітер розставив
І розвішав
дроти
на стовпах!
Щоб конаючи
вечір загинув
Під натугою м'язів
і сил,
Щоб дрижала
кісток плутанина
Під вагою
розгойданих
тіл!
І пройшло
і пролинуло марно
Молоде
і потрібне життя,
Щоб отруєний
запах лікарні
Вентилятором
вітер
потяг.
Щоб росла
і гноїлася рана

І ковтав
наполоханий
страх,
Щоб заходила
пізно
і рано
До твоєї палати сестра.
І зігріла
огнями надії,
Обіймаючи
шовком руки,
Так, як стовп телеграфний
уміють
Обіймати
залізні крюки.

А. ГІДАШ

ДВІ УГОРСЬКІ ПІСНІ

I

Міріяди зір на небі,
Кожна з них питає тебе:
— Пам'ятаєш, гей, батраче?
Гей, батраче, чи ти бачиш?
Знов зелена ця землиця, та
уже вона не в тебе...
— Пам'ятаєш, гей, батраче?
Гей, батраче, чи ти бачиш?
Їсти нам ще хлібець, брате,
Виноградом заїдати:
— Все зросте з возів залізних,
Що плюють залізом грізно!
Де пройдуть вози - гармати,
там земля в червоних шатах.
— Все зросте з возів залізних,
Що плюють залізом грізно.

Моя люба мати, кажеш ти мені,
Що повернемо з тобою ми додому
повесні.
Та чого ж чекати
нам весни?
Чи то взимку, а чи
восени —
Зацвіте весна у серці, ще
й цвістиме там повік,
Як по всій землі Угорській
та звільниться робітник.

Переклав І. К.

Р. К—В

ПРО ПАНФУТУРИЗМ О. ПОЛТОРАЦЬКОГО *

В „Новій Ґенерації" на перших ролях теоретика і критика виступає О. Полторацький, що це в останніх числах цього журналу присвятив низку статтей принципового теоретичного змісту про суть і завдання панфутуризму.

Це бажання ясно усвідомити та обґрунтувати свої позиції, хоча б і самого „деструкторського" типу, безумовно, слід вітати, але чи пощастило це зробити насправді теоретикові з „Нової Ґенерації"?

Чи справді дано відповіді на проблеми мистецтва та його долю? Чи доведено право на „деструктивізм" мистецтва з боку „Нової Ґенерації"?

На ці питання не можна дати позитивних відповідей на підставі теоретичних міркувань згаданого О. Полторацького. Більше навіть: ці теоретичні мудрування складають надто важке і негативне враження дикої плутанини і, так би мовити, якось дивовижного принципового неуцтва суто провінціяльної формації.— Ця плутанина починається з розгляду суті мистецтва. Тут читач може упевнитися в жахливій картині наукової деструкції, на ґрунті якої фактично „викомарює" критик з „Нової Ґенерації".

* Стаття дискусійна.

Розглядаючи мистецтво в його суті, згаданий автор чомусь оминає так буржуазне мистецтвознавство, як і марксистське і спирається в своїй аналізі тільки на теорію мистецтва відомого мовознавця П о т е б н і.

Чому надається такої переваги саме теорії Потебні? Чому автор оминув клясичні погляди Канта, Шілера, Гегеля, Шелінга, Фішера, чому не згадав про ілюзіонізм Конрада, Лянґе, теорію вчування Ліппса, про біологічну естетику Спенсера, про соціологічну естетику Ґюйо, про нормативну естетику Кона? Чому ці основні теорії буржуазної естетики не притягли уваги нашого критика, ніби загіпнотизованого одним Потебнею?

Нарешті, навіть буржуазні мистецтвознавці (Вельфлін, Гаман, Мейман, Бенедетто Кроче, Бергсон, Десуар, Лало, Шпенглер та ін.) теж не існують для теоретика з „Нової Ґенерації".

Чомусь „Е в р о п е ї з м" нашого українського лефівця обмежується лише Потебнею (що в даному разі значно наслідував поглядам Гумбольта).

Може виникнути гадка, що автор взагалі іґнорує буржуазне мистецтвознавство, вважаючи його за порохняву старовину, до якої немає діла бадьорому футуристові? Адже Потебня є — типовий представник буржуазно-ідеалістичної естетики, чому ж йому віддавати перевагу перед іншими видатнішими теоріями?

Можливо, що Потебня найпридатніший, щоб підтримати деструктивні позиції панфутуризму?

Так гадає теоретик „Нової Ґенерації", але цілком безпідставно.

В той же час немає жадної згадки про тих мистецтвознавців, що їхні теорії найближче мають відносини до функціоналізму „Нової Ґенерації", насамперед про фундатора формального методу в мистецтвознавстві В е л ь ф л і н а та про конструктивізм Готфрида З е м п е р а.

Нехтуючи буржуазними теоріями (крім Потебні), автор так само не згадує про матеріялістичну естетику Чернишевського, про основи марксистської естетики Плеханова, про погляди на мистецтво Маркса, нарешті, про досягнення російського марксистського мистецтвознавства (Плеханов, Луначарський, Фріче, Воронський, Йофе, Маца, Зівельчинська та ін.).

Такий дивний спосіб розглядати важливу проблему про суть мистецтва, оминаючи всі найвидатніші погляди на цю проблему, може викликати лише здивовання.

Як видко, критикові з „Нової Ґенерації" „наплювать" взагалі там на всякі теорії, досить йому одного Потебні і з ним він вважає себе непереможним. Щоправда, на підмогу береться ще рефлексологія, змішується в достатній порції з Потебнею і для невибагливого смаку, смаку споживачів „Нової Ґенерації" питво готове: таким знаряддям можна легко зіпсувати, деструктувати не мистецтво, а ... голову читача!

Тепер поглянемо на деструкторську роботу нашого критика над Потебнею.

Насамперед, слід відзначити, що погляди Потебні викладено неправильно. Хоча Потебня й відрізняє наукове мислення від поезії (цебто від мистецтва взагалі), але не так, як це робить теоретик панфутуризму.

О. Полторацький з приводу цього висловлюється так: „Спосіб наукового мислення, що ґрунтується на аналізі — синтезі це спосіб логічного, розумового мислення. В одміну від нього спосіб мистецький базується на почуттєвому сприйманні явищ, а відтак розрахований діяти на чуття людини, а не її розум“ (НҐ, № 2, 43). У Потебні читаємо: „В поэзии связь образа и идеи не доказывается, а утверждается, как непосредственное требование духа... Поэзия предупреждает это недостижимое аналитическое (цебто наукове) знание гармонии мира, указывая на эту гармонию конкретными своими образами, нетребующими безконечного множества восприятий и, заменяя единство понятия единством представления, она некоторым образом вознаграждает за несовершенство научной мысли и удовлетворяет врожденной человеку потребности видеть везде цельное и совершенное. Назначение поэзии — не только приготовлять науку, но и временно устраивать и завершать невысоко от земли выведенное ее здание“ (А. Потебня, Полн. Собр. соч. І, Мысль и язык, стор. 165 — 166). Для О. Полторацького мистецтво базується на „сприйманні, чуттьовому, емоційному, а наукове — на розумовому, і тому для нього виходить, що „суть мистецтва в його чистому вигляді полягає в упливі на нерухомі емоційні центри людської свідомости“. Відсиль виводиться реакційна роля мистецтва, яке впливає на назадницькі, реґресивні сторони людської психіки“ і через це гальмує „перемогу раціонального“ (там саме, стор. 44).

Читачеві досить порівняти наведені цитати, щоб упевнитися, що тінь великого Потебні зворушено даремно, що панфутуристи не мають ні права, ні, гадаю, й потреби покликатися на великого мовознавця - психолога.

Та й навіщо брати за вихідний пункт теорію Потебні? Щоб підпертися його авторитетом? Тоді не можна так перекручувати, просто перебріхувати думки Потебні про мистецтво, як це робить О. Полторацький. Щоб „перекласти“ на мову рефлексології цю теорію і подати її ніби в поновленому модернізованому вигляді?

Але ж треба зазначити, що з цим „перекладом“ трапився у нашого „критика“ справжній конфуз.

Поперше, самий факт перекладу свідчить про те, що автор ніби приймає в основі теорію Потебні про образотворчу природу мистецтва, але ми вже бачили, що це просто або нерозуміння, або незнайомство, або, нарешті, знущання над Потебнею.

Подруге, „рефлексологія“ панфутуризму є чудернацьке створіння „гіпер — футурфантазії“ її автора і у всякім разі зі справжньою наукою рефлексології не має нічого спільного. Емоція, насамперед, дорівнюється автором до безумовного рефлексу (цього не має ні в Павлова, ні в Бехтерева).

Якби це робилося з примітивними емоціями, як от емоціями жаху, гніву, полової емоції, то це має ще деяку рацію, оскільки можна говорити про сталі, родові фізіологічні механізми цих емоцій. Але навіть цього обережні дослідники не визнають повнотою і про ці емоції вважають за краще висловитися так: „Таким образом чувствования неразрывно связаны с органическими процессами, определенным образом характеризуя качественную сторону физиологических изменений, происходящих в организме“ *. Уотсон, психолог біхевіористського напряму, що найближче стоїть до рефлексології (бо він, як і більшість рефлексологів, стоїть на ґрунті механічного матеріялізму) з приводу емоціональних процесів зазначає, що немає підстав стверджувати, ніби ці явища належать до „царства умовних рефлексів“ **.

Тут панфутуристи на чолі зі своїми теоретиками мають прекрасну нагоду підвищити свою освітню кваліфікацію. Так от зверніть же увагу, шановні панфутурні люди, що навіть до умовних рефлексів, а не те що до безумовних не можна зарахувати цілком і повністю емоціональну сферу.

„Вся область кажется слишком мало стереотипной и в общем слишком сложной для того, чтобы принадлежать к этой категории“ — такого висновку доходить згаданий Уотсон (ib., ст. 203). Кому ж вірить? Чи Полторацькому, цьому оракулові панфутуризму, чи американському психологові? На жаль, наш критик не чув ще про т. зв. вищі емоції або почуття (як от моральні, чуття солідарности, захоплення, глибокої пошани, любови, розчарування, відчаю, надії, емоції трагічного, смішного, граціозного та ін.), що мають відмінну якісну характеристику відносно первинних або примітивних емоцій. Фізіологія і психологія можуть говорити тут про процес певної сублімації чи переводу нижчих емоціональних форм у вищі, але основний момент, якого не можна іґнорувати,— це момент особливої якости цих вищих (вторинних) емоцій.

Мистецтво знає яскраво оці емоції вторинного порядку, часом надзвичайно високого, складного й витонченого змісту. Які емоції ви переживаєте, слухаючи фугу Баха чи сонату Бетховена, дивлячися на пейзажі Рюїсдаля, картини Веласкеза або Рембрадта? Спробуйте описати зміст цих емоціональних переживань і ви переконаєтеся, що

* Арямов. Общие основы рефлексологии человека, стр. 58.

** Уотсон. Психологія, 203

вони зовсім не такого примітивного характеру, як це здається критику в пустелі панфутуризму. Чи є ж підстави вважати емоції за назадницькі реакції в людській психіці? Візьмім, напр., емоцію солідарности, соціяльного почуття, емоції героїчної боротьби за поневолених,— невже ці емоції слід вважати за назадницькі реакції людської поведінки? А емоція ненависти до клясу експлоататорів, визискувачів,— чи не є вона великою організуючою силою поневолених мас?

Даремно силкується наш критик знецінити справжню ролю емоцій в балансі людської психіки.

Але ж ясно, що цю помилку зроблено, так би мовити, несвідомо просто з незнання, з нерозуміння природи емоційної сфери *.

Взагалі кваліфікувати назадництвом емоційні реакції є наслідком прикрого непорозуміння.

Ідеальна людина для панфутуриста — це особа, позбавлена цілковито емоцій.

На думку О. Полторацького, цього якраз треба прагнути, щоб раціонально перебудувати психіку.

Знов і тут ми примушені вказати на факти, на жаль, невідомі для панфутуристів, але відомі кожному студентові-медикові: існують в психіятрії специфічні форми ідіотизму, що якраз позначаються затупленням, ба навіть повним згасанням емоційної сфери **.

Чому, постає питання, ідіота без емоцій ми повинні, за порадою панфутуризму вважати за взірець удосконаленої людини?

Безнадійно плутаючи — справу з' емоціями, безпідставно ототожнюючи їх з безумовними рефлексами, наш бідолаха-„теоретик“ ще гірше плутається з рефлексами.

Від імени сучасної рефлексології він радить: „в інтересах удосконалення людської особи треба яко найенергійніше переводити безумовні рефлекси в категорію рефлексів умовних — безпосереднє опосередкувати“ (стор. 44).

Це знов плутанина. Рефлекси безумовні не переводяться в категорію умовних рефлексів, а на базі безумовних створюються, надбудовуються рефлекси умовні. Без наявности безумовних рефлексів не можна будувати чи виховувати рефлекси умовні ***.

* О. Полторацькому, мабуть, невідомо теж, що існує теорія патемпиризму Гомперца, що виводить всю психіку разом з інтелектуальною сферою з емоцій.

** „Уменьшение интенсивности чувствований находим мы, между прочим, у идиотов“ — Штерринг Психопатологія в применении к психологии стр. 247. Психопатичні меланхолики теж виявляють значне зниження емоційних реакцій.

*** Див. у Павлова „Двадцатилетний опыт“ — стор. 211 про згасання умовного рефлекса без підкріплення його безумовним подразником.

Нарешті, два слова про загальний примітивізм викладу про емоції в нашого автора. Панує загальна спрощувальна тенденція в розумінні поведінки людини. Поведінка є сукупність рефлексів, безумовних та умовних. Безумовні рефлекси визначають назадництво людської природи („гріх плоті“ за християнською термінологією), умовні — проґресивний чинник у людини. Емоції — безумовні рефлекси. Тому геть емоції, геть безумовні рефлекси, хай живе преображенна умовними рефлексами людська природа!

Мистецтво базується на емоціях, тому геть і мистецтво! Ось „механіка“ панфутурної арґументації.

Але ж вона така бідна та гола, що доводиться її безпорадний стан рятувати хоча б наукоподібною термінологією, лякаючи „невірних“ рефлексом, як „жупелом“.

Свідомо оминаючи проблему, наскільки сучасна рефлексологія схибує в бік механічного матеріялізму і наскільки тому неприйнятна вона в своїх засадах з погляду діялектичного матеріялізму, оминаючи також питання, наскільки взагалі рефлексологія здатна обґрунтувати мистецтвознавство, зокрема марксистське мистецтвознавство, ми спинимось на думці автора, ніби мистецьке сприймання є емоційне сприймання (стор. 43).

Це вже не плутанина, а просто нісенітниця. Де той мистецький твір, що сприймається тільки емоційно? Візьмемо „Фавста“ Гете чи „Гамлета“ Шекспіра, „Джоконду“ Леонардо да Вінчі. Хіба основою, суттю мистецького сприймання цих творів можна назвати емоцію? Можна сказати лише, що емоції (до того — надто складного і підвищеного типу) супроводять домінантну лінію мистецького переживання, а не складають суть його. В такому разі всяку філософську систему, напр., Етику Спінози, Критику чистого розуму Канта і Лоґіку Геґеля ми теж сприймаємо емоціонально, а Шопенгауера, Гартмана і Шпенглера й поготів. Тоді й Айнштайнову теорію відносности ми теж сприймаємо емоціональною сферою. Що ж тоді ми не сприймаємо емоціонально? Виходить, що все, все у світі ми сприймаємо емоціонально. Навіть жовтий або червоний колір ми відчуваємо емоціонально. Квадрат, трикутник, проста, крива лінія — теж. Отже потрібно зрозуміти, що цей універсалізм емоціональної сфери залежить від суб'єктивного характеру емоціональної реакції. В емоції організм (суб'єкт) ніби сигналізує стан рівноваги між ним і оточенням, виявляє свою оцінку цього стану рівноваги (сталої чи порушеної). Отже перший висновок, який ми маємо право зробити, — такий: емоція супроводить всі стани поведінки, як тонус суб'єктивної оцінки відносин між особистістю та оточенням.

Але ж ясно, суть мистецьких творів не в їх емоціональності, а в чомусь іншому. Коли б наш критик уважніше ставився до Потебні, то він би мусив звернути увагу, на образотворчий характер

 мистецького продукування і сприймання. Суть мистецького твору — в оперуванні не емоціями, а образами, мистецька продукція є рід образного мислення.

Це загальновідома річ, але хто ж винний, що панфутуристи показують із себе анальфабетів?

Слово для Потебні має трискладові поверхи: зовнішня форма, внутрішня форма — образ, зміст. Мистецтво теж складається з цих 3-х моментів *.

Центральне значіння набирає другий момент, а саме образна функція слова (мистецтва). Слово стає знаряддям думки завдяки цій образотворчій або символістичній функції. Внутрішній образ слова не є щось задубіле, стале, навпаки — він гнучкий, динамічний, рухливий.

Звідсиль багатозначність слова як образа. В цьому і полягає образотворча функція слова. Так само й природа мистецтва, полягає в синтетичній образотворчій функції. „Искусство тоже творчество, в том самом смысле в каком і слово" — читаємо в Потебні: „Замысл художника и грубый материал не исчерпывают художественного произведения соответственно тому, как чувственный образ и звук неисчерпывают слова . . . Заслуга художника не в том минимум содержания, какое думалось ему при создании, а в известной гибкости образа, в силе внутренней формы возбуждать самое разнообразное содержание" **.

Потебня в розумінні природи мистецтва цілком згоджується з Гумбольтом, слова якого він наводить: „Прекрасное назначение — поэта — посредством всестороннего ограничения своего материала производства неограниченное и безконечное действие посредством индивидуального образа удовлетворить требованиям идеи, с одной точки зрения открыть целый мир явлений" ***.

Цю синтетичну функцію мистецтва Потебня, слідуючи за Гумбольтом, називає суцільністю (цельностью) мистецтва. Отже виходить, що суть мистецького твору не в його емоціональності, а в його образотворчій універсальній природі.

Як видно з наведеного, критик з НҐ нагромаджує одну помилку на другу. Перша помилка: немотивоване замовчання видатніших поглядів на природу мистецтва в мистецтвознавстві (Може незнання цих поглядів).

Друга помилка: спираючися на теорію Потебні, автор неправдиво тлумачить цю теорію, зводячи її до якогось вигаданого емоціоналізму.

Третя помилка: автор немотивовано і некритично „пришиває" до Потебні рефлексологію; рефлексологія подається в дикому, перекрученому вигляді.

Четверта помилка: автор не розуміє справжньої суті теорії Потебні, що дуже високо підносить і шанує мистецтво, як завершення недосконалости науки.

* Див. цит. тв., стор. 161.

** Цит. тв., стор. 151, 152.

*** Там саме, 158.

П'ята помилка: автор несподівано для читача безпідставно, з неправильно викладеної теорії Потебні виводить потребу деструктувати мистецтво, бо мистецтво ніби культивує назадницькі енергії і сили людської психіки.

Цей перелік помилок мажна було б збільшити значно, коли було б варт ретельно їх перераховувати. Але досить наведених, щоб переконатися, якої якости подається критика й теорія в „Новій Ґенерації".

Нарешті про останній момент — про методи деструкції мистецтва.

„Але треба бути діялектиками" — глибокодумно віщає теоретик панфутуризму.

Емоції, на жаль його, ще відограють видатну ролю в людській психіці і... тому доводиться рахуватися з мистецтвом, доводиться навіть цим мистецтвом займатися, хоча, як признається автор, „панфутуристи можуть цілком вільно обходитися без мистецтва".

Аби не ота „діялектика", то гарні, мовляв, були б із панфутуристів діловоди, бухгальтери, ветеринари тощо, а то зараз доводиться Семенкові вірші писати, а Полторацькому доводити, що це справді корисна праця, хоча Семенко й нудиться нею.

Отже місія панфутуризму руйнувати, нищити, деструктувати назадницьку стихію емоцій, а разом з ними й мистецтво. Як алькоголіки нищать горілку, так панфутуристи нищать, деструктують мистецтво.

Мистецтво ще має вплив на людей звичайних, ще відограє шкідливу ролю. Тому треба унешкодити мистецтво.

Як цього досягти? Дуже просто: удавати, ніби робиш мистецьку річ, свідомо фалшувати, підробляти мистецький твір.

Приблизно так, як перекупки на базарі: не молоко добре, а з водою, з підробкою продавати. Оце й є вища „мудрість" панфутуристів: свідомо підробляти, халтурувати!

Незрозуміло лише, чому це їм здається за новину, за винахід? Є різні мистецтва і розвиток їх нерівномірний. Архітектура, напр., на наших очах звільнилася з-під ярма естетизму, в ній панує принцип голого функціоналізму, як гадає О. Полторацький. А література, на жаль, ще відстає від цього темпу деструкції, тому тут особливо потрібно енерґійно нищити всяку емоційність і естетику. Ці твердження здаються авторові їх за надзвичайно ррреволюційні, за найлівісінькі: він почуває себе просто героєм на мистецькому фронті, нищити який він покликаний історією.

Але лівизна і революційність цих тверджень — вигадані, бо насправді вони безпідставні. Лише поверхове знайомство з сучасною архітектурою і недостатня аналіза поняття „естетичного"

 (впливу) призводить автора до таких помилкових висновків. Архітектура ніколи не орієнтувалася виключно на емоціональні переживання: в основі архітектура завжди була конструктивним, функціональним мистецтвом. Партенон, Свята Софія, готичний собор — не розраховано спеціяльно на якісь емоціональні реакції; ці спорудження мають певне призначення і певну конструкцію, що пояснюються станом тодішньої техніки та матеріялом.

Певні естетичні емоції є вторинний ефект другорядного порядку, в даному разі, але, виходячи з цих емоцій, не можна пояснити природи цих споруджень.

Сучасна архітектура є насамперед наслідок сучасної техніки залізобетону, напруженого темпу індустріялізації і раціоналізації великого міста.

Але помилково буде думати, ніби сучасна архітектура нехтує естетичний принцип: замість декоративних форм минулої доби сучасний архітектор естетично розташовує площини та об'ємні маси, подає їх в новій раціональній композиції. (Мендельсон, Таут, Пельциг, Корбюзье та ін.).

Змінилася техніка, змінилися засоби конструкції,— змінилися принципи композиції елементів і мас, змінилася естетична оцінка. Але в основі архітектурної композиції принцип естетичного добору елементів та способу їх сполучення — залишився. Пропорції поділу архітектурного організму на частини, взаємозалежність між окремими елементами — суворо витримано в естетичному плані сучасної архітектури. Площина часто подається і сприймається як прекрасна декоративна пляма. Чистота форм теж править за момент естетичного впливу. За приклад того, що сучасна архітектура не цурається естетики може бути така дрібниця, як водоливні рури, що зараз всюди роблять 4-кутньої форми, а не колової, як раніше, хоча навіть і панфутуристам зрозуміло, що з погляду функціональности, раціональности, і доцільности звичайні круглі рури значно випереджують 4-кутні: бо вони значно дешевші, зручніші, їх значно легше виробляти, нарешті, вони значно довше функціонують, ніж сучасні модні 4-кутні. Так само стоїть справа і з літературою.

Змінилися соціяльні умови, змінилися естетичні норми, змінилася техніка літературного твору.

Маяковський відповідає іншим естетичним нормам, ніж Пушкін або Блок. Динамізм сучасного міста, напружена енергія нових рушійних сил, протиріччя, що роздирають сучасний світ — знаходять свій вираз і естетичний еквівалент в напруженій динаміці і ритмові віршів Маяковського. Епічний гекзаметр, стиль виточений французької балади або рондо ми можемо приймати значною мірою, коли не виключно — в світлі певної іронії. Для виразу сучасної психіки, сучасної емоціональної сфери — потрібні нові засоби.

Ці нові засоби винайдено в сучасній поезії.

Маяковський, загалом кажучи, сприймається теж *естетично*.

Щодо Семенка, то принципово не виключається, що й його можуть сприймати естетично. „Збор лому“ (як тема) може будити прекрасні *емоції* — соціяльного й естетичного порядку. Мистець може малювати помийницю, жахливу сцену вбивства, людське нещастя — і його твір можна сприймати *естетично*. Він хвилює людську психіку, впливає на емоціональну сферу, *збуджує* глибини й верхів'я психіки в її суцільності і — в цьому значіння мистецького твору.

Мистець може й дезорганізувати психіку. Таке мистецтво нам непотрібне, воно шкідливе. Потрібне мистецтво ідеологічно витримане, співзгучне добі пролетарської революції.

Що мистецтво не обмежується орієнтацією на емоції — це вже вище доведено.

Але ж хіба й емоції не можна і не треба скеровувати, організовувати в бік їхнього піднесення, ошляхетнення, підвищення їхньої соціяльної вартости?

А коли так, то навіщо деструктувати мистецтво?

Панфутуристи не розуміють того, що шлях деструкції, занепаду мистецтва є шлях буржуазного мистецтва, що є виразним симптомом глибокого соціяльного розкладу буржуазії. Панфутуристи, не втямивши суті цього явища, бадьоро беруться прищеплювати бацили розкладу й занепадництва пролетарському мистецтву і пролетарській психіці.

Це справді є *деструкторська* робота.

Але... на чию користь?

ЗА КУЛЬТУРНІСТЬ ТА ОХАЙНІСТЬ

І ДЛЯ НАС ОБОВ'ЯЗКОВЕ

I

> Потрібно своєчасно відгукатись на кожну нову книжку, давати точні формульовки, а не займатися, як іноді трапляється, словесною еквілібристикою.
>
> *„Розгорнутим фронтом“, передова у „Літ. Газеті“, ч. 4, 1929.*
>
> Фігурально висловлюючись, не обов'язково досліджувати кількість рим і асонансів у Блока, але обов'язково знати програм Комінтерну, щоб бути всебічно культурною людиною...
>
> *„На творчі висоти“, Б. Коваленко, „Літ. Газета“, ч. 6, 1929.*

* Нарешті, слід запитати, чому „Новій Ґенерації“ здається, що церква за часів Тараса Трясила могла бути позитивним чинником, адже за часів Трясила інквізиція „во славу божу“ провадила ще енергійну теж „деструкторську“ роботу!

Дивна „діялектика“ в „Новій Ґенерації“!..

Чого, наприклад, вартий дотеп про „родину„ критику в пролетарській літературі зокрема в „Літ. Газеті“? І скільки б ми не підкреслювали принцип і практику самокритики, скільки б не відзначали негативних (але й позитивних) сторін творчости „своїх“ і „чужих“ авторів...

„Рік видання третій“, передова в „Літ. Газеті“, ч. 7.

Ми навели ці аж три цитати з „Літературної Газети“, нашого Київського органу, з подвійною метою. Поперше, щоб вітати редакцію „Літературної Газети“ з тим, що вона, не вважаючи на сичання численних ворогів пролетарської літератури, сміливо проголошує ці істини, обов'язкові для кожного пролетарського письменника й критика. Подруге, щоб по-товариському зауважити цій редакції, що сама вона часом ці істини порушує, принаймні перші дві. Отже третя повинна змусити київських товаришів по-товариському ж це наше зауваження й сприйняти. Ми вправі вимагати такого ставлення до вусппівської самокритики не стільки від авторів тих матеріялів, про які нижче мова мовитиметься, скільки саме од редакції „Літературної Газети“, що чи не найбільше з вусппівських органів досі зробила в галузі самокритики.

Та кинемо довгі передмови — вони непотрібні взагалі, а коли пишеш для товаришів — тим паче . . .

В ч. 5. „Літ. Газети“ вміщено фейлетон т. Л. Ковалівни „Літературною водою“. Фейлетон цікавий, позбирано в ньому чимало літературних ляпсусів — і вусппівців і невусппівців. Можна й слід посперечатись про витриманість тону цього фейлетону, що може надто гостро „криє“ вусппівця Н. Щербину за справді невдалу й не вусппівську своїми настроями поезію в прозі, бо ми вважаємо Щербину все таки за поета оригінального й талановитого, а не за „халтурщика“ (хоч і не заплющуємо очей на його хиби) ; безперечно надто гостро фейлетон реагує на „Літературні будні“ В. М. вміщені у Ч. 21 „Комсомольця України“. На адресу В. М. пускає Л. Ковалівна таку тираду :

„Ми любимо газету „Комсомолець України“, але нам ненависні такі і „співробітники“, як В. М., що, на наш погляд, є не лише неписьменний літературно, але й спритний пересмикувач літературних фактів“.

Я не високої думки про обзнайомленість В. М. з нашою поточною літературою, проте не бачу ніяких підстав „ненавидіти“ цього невдалого ревюїста. Можна було просто обмежитися порадою В. М. менше читати в серцях „жертв“ його оглядів, а більше й уважніше читати їхні твори та й взагалі нашу літературу, особливо наші журнали (тоді він, до речі, довідався б, що для того, щоб прочитати „Чорну Епопею“ не треба особливого „щастя“ — досить переглянути кілька номерів

„Гарту“, „Червоного Шляху“ та книжку першу „Літ. Ярмарку“, де друкувалася в с я ця поема, хоч окремою книжкою ще не вийшла; та це, між іншим, бо жадної „ненависти“ я не почуваю до В. М. за цей дружній, хоч і невдалий дотеп). Ненавидіти ж треба клясових ворогів.

Та тон тут — річ другорядна. Гірше те, що т. Л. Ковалівна н е з н а є речей, про які таким авторитетним тоном пише. Про це свідчить розділ фейлетона, що називається корисною для автора його назвою: „Перш ніж написати, — подумай“. Говориться там про „Поради молодим белетристам“, вміщені у січневій книжці Львівської „Культури“. Коли б т. Ковалівна знала, що це за журнал, то вона не писала б, що він, „Будучи не лише літературним, але й культурно - політичним органом ... безперечно має велику цінність (для кого? — І. К.), особливо в умовах панської Польщі“. Бо журналом „Культура“ керують політичні прихильники тих кол. членів верхівки Компартії Західньої України, що зрадили комунізм і виключені з Комінтерну. Другими словами, журнал той протиставляє себе Компартії Західньої України, Компартії Польщі та й Комінтернові в цілому.

Отже, „цінність“ того журналу для нас дуже сумнівна, навіть більше можна сказати, це шкідливий для пролетарського руху на Західній Україні, ворожий до нас орган.

Отже, скільки мовиться за т. Л. Ковалівну, то не слід їй було так переконано рекомендувати журнал, про політичне обличчя якого вона не має уявлення.

Очевидячки, для того, щоб таке уявлення мати, треба не лише знати програму Комінтерну, але й стежити за станом Комінтерну в цілому й окремих його секцій, особливо ж братніх нам компартій. А КПЗУ, як партію, що про її справи чимало писалося й говорилося в нас у зв'язку з недавнім розламом у ній, нам треба б знати найкраще.

Та цим не вичерпується необізнайомленість Л. Ковалівни із справою. Вона, немов справді якусь Америку, відкриває „Поради молодим белетристам“ і з цілком поважним виглядом (у всякому разі, цілком поважним тоном) полемізує з ними. Тимчасом, ці „Поради“ ще 1926 року були надруковані в четвертій книжці „В а п л і т е“, саме в статті (чи теж фейлетоні — не добереш) Обсерватора „Думки про молоду белетристику“, в розділі „Несистематизовані поради молодим белетристам“ (стор. 200 — 201). А ще пікантніше те, що полеміку з тими анекдотичними „Порадами“ давно вже переведено й закінчено в УСРР: адже т. Ковалівна мала змогу прочитати мою статтю „Завдання літературного фронту“ в нр. 294 „Комуніста“ за 1927 рік, так само повинна була прочитати відповідні статті у „Молодняку“ та ін. органах, що викривали міщанську пиху, та літературну неписьменність Обсерватора.

„Перше ніж писати — подумай“ — цього не досить. Перше ніж писати — вивчи як слід об'єкт, простудіюй і уважно весь причетний до справи матеріял,— ось що треба порадити т. Ковалівні.

Та справа не стільки в авторі, скільки в недогляді редакції, що повинна була звернути увагу на ці огріхи й не припускати їх в органі ВУСПП'у. Тимчасом, у наступному (6-му) числі „Літ. Газети“, ми знову знаходимо в рецензії т. С. Воскрекасенка на книжку т. Ів. Ковтуна „Яструби“ таку фразу:

„Радити І. Ковтунові, щоб він не брався за романи до 28-ми років, як це робить журнал „Культура“, що видається у Львові, даючи цілу серію заповідів молодому письменникові, не будемо, хоча б тому, щоб не попасти у чергову злободенну гумореску Ю. Вухналя“ і т. д.

Воскрекасенко, як і Л. Ковалівна, на нашу думку, заслуговує на те, щоб таки попасти у чергову гумореску чи Ю. Вухналя, чи іншого з наших гумористів. Та не слід на це наражуватись редакції.

Надто бо багато в нас ворогів, радих кожної хвилі використати наші недогляди, й не для дружніх гуморесок, а для лютої кампанії проти української пролетарської літератури та її передового організованого загону — ВУСППу.

Щоб цьому запобігти й не давати приводів до зайвих вихваток проти ВУСПП'у, треба редакціям наших органів уважніше редагувати вміщуваний в тих органах матеріял, а вусппівцям самим стежити за тими помилками й недоглядами, що все таки в нас трапляються — й своєчасно реагувати на них.

І. Кулик

БІБЛІОГРАФІЯ

Т. Осьмачка. Клекіт. Поезії книжка третя. В-во письменників „Маса“. 1929 р. Стор. 70. Ціна 1 крб. 10 коп.

Тодось Осьмачка визначався досі, як своєрідний, не дуже приступний для популярного сприймання поет. Його стиль можна було визначити за імажиністичний, основну особливість його поетики складали гіперболічні образи староселянського ґатунку, що їх джерело треба було шукати в народній старовинній мітології. За цією особливістю Т. Осьмачка нагадував російського відомого поета Н. Клюєва і подібно до того являв собою ідеолога певної верстви селянства. Соціяльний характер ідеології Т. Осьмачки своєчасно не був від критики виявлений, в кожному разі, Т. Осьмачка не виявив себе, як мистецький представник прогресивної, соціяльно-активної частини селянства, хоча ні за революційно-селянського, ні за реакційно-селянського письменника його досі не бралось. Н. Клюєв, тимчасом, є, безперечно, реакційно-селянський поет.

У цій третій своїй збірці Т. Осьмачка виявляє намір спростити собі поетику і безпосередніше підійти до життя, зокрема намагається одверто зформулувати своє соціяльне настановлення.

Попередні особливості його поетики* тут подекуди залишаються, але вони вже відходять поволі на задній план, відограючи не конструктивну, а допоміжну ролю в побудові твору.

Образи в Т. Осьмачки і в цій книжці переховують витримано-ідеалістичний характер. Кілька прикладів допоможуть нам уявити їх гіперболічність і їх синтетичну будову: всі ці загальні особливості однаково характерні і для Клюєвської образовости... Уже у вступному „Сонеті“ після пророчистого рядка: „Коли німують людські душі“ йде, між іншим, така алегорія:

Того, душе, на світляних розгонах,
свої прозорі вікна розтворяй
і випускай слова на землю чорну,
де клекотять, мов казани моря...

На 19-й сторінці:

на мурах, ніби на розп'яттях,
ворони виють в небеса.

Характерний зразок зворотного гіперболізму в поемі „Міщани“ (71 октава):

Із дула з полум'ям злетіла рана
та й сіла на виску, як муха-смерть

Там же (80):

На небі сонце, мов гарячий камінь...

Октава 82-а дає порівняння для героя:

як під чужим, не українським небом
сліпий поранений стрільцями лев...

Це порівняння розгортається далі в складну алегорію:

Пролине вік, як сови над лісами,
і порохом осяде на морях;
у лева грива всиплеться пісками,
що скелі згублять на сухих вітрах;
пісок зіллється між шерстею в камінь,
та кров збігатиме з тяжкої рани
у чорне лоно велетенських гір,
а лев лизатиме одвічний біль.

* До особливостей поетики Т. Осьмачки належить також його принципово-незграбне ставлення до рими, ритму і взагалі до звукової форми.

В „Містерії“, що закінчує книжку, алегоричний лев одживає і кличе до суду (панівну клясу середньовіччя):

Лев же у судную сурму рикав,
вила сова ніби місяць конав.

Після того суду в легенді, що провіщає Голос:

Роки спадають, як листя пожовкле...
. . . .
город великий давно вже спустів,
лев і сова лиш кричать із-під стін.

Докладна і заплутана алегоричність дуже утруднювала досі сприймання творів Т. Осьмачки. У цій книжці вона, до певної міри, поступається перед натуралістичним способом малювання, що його зілюструємо, хоча б уривком із 4-ої октави „Міщан“:

І от у сквері городському сквернім
вирує публіка, кипить, гуля —
повії хлопців зупиняють чемно:
„Пардон, таваріщ, нєт лі в вас агня?“

Певна сюжетність і змістовність „Клекоту“ є нові для творчости Т. Осьмачки художні ознаки, шо показують його еволюцію в напрямку до реалізму. Свою своєрідну поетичну маніру, що являє собою сполучення натуралізму з імажиністичним гіперболізмом, Т. Осьмачка починає підпорядковувати певним змістовим та ідейним завданням. Об'єктивно кажучи, це поступ для поета. Збірка позначає в його творчості певний етап перелому і, як усі такі переломні твори, відходячи від первісних досягнень ще не доходить до нової довершеноси.

Які ж саме змістові та ідейні завдання ставить собі автор „Клекоту“? Їх треба в аналізі виділити, поперше, з доволі таки плутаного стилістичного тла поезії, а подруге, відрізнити від суб'єктивних, індивідуалістичних настроїв, що глибоко просякають її, творячи суцільний емоціональний тон. Уже наведені стилістичні уривки забарвлені на чорне. Ліричні вислови підкреслюють і поглиблюють той же надтрунний колорит.

Я знов самотній і проклятий,—
схилився тяжко до вікна...
. . . .
Куди, куди втічу від горя,
від тих зловісних голосів?..
(19 ст.).

Настрій характерно зв'язаний з типовим для Т. Осьмачки образом, при чому походження образу оголено, в цьому уривкові з поезії „Не можу...":

Душа боліла в мене і цвіла
сухими пелюстками думи:
що сонце пада з вічного зела
за море, у вечірні шуми...

У тій же поезії надтрунний мотив, забарвлений на філософське міркування, навіть натур-філософське:

О, будь ти прокляте, моє життя,
свідомість бідної тварини!
Аджеж була ти в чорного жука,
що пропадом на рейці згинув.

Цілком погоджено із стилістикою і ліричними настроями подаване в збірці соціяльне оточення. Збірку напоєно суб'єктивно щирим, але об'єктивно хибним і шкідливим, негативним соціяльним патосом. Занепадництво в Т. Осьмачки, очевидно, має глибше коріння, як поверхові й минучі настрої в наших дипломованих занепадників, що їх викривав на сторінках „Життя й Революції" тов. Як. Савченко. Його занепадництво має свій ідейно-художній програм. У поезії „Дорогому" Т. Осьмачка заперечує поетичні напрямки, поперше, цілком наявно, Є. Плужника:

І мудрости не хочу я в ці роки,
Що псом прибитим шкандиба
І деяким поетам лиже боки,
Мов кістку, кинуту з вікна...

а по друге М. Рильського —

І мудрости не хочу, що снігами
Яснить на зламах вічних гір,
Бо людські мрії там попримерзали,
Коли зринали із віків!..

Першому — попутникові — кинуто образ-образу, другому — неокласикові — закинуто брак соціяльної активности. Такі — заперечення, а позитивний вислов урочисто промовляє:

Благословенне єсть безумство-хаос,
Що над сонцями клекотить,
Аби одвічно землі нарождались
І над безоднями пливли...

Безумство - хаос, на думку поетову, кличе в'язнів із - за грат на барикадах радісно, відважно за подих вільности вмирать...

Поет намагається взяти активне соціяльне настановлення, що було б погоджено з його індивідуалістичним світовідчуванням, з його песимізмом і художньою архаїчністю. Власне, всі вміщені тут твори настановлює він таким чином, що оспівує спочатку селянські минулі злидні — натуралістично й алегорично, а потім звертається, звичайно, в алегоричній формі до сучасности і вбачає в ній картину не менш безвідрадну. Виникає розпачливо - жахлива соціяльна перспектива. Вона обурює поета і провокує його на вихватки, що їх дуже важко м'яко кваліфікувати і пояснювати юнацькою ідеологічною невитриманістю. В соціяльному настановленні, що його намагається виявити в цій книжці Т. Осьмачка, є певна система, і ця радикально - народницька система в умовах радянської дійсности стає ідеологічно - реакційна. Взагалі, Т. Осьмачка погано відрізняє минуле від сучасного. Отже, колись чи тепер, а може і повсякчас, в алегоричному „Сонеті", що починається з нього „Клекіт":

... очі в молоді, немов од суші
мертвіють, облітають на весні.

Друга поезія „Голота" подає натуралістичний малюнок селянських злиднів, позбавлений будь - яких часових чи політично - соціяльних прикмет:

Нема нічого там у хаті:
Звисає жертка у кутку,
І з неї висить одна плахта
І на кінці старий картуз.

Її скінчено перспективно - реторичним запитанням:

Моя голото, моя доле!
Який скує мороз мені
Бліді повіки молоді,
Щоб я не бачив твоє горе?!

Третя — „Пам'яті Франка" — містить у собі між іншими надтрунними мотивами ще й такий батьків заповіт:

„Дивися, мій сину, й повік пам'ятай
Ту землю, що нам дає соки,
Навіки у серці своїм заховай
Той стогін народу, що чув на полях
Займаючи скот із толоки!.."

Це, очевидно, минуле, а в плані сучасности:

... я самотній іду
І падаю нагло на кований брук,
Уста ж обкипають риданням.
. . . .
За місто біжу я, у степ, до ріллі,
До скиби вклякаю...

В сучасному плані — розпач, зате в майбутті зоріє перспективна алегорія — дарунок із поля: живущії роси —

Щоб думи скропити великих батьків,
Що виросли з людського горя.

В четвертій поезії минуле вже віч-на-віч зустрічається з сучасністю:

„Кого глядиш ти? Коні у колоссі!“—
Зарів, як з ліса дикий крик...
Той крик „об'єжчиків“ лунає й досі
І в городах між кам'яниць.
І кожний раз, коли життя нежданно
Над головою загуде,
І знов мені на давню рану
Канчук ремінний упаде,—
Твій образ, юний і пречистий, бачу
На полі панськім у стерні...
(15 ст.).

Цими днями автор рецензії мав приємність переглянути цікавий людський документ, де автор, сільський інтелігент куркулячої орієнтації, порівнює так само минуле з сучасністю, не вбачаючи ні тоді, ні тепер для селянина нічого доброго в перспективі, розмальовує злиденне й безвихідне становище селянське. скаржиться, що тоді були пани, а тепер, мовляв, комуністи, і що заповітів великих батьків-народовців ніхто не слухає. Закінчує анонімну супліку доволі своєрідно — прокльоном адресатові, як комуністові, і вибаченням перед ним за образу, як перед українцем. Між іншим, заявляє, що він проти українізації, бо її переводять антидемократично.

Коли взятись перекладати на художню мову такий-от людський документ, де людина промовляє, безперечно, від ім'я не власного, а своєї соціяльної верстви, то повинно вийти, коли перекладач матиме хист і братиме на увагу Київський Окрліт, щось дуже подібне до деяких Осьмаччиних віршів. Тоб-то, Тодось Осьмачка виступає у своєму жалюгідному „Клекоті“ в ролі поетичного рупору реакційної частини

 селянства, в ролі перекладача одверто антиреволюційних, куркулячих чи від куркульні інспірованих соціяльних настроїв на мову, художньо трохи зашифровану і тому більш-менш друкабельну.

Дуже показна його поезія, присвячена „Деспотам". Складається вона з пятьох розділів. У першому:

ридають неньки разом із вітрами
і руки простягають над степами
до брам високих городів...

Цитата дає, між іншим, маненьку ілюстрацію до властивої Т. Осьмачці протиміськости, антиурбаністичности... Безпосередньо після неї

... іде Денікин з міста, а з ним чорно
[війська, || діточки!
Гуком-тупотом, копитом татарським
[нам звістка || близиться.
Землі ситі та дорідні знов пан
[паювати || тучиться...

У другому розділі твору:

Іде конвой, і стогне камінь,
спиня трамваї голосні;
Ідуть оточені селяни
густими жалами заліз.

Урочисто, але з відповідною давнині холоднуватістю, кричать і плачуть неньки сиві підчас сумного походу часів Денікінщини — в третьому й четвертому розділах.

У п'ятому розділі історична перспектива Денікінщини зникає, зате виникає замість попередньої декоративности правдиве соціяльне обурення. Автор промовляє від першої особи множини і в тривалому часі. Висловлюється доволі сміливо, але більш-менш алегорично, і вже принципово не відділяє минулого становища „народу" від сучасного:

В ім'я твоє, народе працьовитий,
тебе заковуєм в ланці.
Ще й у казармах, каменем налитих,
тебе годуєм на заріз.
А працю ту, що виросла із поту
твого гарячого в жнива,
що сипалася зерном через гору
у кіш дубовий до млина,—
забрали в тебе ми не так, як таті,
але розбоєм в білий день,
коли кипіло сонце на загаті

і гукав півень до гостей!
І ти у городі, немов собака,
глядиш добро своє для нас,
вночі до каменю впадаєш плакать,
кайдани гризти в тихий час.

Денікінський конвой привів під древній неньчин плач алегоричних селян до в'язниці радянського ладу — так розгортається поетичний образ-стрижень поезії „Деспотам"... Не більше соціяльного змісту вклав до своєї не менш щирої супліки, що ми її раніше згадували, невідомий Куркуленко. І як ідеолог-поет, так і підрядний представник реакційної верстви селянства почувають соціяльну рокованість своєї верстви, звичайно, переносячи її на цілий „нарід". Обидва вони не бачать з м о г и опору, звідціля своєрідні есхатологічні настрої в обох, — кінець світу, мовляв, гине нарід...

Гризи! гризи! та знай: даремна справа —
впадеш під кригу ланцюгів,
співаючи присмаглими устами
чужих пісень із городів.
. . . .
Й безумний хто на бій устане з нами
народню правду визволять —
і за Нерона там, під небесами,
світи однаково біжать?!

Але поет знаходить вихід, принаймні, ідеалістичний — в плані вільного сумління:

... нехай однаково чоло з димами
схиляють в море наші дні,
нехай у лапах вашої гордині
в безодню тріпає земля, —
на бій із вами виступить однині
душа знеможена моя!

Останні дві речі збірки поема „Міщани" і „Містерія" мають певну конкретну фабулу, вони, до певної міри, сюжетні, тоб-то виявляють не лише хронологічний, ще й причиновий зв'язок описуваних подій. Історія самогубства дівчини, викладена в поемі, являє побутову невеличку ілюстрацію до того, як місто дурить і губить нарід...

І ці боління носите у сквери,
мої селючки, завше ув очах,
і там свою невинність на шинелі
віддаєте салдатам у сльозах,

а потім вас вигонять догнивати
з хворобою важкою в рідні хати —
й над гробом вашим в рідному ж селі
справляють пранці чорні пожарі.

Така доля в місті селянки - наймички. Автор дивиться на місто тільки, як на джерело розпусти. В поемі діє не наймичка, а хазяйська дочка — батько чесний ремісник, тесля — чорноволоса Ліда. Вона теж гине — через аліментщика Пилипа і свою безневинність. Усучасненена трохи, міщанська сантиментальна драма нагадує класичні зразки цього жанру, хоча б і „Бедную Лізу“ Карамзіна. Трохи дивує вміщена 88 - ою октавою мораль цієї байки:

Міщани! ви, тупая смерти сило,
що валом прокотила через світ
і задавила все, що зупинилось,
та й заніміла, сіра, мов граніт.
Ви дзеркало космічного стремління,
куди травинка глянула весіння —
і через те в небесний океан
летить мій дух і руху не спиня!

Попереду (86 - а) зазначено:

Вам пісню проспівав я героїчну,
важкі міщани, й темні, як земля!
Ви єсть і будете живі одвічно,
як ніч похмура, мати сонця - дня.

Індивідуалістичне протиставлення власної особи міщанству виявляв уже В. Плеханов, як ознаку дрібнобуржуазного бунтарства, що його намагається, в даному конкретному випадкові, поет Т. Осьмачка протиставити нашій радянській буденщині. Але й найтемніша на сонці пляма незрівняно світліша за найясніший з романтичного реквізиту смолоскип.

Вкінці, мусимо відзначити несподівано поблажливе ставлення до соціяльного змісту „Клекота“ в рецензії на збірку, вміщеній у № 3 жрн. „Молодняк“. Збірка поезій Т. Осьмачки „Клекіт“ належить саме до таких книжок, що з їх впливом пролетарська критика повинна боротися, в першу чергу, викриваючи їх ідеологічне обличчя.

М. Доленго

УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Найближчим часом Наркомос УСРР починає видавати дитячу енциклопедію.

Енциклопедія складатиметься приблизно з 200 друкованих аркушів, не рахуючи малюнків, діяграм, мап та інших ілюстрацій. Передбачається випустити всього близько 20 томів.

До художного оформлення запрошено видатних художників і ілюстраторів.

Енциклопедія вийде тиражем в 50.000 примірників українською мовою. В разі потреби намічається також випустити переклад енциклопедії на руську мову.

До співробітництва запрошено т.т. Скрипника, Приходька, Полоцького, проф. Білецького, проф. Семковського, проф. Попова, Ястремжбовського та інш. Автори є найвидатніші вчені і педагоги України.

За основу енциклопедії буде покладений громадсько - виробничий принцип, на якому побудовано програму сучасної радянської трудової школи. Дитяча енциклопедія охопить основні галузі виробництва і знання: сільське господарство, промисловість, шляхи сполучення і звязку, торгівлі, суспільствознавство, природознавство, мистецтво то-що.

Увесь матеріял енциклопедії буде поданий в історико - економічному розрізі.

Енциклопедію призначається для дітей старшого віку; вона ставить перед собою завдання вичерпати потрібні для дітей віком 13—17 років знання в усіх царинах історії, науки, мистецтва та побуту.

Видавати дитячу енциклопедію доручено Державидаву України. Поточного року передбачається випустити не менш, як половину всієї кількости томів.

РЕВОЛЮЦІЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕХНІЦІ

Харківське громадянство мало нагоду послухати надзвичайно цікавий концерт на найдосконалішому в світі музичному інструменту — Терменвоксі. Терменвокс — це такий інструмент, на якому, за допомогою радіо - магнетних хвиль, можна одержувати найрізноманітніші звуки. Цей інструмент такий досконалий, що в ньому немає усіх тих дефектів звукової передачі, що їх мають інші інструменти. Артист К. І. Ковальський — це покищо єдиний артист, що може грати на цьому інструменті, ледве помітним рухом руки, не торкаючись самого інструмента, грає на ньому і одержує з нього кришталево чисті звуки. Звук терменвокс трохи схожий на людський голос. Найбільше враження

 на слухачів справляє те, що артист виконує на цьому інструменті найскладніші музичні твори відомих композиторів, ніби граючись ледве помітними рухами пальців.

Терменвокс — винахід радянського професора Л. С. Термена — має величезні перспективи. Тут мова вже йде про цілий переворот у музичному мистецтві. Велике соціяльне значіння цього перевороту полягає в тім, що на терменвоксі можна одержувати найвищі звуки — од ледве чутних до найрізноманітніших своїм тембром, це утворює цілком реальні підвалини для організації цілої оркестри терменвоксів різного тембру і тону. Проф. Термен, що перебуває тепер в Америці, працює саме коло організації величезної електрооркестри з 75 терменвоксів. Терменвокс за кордоном, у Західній Европі, в Америці має величезний успіх і цей успіх зростає день від дня. Є вже відомості, що в Америці відкрито консерваторію для вивчання гри на терменвоксі.

ЗАХОПЛЕННЯ „ДУМКОЮ" У ФРАНЦІЇ

Гастролі української хорової капели „Думка" у Франції пройшли з надзвичайним художнім успіхом. „Думка" змушена була затягти своє перебування у Франції і дати кілька додаткових концертів. Вся французька преса захоплено говорить про капелу. Паризьке видання „Чікаго Триб'юн" дало таку рецензію:

„Думка блискуче довела заслуженість своєї слави, як однієї з найкращих капел у світі. Нестор Городенко перетворив 60 голосів співаків у досконалий інструмент, на який він грає з цілковитою віртуозністю".

Газета „Ексцельсіор" так говорить про капелу:

„Приємним сюрпризом була чудова артистична свідомість виконавців. Співаки зовсім не зловживають легкими ефектами, що, звичайно, створюють хорам успіх".

„Ле Голуа" пише:

„Виконавці під майстерним керуванням Нестора Городовенка дали виконання, блискуче силою і потужністю". Зараз капела повернулася на Україну.

УКРАЇНСЬКІ АРТИСТИ І МУЗИКИ ПОЇДУТЬ ЗА КОРДОН

Товариство культзв'язку з закордоном обговорило питання про посилку за кордон українських музичних діячів і артистів. Ухвалено просити Наркомос відрядити за кордон, зокрема на Західню Україну і до Туреччини, найкращі українські музичні сили. Крім того, групу артистів пошлють за кордон для удосконалення.

УКРАЇНСЬКІ ХУДОЖНИКИ НА ВИСТАВЦІ В ГОЛЯНДІЇ

Об'єднання українських художників АХЧУ і АРМУ надіслали на міжнародню виставку в Голяндії панад 600 полотен харківських, київських та одеських художників. Слід відзначити, що українське малярство у всьому відділі СРСР кількістю й якістю репрезентовано далеко повніше, ніж графічне мистецтво інш. союзних республік.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АРХІТЕКТОРІВ У МІЖНАРОДНЬОМУ КОНКУРСІ

Українські архітектори ухвалили взяти участь у міжнародньому конкурсі на збудування „Маяка Колумба". (Колумб—мандрівник, що відкрив Америку). Цей конкурс оголосив уряд Північно-Американських Спол. Штатів. Утворилися дві групи архітекторів: у Харкові на чолі з архітектором Касяном і в Києві під керівництвом архітектора Волошина. Обидві групи вже закінчили свої проєкти. Найближчим часом обидва українські проєкти будуть надіслані до Вашингтону.

ДЕРЖАВНА ПЕРЕСУВНА ОПЕРА В МИКОЛАЄВІ

За час свого перебування в Миколаєві державна пересувна опера дала понад 20 спектаклів та 14 концертів-вистав з лекціями, що пояснювали завдання українського театру. Відвідало оперу 22 тис. глядачів; із цієї кількости лише 2% припадає на випадкового глядача, а решта 98%— це робітники й службовці, що набували квитки через робітничу касу або мали абонементні книжки; кілька спектаклів було закуплено профсоюзами і зокрема заводом ім. Марті для своїх робітників.

На кінець свого перебування в Миколаєві державна пересувна опера відчитувалась перед конференцією глядачів. У виступах робітників, що в більшості давали позитивну оцінку роботи опери, особливо відмічалось звязок її з робітничою масою — виїзди опери до робітничих клубів, у червоноармійські частини з концертами, лекціями. Газета „Красный Николаев" напередодні конференції присвятила роботі опери цілу сторінку. Автори заміток — робітники, робітниці, червоноармійці, вчителі. Майже всі висловлюють побажання мати в себе пересувну оперу й у наступному сезоні, але на більший термін, ніж це було цього разу, а саме: почати наступний сезон виставами опери і продовжить його 2—3 місяці. „Добре також, що нам показали не лише „Кармен" та „Аїду", але й українську оперу „Тарас Бульба", пише робітниця з заводу Марті. „Мені в роботі трупи подобається, що в ній не „знаменитості", а „молодняк". „Добре, що робітники опери показують свої постановки не лише в театрі, а і виїздять в клуби і військові частини".

 „Треба продовжувать роботу по підвищенню якости вистав та пояснювальних конферансів. Час перейти до більш серйозного пояснення музики, а не давати лише переказ змісту“. Є голоси за зниження цін на квитки, бо робітники з низькою зарплатою не мають можливости відвідувати оперні вистави. Такі основні моменти в оцінці роботи державної пересувної опери у масового глядача.

Від імени конференції глядачів пересувній опері піднесено червоного прапора і в резолюції відмічено необхідність внести спектаклі пересувної опери в наступний сезон протягом 2—3 місяців. Така ж постанова і культвідділу ОРПС.

З Миколаєва опера виїхала в Зінов'ївське, а потім на Донбас.

ТЕАТР ДЛЯ ПРОЛЕТАРІЯТУ

Зимовий сезон Харківського Державного Червонозаводського театру пройшов з великим успіхом. За 4 місяці театр об'єднав навколо себе значні кадри робітничого глядача. За цей період театр дав 94 вистави, де були присутні 57.000 робітничих глядачів. Якщо врахувати, що, коли в Червонозаводському театрі була російська драма, її в зимовий сезон одвідувало 40 тис. робітничих глядачів, то стане зрозумілим, яких великих успіхів досяг Державний Червонозаводський театр. Протягом зимового сезону організовано 56 культпоходів; це свідчить про міцний зв'язок, що має театр з робітничим глядачем.

ПЕРЕХІД „КОМУНАРКИ УКРАЇНИ“ НА ТИЖНЕВИК

У четвертім кварталі минулого року місячник „Комунарка України“, що його видає в-во „Комуніст“, став друкуватись українською мовою. З 1-го січня 1929 року журнал видається що-тижня, щоб швидше відгукуватись на життьові події. Тиражу має журнал близько 20.000.

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

ТЕРПЛЯЧЕ ПОЯСНЕННЯ

I

Виключно в інтересах справи: з'ясування принципових засад, а не за ради особистої амбіції, змушений відповідати деяким своїм полемістам. У „Критиці“ (№ 6 за рік 1928) вміщено дві полемічні статті: т. Сухина-Хоменка і мою відповідь. У числі 2 журналу за цей рік т. Хоменко надіслав листа до редакції, що в йому зазначає: дискусія нічого не міняє з його тверджень.

Головні ж його твердження були ті, що: „ніхто з марксистів не говорить про ролю мистецтва в об'єднанні думок, воління, ніхто з них ніде також не говорить про організуючу ролю мистецтва". („Критика" № 6, стор. 79) і далі (стор. 106) мова йде вже про богдановщину. Відповідаючи я казав, що не тільки чимало марксистів визнавали організуючу ролю мистецтва, а навіть і сам Ленін казав: „Мистецтво належить народові. Воно повинно увіходити своїми найглибшими корінням в саму грубизну трудящих мас. Воно повинно об'єднати почуття, думку і воління цих мас..." За цю фразу і вчепився Хоменко в листі до редакції — Ленін такого не писав, це не можна вважати за точні його думки, бо це писав не Ленін, а Цеткіна.

Виходить з листа Хоменка, нібито я ховаю загальновідомий факт, що його ще ніхто не заперечував принаймні в руській пресі, що це думки Леніна, збережені нам Кларою Цеткін. Це перший випадок, що Хоменко сумнівається. Досі ніхто сумніву не мав, не маю і я. Але я не ховав нічого: в статті я посилаюся на свою книжку „Українська література", де в кількох місцях є вказівка на Цеткін. На сторінці 37 моєї „Української літератури" — „В спогадах Клари Цеткін є такі слова Ленінові" — і наведено цю саму цітату. На стор. 55 вказано: „Ленін про функцію мистецтва". „Пролетариат и литература". Стор. 17. На стор. 15 у тій же моїй книзі: „Ленін сказав про мистецтво" — і цітата — Сухино-Хоменко в листі пише, вважаючи на ці факти таке: „Чекав ще виходу конспекту „Українська література", що його радив мені прочитати тов. Коряк, щоб повернути полеміку на спокійно принципові, „академичні" рейки, але... ця книжка мало дає матеріялу для такої дискусії, не міняє вона нічого і з моїх тверджень, що були в статті... Отже ці слова Леніна вважає і досі т. Хоменко за богдановщину! А редакція „Критики" друкує листа хоменкового без жодної нотатки... Це примушує мене знову нагадувати, що досі не було сумніву що до цих ленінських слів: в статті „Ленин и искусство" А. Лежнев пише: „Ленин по вопросам искусства не писал и публично не высказывался, разве только мимоходом. Судить о его мнении по этим вопросам мы можем лишь на основании воспоминаний, появившихся в последнее время. Это, конечно, путь менее прямой и менее достоверный. Воспоминания обычно неполны, отрывочны, в них неизбежно вкрадываются те или иные неточности. Про эти минусы забывать нельзя, но они (в интересующем нас случае) в значительной мере устраняются рядом обстоятельств из которых главное то, что во всем, касающемся искусства и отношения Ленина к литературе, живописи, новейшим течениям и т. д., воспоминания таких разных людей, как Клара Цеткин и молодые вхутемасовцы, Луначарский и Тарловский поразительно совпадают. Это значит, что они дают не случайные, вскользь брошенные замечания, а действительную сущность

 взглядов Ленина на задачи искусства“ (далі йде ця сама цітата). Саме на цю книжку я посилався у статті-відповіді Хоменкові і таким чином всі потрібні застереження було зроблено. Хоменко на все це не вважає і в листі категоряє: „Гадаю, що не завжди можна спогади про розмови з Леніним вважати за точні Ленінові думки...“ Коли людина затялася не вірити, то тут становище безпорадне. Але люди вірять! У книзі Зівельчинської про естетику Канта (стор. 105) цю саму цітату супроводиться такими реченням: „Ленин сказал об искусстве следующие незабвенные слова“ (в примітці: Клара Цеткин. „О Ленине“, стр. 40.“ (Те саме місце в книзі Полонського „Очерки литературного движения революционной эпохи“. М. 1928. Гиз. Стор. 81. Цітуючи Полонський просто каже „говорил Ленин“, а в примітці, наводячи книжку Цеткінової не висловлює навіть таких застережень, як Лежньов, і цікаво те, що ціла книжка Полонського скерована проти напостовців і богдановщини. Виступаючи проти Богдановщини Полонський робить таке застереження: „Розуміється, мистецтво відограє величезну організуючу ролю. Але щоб зрозуміти як слід цю ролю, щоб не мати хибних уяв про його оргунізуючу дію, треба зробити поправки в те визначення організуючої ролі мистецтва, яке дає А. Богданов... Внесення нашого корективу про класовий опір (сопротивляемость) оточення не заперечує тези про організуючу ролю мистецтва, але ставляє на справжне місце...“ (Стор. 250). Та Сухино-Хоменко нічого такого знати не хоче і одно своє: „богдановщина“. Це змущує мене пристати на його думку, що „Плодотворна дискусія може бути лише там, де принципіяльність заступає почуття особистої образи“ і висловити жаль та одмовитися від дальщої з їм полеміки *.

II

Так само тільки почуття громадської відповідальности проказує брати слово вдруге, не потураючи на особу свого критика. Відповідаю не с-так йому, як Ц. О. партії, скільки припало Таранові виправити мої помилки, він про це написав.

В „Комуністі“ від 2-го квітня вміщено мою відповідь т. Таранові, що додав свої нотатки критичні. Відповідаю за тою самою чергою, що її додержується т. Таран.

1) Загалом беручи наступ радянського культурного фронту триває вже 12 рік, а ворог обороняється. Ми наступаємо. І ось ворог переходить нині до активного опору: нині на літературному фронті

* Ця моя відповідь була вже в шпальтах, коли мені довелося побачити ч. І „Вестника Комакадемии зі статтею т. Фріче про погляди Леніна на мистецтво, де він цитує це ж саме місце з Клари Цеткіной, як безперечно Ленінові думки.

спостерігається загострення клясової боротьби. Куркуль і непман пруть. Саме на цьому одрізку часу і ми повинні перейти до загостреного наступу, відповісти побільшеним натиском на агресію ворога. Така моя думка *.

2) Згоджуюся, що не досить виразно підкреслено шкідливі елементи буржуазної спадщини, що дало можливість невірно розуміти моє ставлення до старої літератури людям, які не знають решти моїх публікацій. Розділи („обличчя клясового ворога", куди попала ціла стара література наприклад) поробив не я, а редакція — „Известий".

3) Звичайно ніде партія не записувала, щоб організаційні справи були основні. В постанові Політбюра справа організаційного характеру є аж у кінці. Ніколи я цього не заперучував! Кажу тільки що в організаційних справах основна для наших письменників є справа з Федерацією.

4) Визнаю свою помилку: неоклясики є буржуазні письменники. Отже вони не вичікують контрреволюції, як я писав, а більше того: щось таке для неї роблять.

5) До попутників: питання про їхню диференціяцію треба брати головне як справу переходу їх на бік комуністичної ідеології (хоч і не всіх, звичайно! В марксівській критиці давно відомо, що треба не розпалювати клясову боротьбу в літературі, а переробляти попутників почасти, а почасти їх викидати, уникаючи компихи та капітулянства.)

6) Засуджую пересаду в московській доповіді. Пересада моя пояснюється (але не виправдується) загостреною полемікою і нетовариськими формами літературної боротьби. Немає нічого „конфузного" визнавати свої помилки. (Гірше впасти в соліпсизм, оголосивши себе „не погрішимим" як той римський папа.) Тільки міщане, інститутки бояться „княгині Мар'ї Олексієвни". Ми не інститутки, але ворожий вплив на нас діє. Міщанин псує атмосферу. Міщанин має вже нині свою літературу. Міщанин норовить нацькувати нас один на одного.

„В чім справа?" — питається М. Горький. — „Чому товариш Зет полемізує з товаришем Ікс, як з ворогом? Звідки в обох цей дивний і недоречний тон особистого розлючення?".

Наприкінці відповіді т. Таран каже за свій тон, що „може й трохи пересаджений". Може він і нормальний для цього товариша в ставленні до мене, як і декого з інших товаришів.

М. Горький пише (в статті „О мещанстве"): „Ідеологію і мораль міщан скеровано до того, щоб ... з'язати воління й розум людини, ске-

* Що до наступу ворожої нам стихії на літературному фронті, то це я взяв з московських „Известий", де було вміщено звіт про доповідь т. Фріче на тему: „Маска классового врага в литературе". Див. також № 7 „На литературном посту" (1929) стор. 1 — 2.

 ровані в бік колективізму. Звідси виникає сумне, але, видко, неминуче з'явище: в людей однієї мети, товаришів по праці на майбутнє помітні неохайність у стосунках до себе, чорствість, недооцінка взаємних додатніх рис і злісне, занадто похапливе підкреслювання хиб".

Тон тов. Тарана залишився і в відповіді той самий. Я розумію і... не ображаюся. Ленін не високо цінував нашу культурність: тут іще багато праці для багатьох нас над собою. Ми ще може не всі вміємо як слід виконувати доручень нашої партії. Звідси й помилки (знаючи сумлінність моїх критиків, роблю зайве застереження: звичайно, звичайно не тільки звідси, але і звідси).

В. Коряк

Видає — Періодсектор ДВУ Редагує — Редколегія

ЗМІСТ

ПОВІДОМЛЯЄМО
НАШИХ ЧИТАЧІВ,
ЩО **№ 5** АЛЬМАНАХУ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

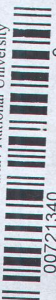
О Ф О Р М Л Я Є
ФІЛОСОФСЬКИМИ ДІЯЛОГАМИ
Професор Укр. Інституту Марксизму
В. ЮРИНЕЦЬ

ДІЯЛОГИ, ЩО ВІН ЇХ ПОДАЄ замість звичайних у **„Літературнім Ярмарку“** інтермедій, мають винятковий інтерес. Це цілком нова в українській літературі форма викладу мистецьких та філософських думок. **Учасниками діялогів являються: В. Ґете, М. Бажан, І. Кулик, О. Слісаренко, О. Влизько, Ю. Яновський, І. Микитенко** та інші діячі на полі літератури минулих та сучасної епох □□□□□

Стежте за виходом № 5 альманаху
ЛІТЕРАТУРНИЙ ЯРМАРОК

НАРТ

ЦІНА 75 коп.